

รายงานวิจัยชุมชน ฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยท้องถิ่นเรื่องการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไข
ปัญหาและพัฒนาที่ดิน / ที่อยู่อาศัยชุมชนอย่างยั่งยืน

โดย

ดร.ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ และคณะ

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยท้องถิ่นเรื่องการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไข

ปัญหาและพัฒนาที่ดิน / ที่อยู่อาศัยชุมชนอย่างยั่งยืน

คณะผู้วิจัย

1. ดร.ม.ร.ว.อคิน	รพีพัฒน์
2. รศ.ดร.ชยันต์	วรรณฤติ
3. ดร.มาลี	สิทธิเกรียงไกร
4. นางสาวมณีรัตน์	มิตรปราสาท
5. นางปรีดา	คงแป้น
6. นางสาวมณฑา	อัจฉริยกุล
7. นายจำนงค์	จิตรนิรัตน์
8. นายไมตรี	จงไกรจักร์
9. นายโชคดี	สมพรหม
10. นายชาญวิทย์	สายวัน
11. นางเบญจพร	ดิขุนทด

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ความนำ

โครงการวิจัยท้องถิ่นเรื่อง การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่ดิน / ที่อยู่อาศัยชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มศักยภาพในการปัญหาและพัฒนาที่ดิน/ที่อยู่อาศัยชุมชนอย่างยั่งยืนให้กับชาวบ้าน ทั้งนี้เพราะโครงการตระหนักว่า การต่อสู้ ต่อรอง และการพิสูจน์สิทธิในที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัย และ/หรือที่ทำกิน จำเป็นต้องดำเนินการบนฐานข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงอย่างรอบด้าน ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล การจัดระบบข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันจากทุกภาคส่วนและเป็นระบบ ซึ่งโครงการได้ดำเนินการวิจัยมาได้ด้วยดี แม้จะเผชิญกับข้อจำกัดหลายประการก็ตาม โครงการวิจัยฯ ขอขอบคุณผู้สนับสนุนโครงการ และนักวิจัยทุกท่านที่ร่วมดำเนินโครงการด้วยดีตลอดมา

คณะทำงานโครงการ

สารบัญ

หน้า

สารบัญ

สารบัญตาราง

บทที่ ๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาในการวิจัย

๑

บทที่ ๒ กระบวนการที่ใช้ในการวิจัย

๑๘

บทที่ ๓ ชุมชนกับกระบวนการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัย

๓๒

บทที่ ๔ บทเรียนที่ได้จากการทำวิจัย

๖๐

บทที่ ๕ บทสรุป

๗๐

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ ๑	แสดงสถานการณ์ด้านที่อยู่อาศัย	๓๓
ตารางที่ ๒	แสดงการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข	๔๕

บทที่ ๑

ความสำคัญและที่มาของปัญหาในการวิจัย^๑

๑.๑ ความสำคัญของปัญหา

สืบเนื่องมาจากการทำงานของคณะอนุกรรมการปฏิรูประบบการจัดการที่ดินฐานทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและน้ำ ระหว่างปี พ.ศ.๒๕๕๓ – ๒๕๕๔ ซึ่งพบว่า ที่ดินที่ทำประโยชน์ ๙๐% กระจุกตัวอยู่ในมือของคนร่ำรวยละ ๑๐ และประชากรร้อยละ ๙๐ ถือครองที่ดินเพียง ๑๐% ซึ่งแสดงว่า มีความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินอย่างสูงยิ่ง จากข้อมูลปี ๒๕๔๗ ปรากฏว่า ประชาชนมีปัญหาที่ดิน ๒.๒๒ ล้านราย จำแนกเป็นผู้ไม่มีที่ดินทำกินราว ๘.๘ แสนราย มีที่ดินแต่ไม่มีทำกิน ๕.๒ แสนราย ในขณะที่เดียวกันมีที่ดินที่ถูกทิ้งร้างอยู่ถึง ๔๘ ล้านไร่ เพื่อรอการเก็งกำไร นอกจากนี้ยังพบว่า มีผู้อาศัยทำกินในที่ดินของรัฐ ๑.๑ ล้านราย กินพื้นที่ราว ๒๑ ล้านไร่ (ข้อมูล พ.ศ.๒๕๔๑) มีที่ดินเกษตรกรรมราว ๓๙ ล้านไร่ เข้าสู่กระบวนการฟ้องร้องเพื่อขายทอดตลาด มีเกษตรกรถูกฟ้องร้องไล่ที่ รื้อถอนสิ่งปลูกสร้าง ถูกจำคุกและชำระค่าเสียหาย ถูกคุมขังอยู่ในคุกแล้ว ๘๓๖ ราย (ธันวาคม ๒๕๕๓) โดยในส่วนของผู้ที่แพคดีทั้งที่ถูกจองจำในคดีอาญา และถูกสั่งให้ออกจากพื้นที่และจ่ายค่าเสียหาย ล้วนแสดงความรู้สึกละแวกไม่ได้รับความเป็นธรรมจากกระบวนการยุติธรรม มีการประท้วง ร้องเรียน กล่าวหา ตลอดจนฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามคำสั่งศาล ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่ก่อให้เกิดการแก้ปัญหา แต่ในทางตรงกันข้ามจะทำให้เกิดการพิพาท เดือดร้อนวุ่นวายขยายกว้างมากขึ้น

ในขณะที่การศึกษาวิจัยเรื่อง “ กระบวนการยุติธรรม : ปัญหาและแนวทางแก้ไขกรณีข้อพิพาทที่ดิน ”^๒ ซึ่งจัดทำขึ้นเพื่อทำความเข้าใจสาเหตุ และปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรม ตลอดจนวิเคราะห์ปัญหาและข้อจำกัดของกระบวนการยุติธรรม เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันหาทางแก้ไขปัญหานั้นและนำไปปฏิบัติ รวมทั้งสร้างข้อเสนอแนะระดับนโยบายและการแก้กฎหมาย ด้วยการศึกษากรณีที่เป็นปัญหา คือ คดีที่เมื่อมีการตัดสินคดีแล้ว ผู้แพคดีมีความรู้สึกแค้นแค้นว่าเขาไม่ได้รับความเป็นธรรม โดยศึกษาใน ๕ กรณีคือ ๑) กรณีเอกชนออกเอกสารสิทธิ์ทับที่ดินชาวบ้านและที่ดินสาธารณะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) กรณีที่ดินชนเผ่าดั้งเดิม (ชาวเล) เอกชนออกเอกสารสิทธิ์ทับที่ดินของชาวเล ๓) กรณีเกษตรกรพิพาทสวนป่าองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๔) กรณีเอกชนออกเอกสารไม่ชอบด้วยกฎหมายในที่ดินหลังสัมปทานเหมืองแร่ (ที่ดินรัฐ) และฟ้องขับไล่ชาวบ้าน ในภาคใต้ และ ๕) กรณีที่ดินเกษตรกรพิพาทกับเอกชนภาคเหนือ ปรากฏว่าสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรม เกี่ยวข้องกับปัญหาการออกเอกสารสิทธิ์ (โฉนด) ทับที่ทำกินของชาวบ้าน การออกเอกสารสิทธิ์ (โฉนด) โดยมิชอบ และการเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ ซึ่งกระทำได้อย่าง ส่งผลให้ผู้อยู่อาศัยในที่ดินเหล่านั้นถูกฟ้องขับไล่ออกจากที่ดินและบุกรุก ในขณะที่กระบวนการยุติธรรมของไทยยังให้ความสำคัญกับหลักฐานที่สำคัญที่สุด คือ เอกสารสิทธิ์หรือโฉนด ซึ่งแสดงความเป็นกรรมสิทธิ์ การนำสืบเพื่อพิสูจน์ของจำเลยที่เป็นชาวบ้านว่าโจทก์มิได้มีกรรมสิทธิ์หรือโฉนดนั้นจึงเป็นปัญหาเพราะเป็นภาระที่ยากมากเนื่องจากข้อมูลส่วนใหญ่อยู่ในมือของภาครัฐ ชาวบ้านจะขอเข้าไปค้นจากหน่วยราชการในพื้นที่กระทำได้อย่าง ท้ายที่สุดชาวบ้านก็ไม่สามารถแสวงหาหลักฐาน และแพคดีในที่สุด

^๑ เรียบเรียงจากบทความของ ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ เรื่องความยุติธรรมตามตัวอักษร : ความเป็นธรรมตามความเป็นจริง

^๒ ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ และคณะ

นอกจากนี้กระบวนการยุติธรรมของไทยยังใช้ “ ระบบกล่าวหา ” โดยศาลมีบทบาทในการพิจารณา คดีในฐานะกรรมการผู้ดูแลให้คู่ความดำเนินคดีไปตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ไม่มีอำนาจสืบพยานเอง คู่ความ ที่คู่คดีมีหน้าที่เสนอพยานหลักฐานต่างๆ ที่เป็นข้อเท็จจริงเข้าสู่ศาล เมื่อชาวบ้านประสบปัญหาการนำสืบเพื่อ พิสูจน์ในฐานะจำเลย โอกาสในการเสนอพยานหลักฐานต่างๆ ก็ลดลง ส่วนประเด็นเรื่อง “ สิทธิชุมชนตาม รัฐธรรมนูญมาตรา ๖๖ และ ๖๗ ” นั้น ไม่สามารถนำมาใช้ได้เนื่องจากไม่มีกฎหมายรองรับและการให้คำ จำกัดความเรื่อง “ ชุมชน ” ที่ชัดเจน ยังประสบปัญหา

ส่วนปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมในกระบวนการยุติธรรมของไทยนั้นเกี่ยวข้องกับ ความเหลื่อมล้ำในสังคมกล่าวคือ สังคมไทยมีความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินสูงอย่างยิ่ง ในด้านรายได้และ ทรัพย์สินก็เช่นกัน หากแบ่งประชากรออกเป็น ๕ กลุ่ม ตามสัดส่วนการถือครองทรัพย์สินและรายได้ ปรากฏ ว่ากลุ่มบนสุดมีทรัพย์สินครัวเรือนถึงร้อยละ ๖๙ ในขณะที่กลุ่มคนต่ำสุดมีทรัพย์สินครัวเรือนอยู่ที่ร้อยละ ๑.๑ เท่านั้น ในด้านรายได้ ส่วนแบ่งรายได้ของกลุ่มรวยสุด มากถึงร้อยละ ๕๕ ในขณะที่กลุ่มจนสุดมีส่วนแบ่งเพียง ร้อยละ ๔.๔ เท่านั้น แม้แต่กลุ่มที่รวยอันดับสองก็ได้ส่วนแบ่งของรายได้เพียงร้อยละ ๑๘ เท่านั้น³ ปัจจัยที่ ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำเช่นนี้มีหลายประการ บทความนี้จะพยายามบรรยายอย่างย่อๆ ถึงบางปัจจัยที่ เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ดินและโยงถึงกระบวนการยุติธรรมเท่านั้น

ในอดีตสังคมไทยไม่มีสิ่งที่เรียกว่า **กรรมสิทธิ์** ที่ดินทั้งประเทศถือว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ คือ พระเจ้าแผ่นดิน ประชาชนมีสิทธิครอบครองและใช้ประโยชน์ เขาจะมีสิทธินี้ตราบเท่าที่เขาใช้ประโยชน์ในที่ดิน ผืนนั้น และถ้าเขาตายลงลูกเขาก็จะได้สืบทอดมรดกในที่ดินผืนนั้น ตราบใดที่ยังใช้ประโยชน์ในที่ดินผืนนั้นอยู่ หากว่าเขาทิ้งที่ดินผืนนั้นรกร้างว่างเปล่า ผู้ใดที่เข้ามาทำประโยชน์ในที่ดินผืนนั้น ก็จะได้สิทธิครอบครองใช้ ประโยชน์แทนเขา เพราะเมื่อเขาเลิกทำประโยชน์ในที่ดิน การครอบครองที่ดินก็จะกลับคืนเป็นของ พระมหากษัตริย์ ซึ่งจะพระราชทานให้ผู้เข้ามาจับจองทำประโยชน์ได้สิทธิครอบครองต่อไป แนวความคิด เรื่องกรรมสิทธิ์เป็นแนวความคิดในประเทศตะวันตก เป็นแนวคิดที่เป็นพื้นฐานหนึ่งของระบบทุนนิยม ทำให้ ที่ดินกลายเป็นสินค้า เป็นทรัพย์สินที่เก็บสะสมไว้ได้ เสมือนดังวัตถุที่เป็นทรัพย์สินอื่นๆ เช่น รถยนต์ ฯลฯ ที่ดิน จึงเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่งที่ซื้อมาเก็บไว้เก็งกำไรโดยทิ้งให้ว่างเปล่าอยู่ได้ โฉนด คือ เอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ ซึ่ง อาจซื้อขายเปลี่ยนมือได้ ที่ดินจึงเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง

ในระยะแรกๆ การออกโฉนดนั้น จำกัดอยู่บริเวณใกล้เคียงกับกรุงเทพฯ เช่น พุ่งรังสิต ซึ่งปรากฏว่า เกิดเจ้าที่ดินและเกษตรกรผู้เช่านาขึ้น สมัยนั้นได้มีการค้าข้าวเกิดขึ้นแล้ว และได้มีการส่งออก

แต่เดิมมาประเทศไทยเป็นดินแดนที่ชาวนาถือครองที่ดินผืนเล็กๆ และไม่ค่อยมีเจ้าที่ดินถือครอง ที่ดินผืนใหญ่และให้เช่าที่ แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายเกิดขึ้น มีโฉนดที่ดิน มีการส่งออกข้าว ก็เริ่มมี เจ้าที่ดิน มีการเช่านา เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวนาสู้ภัยเสียที่ดิน รัฐบาลสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงได้ตรากฎหมายจำกัดการถือครองที่ดินลงให้ถือครองได้เพียงครอบครัวละ ๕๐ ไร่ แต่หลัง พ.ศ. ๒๕๐๐

เมื่อไทยได้เข้าร่วมกับสหรัฐอเมริกาในสงครามต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่แผ่เข้ามาในอินโดจีน คือ เวียดนาม เขมร (กัมพูชา) และลาว ได้มีประกาศคณะปฏิวัติยกเลิกข้อบัญญัติของกฎหมายข้อนี้ และปล่อยให้มีการถือครองที่ดินได้ โดยไม่มีการจำกัดขนาด สหรัฐถือว่าไทยเป็นด่านหน้าของทุนนิยมในการต่อต้านการแผ่ ขยายของคอมมิวนิสต์ในเอเชีย จึงมีการทุ่มทุนเข้ามาในประเทศไทยเพื่อพัฒนาประเทศ ให้เป็นประเทศทุน

³ คณะกรรมการปฏิรูป (คปร.) แนวทางการปฏิรูปประเทศไทย กรุงเทพฯ 14 พฤษภาคม พ.ศ.2544.

นิยมตามแบบของสหรัฐอเมริกา มีการส่งเสริมอุตสาหกรรม โดยการพัฒนาเครือข่ายคมนาคม เช่น การสร้างถนนทั่วประเทศ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นถนนยุทธศาสตร์ในการต่อต้านและปราบปรามคอมมิวนิสต์ มีการสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า สำหรับโรงงานอุตสาหกรรม มีการเข้ามาลงทุนของบริษัทต่างประเทศในการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม ตลอดจนการพาณิชย์ขนาดใหญ่ในสินค้าทั้งส่งและปลีก สิ่งเหล่านี้ได้ทำให้เมืองเริ่มที่กรุงเทพฯ แต่ต่อมาเป็นเมืองใหญ่จนในที่สุดอำเภอและตำบล แผ่ขยายอย่างรวดเร็ว การอุตสาหกรรมและพาณิชย์ดึงดูดผู้คนให้อพยพเข้ามาสู่เมือง ขนาดของเมืองจึงแผ่ขยายเข้าไปในเขตที่ทำเกษตรกรรมโดยรอบ ทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้นอย่างรวดเร็วและไม่หยุดยั้ง จึงมีการกักตุนที่ดินเพื่อเก็งกำไรอสังหาริมทรัพย์เมืองและทางคมนาคม

ในขณะที่การพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและการเจริญเติบโตของเมือง ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงด้านการเกษตรมิได้ส่งผลให้สถานะของเกษตรกรดีขึ้นเท่าใด การที่การผลิตกลายเป็นการผลิตเพื่อขาย การปลูกพืชเชิงเดี่ยวในปริมาณมากๆ กลายเป็นสิ่งที่ชาวบ้านหันมาทำ เพราะหวังว่าจะขายได้เงินมากๆ แต่การปลูกพืชชนิดเดียวในปริมาณมาก ดึงดูดศัตรูพืช และก่อให้เกิดการระบาดของโรคพืช ทำให้ต้องใช้ยาปราบศัตรูพืชที่ต้องซื้อหามาในราคาแพง นอกจากนั้นการที่จะได้เพิ่มปริมาณผลผลิตชาวบ้านได้รับคำแนะนำให้ใช้ปุ๋ยเคมี ซึ่งมีราคาแพง ข้าวพันธุ์ใหม่ๆ ที่ให้ผลผลิตสูงที่ชาวบ้านต้องซื้อหามาเมล็ดพันธุ์มักจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีเช่นเดียวกันเพื่อให้ทำการเพาะปลูกได้รวดเร็วยิ่งขึ้น ก็จำเป็นต้องใช้เครื่องจักรกลการเกษตรที่ใช้น้ำมันซึ่งราคาแพงขึ้นๆ ในขณะเดียวกัน เพราะรัฐเน้นการพัฒนาการอุตสาหกรรม จึงได้มีฟรีเมียมน้ำซึ่งเป็นภาษีเก็บจากการส่งออกข้าว ทำให้ราคาข้าวในประเทศต่ำ ซึ่งมีผลทำให้ราคาอาหารต่ำเช่นเดียวกัน จึงทำให้ค่าแรงงานอุตสาหกรรมรักษาให้คงต่ำได้อยู่ เป็นการชักจูงให้ต่างชาติเข้ามาลงทุนพัฒนาอุตสาหกรรมในไทย สถานการณ์เป็นอยู่เช่นนั้นเป็นระยะเวลายาวนานยาวนานจึงยากจนลง

นอกจากนั้นแล้ว การที่สินค้าเกษตรของไทยส่งออกไปขายต่างประเทศ ราคาของผลผลิตจึงขึ้นอยู่กับตลาดโลก และการที่ประเทศอื่นๆ ผลิตได้มากหรือน้อย ดังนั้นราคาจึงผันผวนอย่างยิ่ง และเกษตรกรไม่สามารถที่จะคาดเดาได้ สิ่งที่เกิดขึ้นบ่อยๆ อาทิเช่น ในปีนี้ผลผลิตอย่างหนึ่ง (เช่น ข้าว ข้าวโพด ฯลฯ) ขายได้ราคาดีมาก ชาวบ้านก็จะทุ่มเงินลงทุนที่จะผลิตสิ่งนั้น แต่ปรากฏว่าในปีต่อไปเมื่อจะขายผลผลิตชนิดนั้น ราคาตกต่ำลงจนขาดทุนทำการเกษตร เพราะปัจจุบันต้องลงทุนมากดังกล่าวมาแล้ว เราจึงพบว่าหนี้ครัวเรือนเกษตรกรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และเพราะความยากจน ครอบครัวเกษตรกรในชนบทจึงต้องทำงานเป็นกรรมกรหรืออากรการบริการต่างๆ ในเมือง ซึ่งส่วนมากจะส่งลูกหลานที่เป็นหนุ่มสาวเข้าไปทำงานในเมือง งานในไร่นาจึงตกเป็นหน้าที่ของบิดา มารดา ซึ่งเป็นผู้มีอายุแล้ว ความจำเป็นซึ่งจะต้องใช้เครื่องจักรกลจึงเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ซึ่งมีผลทำให้รายจ่ายเพิ่มขึ้นมาก เมื่อมีการพูดว่าจำเลยนั้นยากจนเพราะโครงสร้างสังคมทำให้ยากจนนั้น มีที่มาจากสภาพการณ์ที่ได้กล่าวมาเช่นนี้ (ยากจนเชิงโครงสร้าง)

การที่ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ผู้มีทุนและมีความรู้ด้านการได้เปรียบในการมองเห็นถึงราคาที่ดินที่จะเพิ่มขึ้น พยายามซื้อหาและกักตุนที่ดินด้วยวิธีการต่างๆ ที่สุจริตก็มี แต่บ่อยครั้งก็ฉ้อฉลดังปรากฏในคดีต่างๆ ที่เป็นกรณีศึกษา เมื่อมีการฟ้องร้องคู่ความในคดีมิได้มีความเท่าเทียมดังข้อสันนิษฐานของกฎหมาย หากแต่ฝ่ายหนึ่งมีทุนทรัพย์ที่จะดำเนินคดี จ้างทนายที่มีความสามารถและใช้เงินและอำนาจอิทธิพลทำให้หาพยานหลักฐานและความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่รัฐได้โดยง่าย ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งยากจนแร้นแค้น การที่ต้องเสียเวลามาขึ้นศาลทำให้เสียเวลาทำมาหากิน ไม่มีเงินจ้างทนายที่มีความสามารถมาสู้คดี และเสียเปรียบในการหาพยานหลักฐานทุกประการ ฉะนั้นการที่ศาลไม่คำนึงถึงการได้เปรียบเสียเปรียบของคู่ความ และสภาพแวดล้อมทางสังคมของคู่ความ ตลอดจนปฏิเสธที่จะสอบสวนถึงความเป็นมาที่เป็นเบื้องหลังของปัญหาข้อพิพาท จึงทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมได้โดยง่าย

จากผลการทำงานของคนอนุกรรมการปฏิรูประบบการจัดการที่ดินฐานทรัพยากร สิ่งแวดล้อมและน้ำ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๓ – ๒๕๕๔ และการศึกษาวิจัยเรื่อง “ กระบวนการยุติธรรม : ปัญหาและแนวทางแก้ไขกรณีข้อพิพาทที่ดิน ” ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า เกษตรกร / คนจนที่ประสบปัญหาการถือครองที่ดิน / ที่อยู่อาศัยมีโอกาสในการปกป้องการถือครองที่ดินของตนเองน้อย ในขณะที่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ประชาชนและคนจนได้รวมกันอยู่เป็นชุมชน ได้ร่วมกันใช้ประโยชน์ดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นมาแล้วหลายชั่วอายุคน ก่อนที่หน่วยงานรัฐก่อตั้งและได้รับมอบหมายให้ดูแลแทนสาธารณะ ซึ่งชุมชนสามารถจัดการการใช้ที่ดินและทรัพยากร ตามจารีตประเพณีของคนท้องถิ่น ที่ทำหน้าที่ในการจัดการดูแลรักษา และการควบคุมจัดการ เพื่อให้ทรัพยากรคงอยู่ถึงลูกหลาน แต่เมื่อมอบหมายให้รัฐดูแล ก็เป็นที่ปรากฏและยอมรับกันแล้วว่า หน่วยงานรัฐไม่ได้เข้มแข็งและมีกำลังเจ้าหน้าที่มากพอ ที่จะบังคับใช้กฎหมาย และดูแลรักษาทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงทำให้เกิดปัญหาดังกล่าวข้างต้น

คณะทำงานวิจัย ซึ่งประกอบด้วย แกนนำชาวบ้าน นักพัฒนา และนักวิชาการจากมูลนิธิชุมชนไท และภาคีความร่วมมือในภาคเหนือและภาคอีสาน ได้ร่วมคิดเพื่อหาแนวทางในการจัดการปัญหาในลักษณะที่เป็นการร่วมมือกันหาแนวทางในการปกป้องการถือครองที่ดิน/ที่อยู่อาศัยของตนเองอย่างยั่งยืน ด้วยการยกระดับการศึกษาที่มุ่งเน้นให้ชาวบ้านเป็นเจ้าภาพหลักของการศึกษา ทั้งนี้เพื่อสร้างความตระหนัก สร้างสำนึกร่วมของชุมชนท้องถิ่น และสร้างศักยภาพในการสืบค้นพยานหลักฐานต่างๆ อันจะส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในการต่อสู้คดี หากมีการฟ้องร้องในชั้นศาล หรือการผลักดันให้ระดับนโยบายแก้ปัญหาได้ตรงตามข้อเท็จจริง รวมไปถึงการเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการจัดการที่อยู่อาศัยของตนเองโดยชาวบ้านเป็นแกนหลัก ซึ่งมีพื้นที่หลักในการทำงานได้แก่ ๑) จ.อุบลราชธานี ๒) กรณีศึกษาคือ ชุมชนลับแล และชุมชนหาดสวนสุข ๒) จ.ภูเก็ต ๒) กรณีศึกษาคือ ชุมชนชาวเลหาดราไวย์ และชุมชนกิ่งแก้ว ซอย ๑ ๓) จ.พังงา กรณีศึกษาคือ ชุมชนบ้านน้ำเค็ม และชุมชนบ้านทับยางและ ๔) พื้นที่ชนเผ่าภาคเหนือ กรณีศึกษาคือ บ้านปางแดง อำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่

๑.๒ กรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์

การทำงานวิจัยเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนความขัดแย้งในการจัดการที่ดิน / ที่อยู่อาศัยไปสู่การจัดการที่เหมาะสมและยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่นที่กำลังเผชิญกับปัญหาการถือครองกรรมสิทธิ์นั้น จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการปกป้องที่ดิน / ที่อยู่อาศัย ควบคู่ไปกับการฟื้นฟู / พัฒนาที่ดินให้เอื้อต่อการประกอบอาชีพและการอยู่อาศัยที่เกื้อกูลกับระบบนิเวศน์

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น โครงการวิจัยฯ จึงสนับสนุนให้มีการวิจัยระดับชุมชนท้องถิ่นที่เน้นให้ชาวบ้านช่วยกันคิด ช่วยกันเขียน ช่วยกันดู และช่วยกันถอดประสบการณ์ของตนเอง เพื่อสร้างความรู้ / ความจริง และนำข้อมูล ความรู้ และความจริง ไปสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านปฏิบัติการของชุมชน ควบคู่ไปกับการวิจัยเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการวิจัยและพัฒนาให้กับชาวบ้านของนักวิชาการและนักพัฒนา เพื่อให้ชาวบ้านมีศักยภาพในการปกป้องที่ดิน / ที่อยู่อาศัย และพัฒนาตนเองอย่างยั่งยืน โดยมีวัตถุประสงค์หลักดังนี้

๑) เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ในการวิจัยและพัฒนาให้กับนักวิจัยชาวบ้านให้สามารถเป็นแกนหลักในการดำเนินการวิจัยในกรณีศึกษา

๒) เพื่อศึกษาความเป็นชุมชนของกรณีศึกษาผ่านประวัติความเป็นมา สถานการณ์ปัญหา และกระบวนการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการใช้ที่ดิน

๓) เพื่อร่วมวิเคราะห์หาปฏิบัติการในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา และหนุนเสริมให้เกิดปฏิบัติการเพื่อปกป้องที่ดิน / ที่อยู่อาศัย ควบคู่ไปกับการฟื้นฟู / พัฒนาที่ดินให้เอื้อต่อการประกอบอาชีพและการอยู่อาศัยที่เกื้อกูลกับระบบนิเวศน์

๔) เพื่อนำความรู้จากงานวิจัยมายกระดับความคิดและศักยภาพขององค์กรชุมชนในการปกป้องที่ดิน / ที่อยู่อาศัย ควบคู่ไปกับการฟื้นฟู / พัฒนาที่ดินให้เอื้อต่อการประกอบอาชีพและการอยู่อาศัยที่เกื้อกูลกับระบบนิเวศน์

ในการออกแบบโครงการวิจัยนี้ มีสมมุติฐานบางประการดังนี้

๑) “ชาวบ้าน” เป็นผู้มีความรู้ มีความคิด และมีประสบการณ์ แต่ขาดการรวบรวมและการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ จึงขาดความเท่าทันและเสียเปรียบในสังคม การเสริมกระบวนการเรียนรู้ในการวิจัยและพัฒนาให้กับชาวบ้าน จะเพิ่มศักยภาพให้ชาวบ้านมีความสามารถในการรวบรวมข้อมูลที่กว้างขวางขึ้น สามารถคิดและวิเคราะห์เชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ และมีความเท่าทันต่อกฎหมาย ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจสังคมที่ส่งผลต่อการใช้ที่ดินมากขึ้น

๒) กระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมสำหรับชาวบ้าน คือ การเรียนรู้จากการปฏิบัติการจริง การเสริมกระบวนการเรียนรู้ในการวิจัยและพัฒนา จึงจำเป็นต้องมีโครงการวิจัยของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นของตนเป็นกรณีศึกษาดำเนินควบคู่กันไปพร้อมกันด้วย

๑.๓ วิธีการและกลยุทธ์ของโครงการวิจัย

โครงการวิจัยฯ นี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่ผสมผสานการวิจัยวิเคราะห์เชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ (Quantitative and qualitative analysis) เข้าด้วยกัน เน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบในเรื่องที่ดิน / ที่อยู่อาศัย ผ่านโครงการวิจัยของชุมชน โดยมีนักพัฒนาจากมูลนิธิชุมชนไท และภาคีความร่วมมือในภาคเหนือและภาคอีสาน ทำหน้าที่กระตุ้น และหนุนเสริมการวิจัย และมีทีมวิจัยนักวิชาการทำหน้าที่ฝึกอบรมการทำวิจัย หนุนเสริมการจัดระบบข้อมูลระดับพื้นที่ และร่วมวิเคราะห์เพื่อสร้างองค์ความรู้ในระดับชุมชนท้องถิ่น

ด้วยเหตุที่มีเกษตรกร / คนจนที่ประสบปัญหาเรื่องที่ดิน/ที่อยู่อาศัยจำนวนมาก โครงการวิจัยฯ จึงเลือกพื้นที่ที่มีความพร้อมในการศึกษาดังนี้

๑) จังหวัดอุบลราชธานี ศึกษาชุมชนลับแล และชุมชนหาดแสนสุข มีนายพงษ์ศักดิ์ สายวรรณ เป็นผู้หัวหน้าทีมวิจัยของชาวบ้าน และนายจันทน์ จิตนิรัตน์ เป็นนักพัฒนา

๒) จังหวัดภูเก็ต ศึกษา ชุมชนชาวเลหาดราไวย์ และชุมชนกิงแก้ว ซอย ๑ มีนายสนชัย ฤทธิชัย เป็นผู้หัวหน้าทีมวิจัยของชาวบ้าน และนายโชคดี สมพรหม เป็นนักพัฒนา

๓) จังหวัดพังงา ศึกษาชุมชนบ้านน้ำเค็ม และชุมชนบ้านทับยาง มีนายไมตรี จงไกรจักร์ เป็นผู้หัวหน้าทีมวิจัยของชาวบ้าน และนายปราโมทย์ แสนสวาท เป็นนักพัฒนา

๔) จังหวัดเชียงใหม่ศึกษาชุมชนบ้านปางแดง มีนางคำ นายนวลเป็นผู้หัวหน้าทีมวิจัยของชาวบ้าน และนางเบญจพร ดีขุนทดเป็นผู้สนับสนุน

อนึ่ง การวิจัยในแต่ละพื้นที่จะใช้เรื่อง “ดิน” เป็นประเด็นร่วมที่จะเชื่อมโยงไปสู่ประเด็นวิจัยเฉพาะของตนเองที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ดิน / ที่อยู่อาศัย มีการสร้างแกนนำนักวิจัยระดับชุมชน และเสริมสร้างศักยภาพในการวิจัย ด้วยกระบวนการวิจัยท้องถิ่นที่เน้นการศึกษาเรียนรู้ให้รู้จักชุมชนและรากเหง้าของตนเอง ผ่านประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและการดำเนินชีวิต การศึกษาสถานการณ์ปัญหาที่ดิน การวางแผน

ปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหา การทดลองปฏิบัติการ และการถอดบทเรียนของตนเอง เพื่อสร้างระบบข้อมูล และองค์ความรู้ของท้องถิ่นที่เอื้อต่อการเตรียมความพร้อมในการแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินต่อไป

๑.๔ ระยะเวลาวิจัย

เนื่องจากวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนมีความสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรที่ดิน โครงการวิจัยฯ จึงกำหนดระยะเวลาการศึกษา รวม ๑ ปีกับ ๖ เดือน โดยใน ๓ เดือนแรกเป็นการเตรียมความพร้อมให้กับนักวิจัยชาวบ้านทั้งที่อยู่ในรูปของการจัดฝึกอบรมเรื่องการวิจัย การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยและจัดทำแผนการวิจัยของชาวบ้านให้มีความชัดเจนมากขึ้น

ในช่วง ๑๒ เดือนถัดมาเป็นกระบวนการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และทดลองปฏิบัติการในระดับพื้นที่ที่มีความสอดคล้องกับวิถีการผลิตของชุมชน ก่อนที่จะนำมาสู่การจัดเวทีถอดบทเรียน วิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการศึกษา และจัดทำรายงานการศึกษาในระยะ ๓ เดือนสุดท้าย

๑.๕ พื้นที่วิจัย

โครงการวิจัยฯ มีพื้นที่ดำเนินการรวม ๗ ชุมชน ใน ๔ พื้นที่ ดังนี้

จังหวัด	ชุมชน	หัวหน้าทีมวิจัย ชาวบ้าน	นักพัฒนา / ผู้สนับสนุนชาวบ้าน	หมายเหตุ
๑.จังหวัด อุบลราชธานี	๑.ชุมชนลับแล ๒.ชุมชนหาดแสน สุข	พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ นางสุอำพร อุดรา	จำนงค์ จิตรนรินทร์	ที่ดินชุมชนแออัด และชุมชน แรงงานป็นเตาอิฐที่ไร้สิทธิที่ดิน
๒.จังหวัดเชียงใหม่	๓.ชุมชนปางแดง	นางคำ นายนวล	เบญจพร ดีขุนทด	ที่ดินกลุ่มชาติพันธุ์ปะหล่องที่มี กระบวนการแก้ปัญหาาร่วมกัน
๓.จังหวัดภูเก็ต	๔.ชุมชนชาวเลรา ไวย์ ๕.ชุมชนกิ่ง แก้ว ช.๑	นายสนธิ แซ่ซัว นายสนชัย ฤทธิชัย	โชคดี สมพรหม	ที่ดินกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล และ ชุมชนคนจนเมืองในพื้นที่ นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว
๔.จังหวัดพังงา	๖.ชุมชนบ้านน้ำเค็ม ๗.ชุมชนบ้านทับ ยาง	ไมตรี จงไกรจักร์ ทัศนาวาเวศน์	ปราโมทย์ แสนสวาท	ที่ดินชุมชนหลังสัมปทานเหมือง แร่ ในพื้นที่ส่งเสริมการ ท่องเที่ยว
๔ จังหวัด	๗ ชุมชน	๗ คน	๔ คน	

๑.๖ กรอบคิดและแผนการดำเนินโครงการระดับพื้นที่

จังหวัดอุบลราชธานี

จังหวัดอุบลราชธานีเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ริมน้ำมูลและแม่น้ำโขงมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่เก่าแก่ประมาณ ๒๐๐ ปี และนอกจากนั้นยังเป็นจังหวัดชายแดนที่มีพื้นที่ติดกับประเทศเพื่อนบ้านคือสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและกัมพูชา ด้วยการเป็นจังหวัดหน้าด่านทำให้มีแผนพัฒนาที่เชื่อมต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน จึงเป็นจังหวัดที่มีการเติบโตเร็วมากโดยเฉพาะในเขตเมือง ท่ามกลางกระแสการพัฒนาในพื้นที่เมืองอุบลราชธานี ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดการหลั่งไหลเข้ามาอยู่ในเมือง ที่ดินราคาสูงขึ้น เกิดการ

กว่านซื้อจับจองที่ดิน มีออกเอกสารสิทธิ์ของกลุ่มทุนครอบครองพื้นที่ขนาดใหญ่ ส่งผลให้เกิดการขัดแย้งแย่งชิงที่ดิน นำมาสู่การฟ้องร้องดำเนินคดี

ประเด็นที่ดินเป็นปัญหาที่ชาวบ้านทั้งในเขตเมืองและชนบทต่างเผชิญหน้าจากการทำลายของการพัฒนาเศรษฐกิจไปสู่ความทันสมัย กระตุ้นให้เกิดการพัฒนาธุรกิจอสังหาริมทรัพย์อย่างเข้มข้น การเติบโตของเมือง การขยายตัวของอุตสาหกรรม และการเปลี่ยนแปลงของภาคการเกษตร ปัจจัยเหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนมือการถือครองที่ดินอย่างขนานใหญ่ กล่าวคือ กลุ่มคนจนและคนชายขอบในสังคมได้ถูกกีดกันไม่ให้เข้าถึงทรัพยากรที่ดินมากขึ้นเรื่อยๆ ในเวลาเดียวกัน ความขัดแย้งเรื่องที่ดินได้เกิดขึ้นอย่างขนานใหญ่ จะพบว่าพื้นที่ในเขตชุมชนเมืองอุบลราชธานี เขตอำเภอวารินชำราบ และพื้นที่ชนเมืองที่กำลังพัฒนาขยายออกไป ซึ่งทำให้เกิดปัญหาการไร้รัฐและการฟ้องร้องขับไล่ โดยรัฐบาลพื้นที่ถูกฟ้องร้องขับไล่โดยเอกชน บางชุมชนถูกไล่ที่ ๔ ครั้ง บางชุมชนมีข้อพิพาทที่ดินที่ทำกินกับเอกชนเป็นระยะเวลา ๓๐ กว่าปี ทำให้ขาดโอกาสในการดำเนินชีวิตโดยปกติสุขเป็นอุปสรรคต่อการทำมาหากิน ไม่มีความมั่นใจต่อชะตากรรมในอนาคต

จากปัญหาที่ดินที่เกิดขึ้น คนจนหรือชุมชนที่อยู่เขตเมืองที่ได้รับผลกระทบจากการเติบโตของเมืองและการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการรวมตัวของคนจนในชุมชนต่างๆ และรวมกันต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนและสิทธิมนุษยชนตามรัฐธรรมนูญ เพื่อให้เกิดความมั่นคงในที่ดินและที่อยู่อาศัย ร่วมกันตรวจสอบการออกเอกสารสิทธิ์ที่ออกโดยมิชอบ ทำให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาการจนเป็นข้อเสนอทางนโยบายในการแก้ไขปัญหาดินต่อภาครัฐมาโดยตลอด อย่างไรก็ตาม จะพบว่า มีทั้งชุมชนที่สามารถแก้ไขปัญหาในที่ดินแล้วเสร็จ เช่น สามารถออกโฉนดให้กับชุมชนสมาชิกของเครือข่ายจำนวน ๓๒๕ แปลง ชุมชนเตรียมที่จะเช่าที่ดินจากรัฐระยะยาว ๖ ชุมชน ประมาณ ๑,๐๐๐ ครอบครัวย ชุมชนที่สามารถเช่าที่ดินของรัฐภายใต้สัญญาระยะยาวจำนวน ๒ ชุมชน จำนวน ๑๐๘ ครัวเรือน ชุมชนที่อยู่ในระหว่างการพิสูจน์สิทธิ์แก้ไขปัญหากับภาครัฐอีก ๖ ชุมชน ซึ่งยังไม่ประสบผลสำเร็จในการสร้างความมั่นคงในที่ดิน

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ มุ่งที่จะถอดประสบการณ์การต่อสู้ของชุมชนต่างๆ ในการเรียกร้องสิทธิที่ดิน ทั้งสิทธิในด้านที่อยู่อาศัยและสิทธิในที่ดินทำกิน โดยเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มที่สามารถแก้ไขปัญหาได้เสร็จสิ้น และกลุ่มที่ยังอยู่ในระหว่างการแก้ไขปัญหาหรือยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ เพื่อทำการเชื่อมโยงให้เห็นถึงประสบการณ์การต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดินว่ามีความเป็นมาอย่างไร กล่าวคือ ชาวบ้านมีเหตุผลหรือสำนึกในเรื่องที่ดินอย่างไรจึงลุกขึ้นมาต่อสู้ ตลอดจนผลกระทบจากการเรียกร้องสิทธิในที่ดินว่ามีผลกระทบต่อความมั่นคงในการดำรงชีวิตของชาวบ้านอย่างไร กล่าวคือ ที่ดินถือเป็นปัจจัยสำคัญที่สัมพันธ์กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความมั่นคงในชีวิตเพียงใด

ขอบเขตพื้นที่วิจัย

พื้นที่วิจัยในจังหวัดอุบลราชธานี ประกอบด้วยชุมชนลับแล และชุมชนหาดแสนสุข ดังนี้

(๑) ชุมชนลับแล

สภาพปัญหา

ชุมชนลับแลอาศัยอยู่ในพื้นที่ของการรถไฟแห่งประเทศไทย ตำบลวารินชำราบ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เนื้อที่ ๒๑ ไร่ ประชากร ๒,๒๗๘ คน มี ๒๔๐ หลังคาเรือน ก่อตั้งโดยแรงงานทำราง

รถไฟ ต่างจับจองถากถางพื้นที่โดยตามกำลังความสามารถ เพราะไปมาสะดวกสบาย ไปตลาดง่าย ใกล้เมือง และเห็นว่าเป็นทำเลหาปลาตามธรรมชาติ หากินกับกูด ป่าธรรมชาติ ต่างได้พึ่งพิงอาศัยกัน เป็นพื้นที่ลาดชันสูง ปรับพื้นที่สร้างบ้านหลังขนาดพออยู่เป็นที่อยู่อาศัยประชากรส่วนใหญ่ย้ายถิ่นฐานมาจากโคราช มาพร้อมกับแผนการพัฒนาประเทศ เป็นกรรมกรสร้างรางรถไฟมาสุดจุดหมายปลายทางที่จังหวัดอุบลราชธานี เป็นจุดส่ง-ออกสินค้าทางคมนาคม ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพแบกหาม ปั่นสามล้อ และรับจ้างทั่วไป ต่อมาได้ปรับระบบสาธารณูปโภค น้ำ-ไฟ และปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ของชุมชนให้เป็นสัดส่วน ถูกสุขลักษณะ เมื่อปี ๒๕๔๐ ได้รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนด้านต่างๆ เพื่อยกระดับพื้นฐานคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น โดยมีกลุ่มต่างๆเกิดขึ้นดังนี้ ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ สมาชิกในกลุ่ม ๑๘๗ คน ยอดเงินสุทธิ ๗๕๐,๐๐๐ บาท กลุ่มเด็กรักบ้าน ทำกิจกรรมพัฒนาร่วมกับผู้ใหญ่ เช่น ประชุมประจำเดือน, กิจกรรมสิ่งแวดล้อม,ค่ายเยาวชน,ออมทรัพย์เด็ก เป็นต้น และกลุ่มสวัสดิการวันละ ๑ บาท

คำถามวิจัย

- ๑) การเข้าถึงสิทธิในที่ดินจะสร้างความมั่นคงในชีวิตและคุณภาพชีวิตของคนจนอย่างไร
- ๒) จะมีมาตรการหรือนโยบายสาธารณะที่สนับสนุนให้คนจนเข้าถึงสิทธิในที่ดินอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการเข้าถึงที่ดินกับการสร้างความมั่นคงในชีวิต
- ๒) เพื่อถอดประสบการณ์การต่อสู้ของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาที่ดิน
- ๓) เพื่อสังเคราะห์ให้เกิดข้อเสนอเชิงนโยบายสาธารณะด้านที่ดินเพื่อคนจนอย่างยั่งยืน

(๒) ชุมชนหาดแสนสุข

สภาพปัญหา

ชุมชนหาดแสนสุขเป็นชุมชนริมแม่น้ำมูล ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมซ้ำซากทุกปี และมีตะกอนดินทับถม เมื่อประมาณ ๕๐ ปีที่ผ่านมาได้มีกลุ่มชาวบ้านที่มีภูมิปัญญাপั่นอิฐ ได้มาบุกเบิกพื้นที่นี้เพื่อ เอาตะกอนดินที่เหมาะสมขึ้นมาปั้นอิฐขาย ซึ่งต่อมาผู้บุกเบิกเหล่านี้ก็กลายเป็นเจ้าแก่ (เจ้าของ) เตาเผาอิฐจำนวน ๑๖ เตา (ราย) และกลุ่มคนเหล่านี้ เป็นผู้จับจองครองครองสิทธิที่ดินไว้

ในโรงอิฐทั้งหมดต้องใช้แรงงานจำนวนมาก ซึ่งเจ้าของเตาอิฐก็ได้ระดมผู้ที่ไม่มียานพาหนะจากพื้นที่ต่างๆ มาเป็นแรงงานในการทำเตาอิฐ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนงานที่มาอาศัยอยู่ในที่ดินดังกล่าวโดยไม่มีสิทธิในที่ดินใดๆ ทั้งสิ้น ซึ่งสภาพนี้ได้เป็นมาประมาณ ๓ รุ่นคน ซึ่งมีประมาณ ๑๖๐ ครัวเรือน

เมื่อปี ๒๕๓๙ ได้มีนักพัฒนาได้ลงพื้นที่และทำการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับการอยู่อาศัยของแรงงานเตาอิฐ ทำให้พบว่าเป็นชุมชนเมืองที่มีเศรษฐกิจภายในชุมชนค่อนข้างดี เพราะทุกคนมีงานทำ มีรายได้จากการผลิตอิฐ ซึ่งเป็นที่ต้องการอยู่ตลอดเวลา เพราะเมืองอุบลราชธานี มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง แต่ปัญหาสำคัญ คือ แรงงานเตาอิฐ กลุ่มนี้ไม่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัยและมีแนวโน้มจะมีปัญหา เพราะหากไม่เป็นแรงงานเตาอิฐ ก็ไม่สามารถอยู่อาศัยในพื้นที่ได้ (เจ้าแก่ไม่ให้อยู่) นักพัฒนาจึงสนับสนุนให้แรงงานเตาอิฐ มีการรวมกลุ่มกัน โดยเริ่มตั้งแต่มีการทำกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย และทำกิจกรรมอื่นร่วมกัน เช่น การฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรม การแสดงพื้นบ้าน การทำแพกลางเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนเมื่อเกิดน้ำท่วม ฯลฯ ซึ่งในขณะนั้นมีแกนนำของกลุ่มแรงงานเตาอิฐขึ้นมาขับเคลื่อนกิจกรรมเพื่อการแก้ปัญหาของตนเองอย่างจริงจังจำนวน ๑๕ - ๒๐ คน โดยแกนนำส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง

ใช้เวลาในการรวมกลุ่มประมาณ ๓ ปี หรือประมาณปี ๒๕๔๓ จึงมีการเจรจากับเจ้าของเตาอิฐ เพื่อแบ่งที่ดินจากเจ้าของเตาอิฐ ซึ่งมีทั้งหมดประมาณ ๒๓๕ ไร่ มาเป็นชุมชนของผู้ใช้แรงงานเตาอิฐ จำนวนประมาณ ๕๕ ไร่ โดยตกลงจ่ายค่าหน้าดินให้แก่เจ้าของเตาประมาณไร่ละ ๓๐,๐๐๐ บาท เป็นการตอบแทนเพื่อลดความขัดแย้ง และชาวบ้านในชุมชนนี้ได้ร่วมกับเครือข่ายชุมชนแออัดจังหวัดอุบลฯ ทำโครงการบ้านมั่นคงนาร่อง ได้รับงบประมาณในการจ่ายค่าหน้าดิน พัฒนาระบบสาธารณูปโภค เช่น ถนน ท่อระบายน้ำ รวมทั้งงบในการพัฒนาที่อยู่อาศัยใหม่ทั้งหมด ซึ่งเป็นครั้งแรกที่กลุ่มแรงงานเตาอิฐ ได้มีสิทธิในการครอบครองที่ดิน ดังกล่าว และต่อมาเมื่อได้รับแจ้งจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี (อบจ.) ว่าที่ดินทั้งหมดในบริเวณนี้ ประมาณ ๘๐๐ ไร่เป็นของ อบจ. ชุมชนหาดสวนสุขจึงร่วมกับสมาชิกเครือข่ายฯ อีก ๕ ชุมชน เสนอแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยออกเป็นโฉนดชุมชน ซึ่งอยู่ในกลุ่มพื้นที่นาร่อง ๕๘ แห่งของนโยบายโฉนดชุมชน

คำถามวิจัย

- ๑) การเข้าถึงสิทธิในที่ดินจะสร้างความมั่นคงในชีวิตและคุณภาพชีวิตของคนจนอย่างไร
- ๒) จะมีมาตรการหรือนโยบายสาธารณะที่สนับสนุนให้คนจนเข้าถึงสิทธิในที่ดินอย่างไร
- ๓) ชุมชนผู้ใช้แรงงานเตาอิฐจะมีแนวทางการพัฒนาเพื่อสร้างความมั่นคงในที่ดินและที่อยู่อาศัยในอนาคตอย่างไร

วัตถุประสงค์

- ๑) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง การเข้าถึงสิทธิในที่ดินกับการสร้างความมั่นคงในชีวิตรวมถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิต
- ๒) เพื่อศึกษามาตรการหรือนโยบายสาธารณะที่จะสนับสนุนให้คนจนเข้าถึงสิทธิในที่ดิน
- ๓) เพื่อศึกษาแนวทางในการสร้างความมั่นคงในที่อยู่อาศัยของกลุ่มแรงงานเตาอิฐ

จังหวัดเชียงใหม่

(๑). พื้นที่ชนเผ่าภาคเหนือบ้านปางแดง ตำบลทุ่งหลุก อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

สภาพปัญหา

ชาวดาระอั้งหรือปะหล่องปางแดง ในโครงการบ้านมั่นคงชนบทชุมชนบ้านปางแดง ต.ทุ่งหลุก อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ในปีพ.ศ.๒๕๕๒ เดิมทีชาวปะหล่องเหล่านี้อาศัยอยู่ประเทศพม่า และอพยพมาอยู่ที่บ้านนอแล ดอยอ่างขาง แต่ประสบปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน จึงออกมารับจ้าง จนกระทั่งในปีพ.ศ.๒๕๒๔ มีชาวปะหล่องบางส่วนได้อพยพมาอยู่ที่บริเวณหมู่บ้านปางแดง เนื่องจากไม่มีที่ดินทำกิน ไม่มีสถานะบุคคลตามกฎหมาย พวกเขาจึงต้องเป็นแรงงานรับจ้างหลบซ่อนในที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเช่น ลีซู ละหู่ คนเมือง เป็นต้น โดยได้รับค่าแรงที่ต่ำกว่าคนอื่น

ชาวปะหล่องต้องเผชิญกับความทุกข์ยากซ้ำสอง เมื่อถูกจับกุมโดยเจ้าหน้าที่ขณะกำลังทำไร่ให้แก่เจ้าของที่ดิน ในบางกรณีก็ถูกเจ้าหน้าที่บุกจับที่บ้านพักอาศัยทั้งที่หญิงปะหล่องที่ถูกจับกุมกำลังให้นมบุตรตนเอง หรือชายชราที่ถูกจับกุมขณะพักอาศัยอยู่ในบ้าน ชาวปะหล่องเหล่านี้มีความกลัวเจ้าหน้าที่รัฐเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เนื่องจากหลบหนีเข้าเมือง บางคนพูดภาษาไทยไม่ได้ ดังนั้น เมื่อถูกจับกุม จึงง่ายต่อการตกเป็นเหยื่อของอำนาจรัฐที่มีขอบด้วยกฎหมายอย่างง่ายดาย การถูกจับกุมหลายครั้งในข้อหาบุกรุกเขตป่าสงวนได้ทำให้ปัญหาการไร้ที่ดินของชาวปะหล่องรวมไปถึงการกระทำที่เกินกว่าเหตุของเจ้าหน้าที่ได้แพร่หลายในสังคม อย่างไรก็ตาม ชาวปะหล่องบางส่วนต้องยอมรับชะตากรรมตามบทบัญญัติกฎหมายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ภายหลังการถูกจับกุมครั้งที่ ๓ ได้มีข้อคิดเห็นจากศาลให้นำเรื่องนี้ไปสู่กระบวนการไกล่เกลี่ย โดยเห็นว่า การจับกุมชาวปะหล่องเช่นนี้มีใช้ทางแก้ไขปัญหาการบุกรุกป่า จึงเป็นที่มาของบ้านมั่นคง อันเป็นที่อยู่อาศัยของชาวปะหล่องมาจนทุกวันนี้

บ้านมั่นคงชนบท ชุมชนบ้านปางแดง ตั้งอยู่บนเนื้อที่ ๓๖ ไร่ มีประชากร ๙๔ หลังคาเรือน ส่วนใหญ่เป็นชาวปะหล่อง มีชาวลีซูประมาณ ๓-๔ หลังคาเรือน ประชากรปะหล่องประมาณ ๑๔ ครอบครัวที่มีสัญชาติไทย แม้ว่าจะมีที่อยู่อาศัยถาวรแต่ยังขาดที่ดินทำกิน ชาวปะหล่องจึงต้องเป็นแรงงานรับจ้างให้แก่คนเมืองหรือกลุ่มชาติพันธุ์ลีซู มีปะหล่องบางครอบครัวได้เคลื่อนย้ายไปเป็นแรงงานรับจ้างต่างท้องถิ่น บางคนรับจ้างหรือเช่าที่นาชาวบ้านใกล้เคียงเพื่อปลูกข้าว และเนื่องจากข้อจำกัดด้านที่ดินและแหล่งอาหารนี้ จึงทำให้ชาวปะหล่องบางส่วนออกหาเห็ด หาหน่อไม้เพื่อประทังชีวิต จนนำไปสู่การถูกจับกุมในข้อหาบุกรุกป่าเช่นเดิม

ที่ผ่านมา เมืองครุพัฒนาเอกชนคือ กลุ่มมะขามป้อม ได้เข้ามาร่วมดำเนินกิจกรรมพัฒนาศักยภาพของชุมชนโดยการฝึกอบรมให้เยาวชนสื่อสารกับสังคมผ่านการเล่นละคร การแสดงกายกรรม จนทำให้เยาวชนสามารถระดมทุนเพื่อหารายได้ให้แก่ชุมชน ในด้านชาวปะหล่องเอง ก็พยายามช่วยเหลือตัวเอง บางส่วนก็ผลิตสินค้าหัตถกรรม เช่น ผ้าทอ ผ้าคลุมไหล่ ยาม กระเป๋า เครื่องเงินมาจำหน่ายให้นักท่องเที่ยว ซึ่งพบว่า ไม่สามารถเป็นแหล่งรายได้ที่ดี เนื่องจากจำนวนนักท่องเที่ยวลดลงหลังจากการย้ายมาอยู่ในหมู่บ้านมั่นคงชนบทนี้ ซึ่งลักษณะชุมชนไม่ได้สร้างด้วยวัฒนธรรมชาติและรูปทรงเช่นเดียวกับลักษณะบ้านปะหล่องดั้งเดิม

สถานการณ์ดังกล่าวนี้ ชาวปะหล่องยังต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงของชีวิต ทั้งที่มีที่อยู่อาศัย แต่ขาดที่ดินทำกิน ในบางส่วนไม่มีสถานะพลเมืองไทย จึงทำให้ปัญหาต่าง ๆ มีความซับซ้อนมากขึ้น ลำพังการหาอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงครอบครัวก็เผชิญความยากลำบากพอควร ต่างคนต่างต้องตื่นแต่เช้าเพื่อรอรถกระบะของนายจ้างในเมืองมารับพวกเขาไปทำงานในไร่ ในสวน การดำเนินชีวิตเช่นนี้ ทำให้การแก้ไขปัญหามากของชุมชนมีลักษณะปัจเจกมากขึ้น และอาจทำให้ชุมชนขาดพลังความร่วมมือในการพัฒนาท้องถิ่นด้วยกัน ดังนั้นการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจจึงมีความสำคัญ แต่จะอย่างไรในเมื่อชุมชนแห่งนี้ก่อตั้งขึ้นจากความช่วยเหลือของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งมีใช้ชุมชนท้องถิ่นที่มีสิทธิในที่ดินมาก่อนแล้วและถูกรัฐเข้าครอบครอง ทางออกต่อกรณีนี้จะเป็นเช่นไร ชุมชนชาวปะหล่องน่าจะได้มีส่วนร่วมในการคิดค้น หาทางแก้ไขปัญหามาได้ทางเลือกที่หลากหลายและยั่งยืน

โครงการวิจัยนี้ จึงมุ่งหวังให้ชาวปะหล่องได้วิเคราะห์ และหาทางออกร่วมกันว่า พวกเขาจะร่วมกันฝ่าวิกฤตนี้ได้อย่างไรเพื่อให้มีความมั่นคงในชีวิตและชุมชน ทางเลือกด้านอาชีพที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร

คำถามวิจัย

- ๑) ภายใต้เงื่อนไขที่ชุมชนบ้านปางแดงไม่มีสิทธิในที่ดิน พวกเขาจะมีวิธีการหรือการแสวงหาทางออกร่วมกันอย่างไรเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตและชุมชน
- ๒) การพัฒนาทักษะฝีมือ หรือ อาชีพจะมีความเป็นไปได้หรือไม่ อย่างไร
- ๓) แนวทางที่เหมาะสมของหน่วยงานภายนอกควรเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและความมั่นคงในชีวิต

- ๒) เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อแก้ไขข้อจำกัดที่มาจาก การไร้สิทธิในที่ดิน
- ๓) เพื่อแสวงหาทางออกที่เหมาะสมด้านอาชีพ รวมไปถึงความเป็นไปได้ในการพัฒนาทักษะด้านอาชีพ

จังหวัดภูเก็ต

สภาพปัญหา

หลังเหตุการณ์สึนามิสิ้นสุดลง มูลนิธิชุมชนไทได้เข้าไปดำเนินแก้ปัญหาที่ดินและที่อยู่อาศัยภายใต้โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองนำอยู่ในพื้นที่จังหวัดภูเก็ต ซึ่งปรากฏว่ามีการแย่งชิงทรัพยากรที่ดินเพื่อหาประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยวอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะอย่างยิ่งในที่ดินที่เป็นที่สาธารณะ เช่น สุสานฝังศพ เส้นทางสาธารณะ ป่าชายเลน รวมไปถึงการออกโฉนดทับที่ดินชุมชนเก่าแก่อย่างกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล โดยเอกชน เป็นต้น ด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การยกที่ดินที่คนจนบุกรุกอยู่อาศัยให้กับท้องถิ่นโดยระบุให้ทำถนน ซึ่งถือเป็นการไล่ชุมชนแออัดทางอ้อมโดยให้ท้องถิ่น (อบต. หรือเทศบาล) เป็นผู้ฟ้องร้องขับไล่ ในขณะที่เอกชนได้ประโยชน์เพราะนอกจากจะได้ที่ดินบางส่วนที่คนจนบุกรุกอาศัยอยู่กลับมาแล้ว ยังได้ถนนตัดเข้าที่ดินตนเองไปพร้อมกันด้วย หรือกรณีการออกโฉนดทับที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลของเอกชนที่เป็นผู้ประกอบการท้องถิ่น โดยอาศัยช่องทางของการเป็นผู้ปกครองท้องถิ่นที่ชาวบ้านเคารพ การรู้ช่องทางในการนำที่ดินไปออกเอกสารสิทธิ และความรู้หนังสือของชาวเลแสวงหาประโยชน์ดังกล่าว เป็นต้น สภาพของการแย่งชิงทรัพยากรดังกล่าวดำเนินมาอย่างต่อเนื่องและนับวันยิ่งรุนแรงมากยิ่งขึ้นด้วยเหตุผลเรื่องนโยบายการท่องเที่ยว โดยในปี พ.ศ.๒๕๕๐ จังหวัดภูเก็ตกลายเป็นเมืองท่องเที่ยวที่ติดอันดับโลก สามารถสร้างรายได้ให้กับประเทศกว่า ๙๔,๒๓๙.๖๙ ล้านบาท ในขณะที่ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้นจากราคาเมื่อปี ๒๕๔๘ กว่าร้อยละ ๕๐ โดยบริเวณ หาดไม้ขาว ขยับขึ้นถึงร้อยละ ๖๐ หาดบางเทาสูงขึ้นร้อยละ ๕๐ หาดกมลาสูงขึ้นร้อยละ ๗๐ หรือหาดป่าตองสูงขึ้นร้อยละ ๑๐๐ เป็นต้น โดยราคาที่ดินเปล่าริมหาดสูงเกินกว่าไร่ละ ๘๐ ล้านบาท

ปัจจุบันคนจนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดและชุมชนชาวเลส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในที่ดินของรัฐ เช่น กรมธนารักษ์ กรมเจ้าท่า ป่าชายเลนเสื่อมสภาพ และที่ดินสาธารณะต่างๆ นอกจากนี้ยังมีชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดินเอกชนอีกหลายแห่ง จึงประสบปัญหาการถูกไล่รื้อที่อยู่อาศัย หรือถูกแย่งชิงการใช้ประโยชน์ในที่ดินเป็นปัญหาหลัก นอกจากนี้ผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนเหล่านี้ยังประสบปัญหาการไม่ได้รับการรับรองสิทธิในการอยู่อาศัย ส่งผลให้ไม่มีทะเบียนบ้านหรือมีก็เป็นทะเบียนบ้านชั่วคราว ต้องซื้อน้ำประปาและไฟฟ้าด้วยการต่อพ่วงจากที่อื่นในราคาที่สูงกว่าบ้านเรือนทั่วไปกว่า ๓ เท่า ชุมชนส่วนใหญ่ไม่มีระบบระบายน้ำ ถนนเป็นหลุมเป็นบ่อ มีน้ำขังเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค ไม่มีที่ทิ้งขยะ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่ดูแลพื้นที่หลายแห่งต้องการเข้าไปทำการปรับปรุงก็ไม่สามารถทำได้

อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่ผ่านมาคนจนในชุมชนต่างๆ รวมไปถึงชุมชนชาวเลเผ่ามอแกน และเผ่าอูรักลาโว้ย ซึ่งประสบกับปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรที่ดินได้มีโอกาสร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้การแก้ปัญหาที่ดินอยู่อาศัยและมีการเชื่อมโยงกันเป็น “เครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต” ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๙ ปัจจุบันมีชุมชนที่เป็นสมาชิกรวม ๒๐ ชุมชน มีคณะทำงานของเครือข่ายฯ กว่า ๕๐ คน โดยตลอดระยะเวลา ๖ ปีที่ผ่านมา เครือข่ายฯ ได้มีการดำเนินการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องทั้งในระดับชุมชน ระดับจังหวัด และระดับนโยบาย กล่าวคือ ในระดับชุมชนสมาชิกมีการดำเนินกิจกรรมเพื่อเตรียมความพร้อมของชุมชน ด้วยการ

จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และได้ประสานให้ท้องถิ่น (อบต.,เทศบาล, อบจ.) รับรองความเป็นชุมชนที่อยู่อาศัยในเขตรับผิดชอบ เพื่อขอสนับสนุนการดำเนินการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค เช่น ถนน ท่อระบายน้ำ พื้นที่ส่วนกลาง การบำบัดน้ำเสีย ระบบการจัดการภายในชุมชน ฯลฯ ตามนโยบายโครงการบ้านมั่นคง ซึ่งปัจจุบันชุมชนที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายฯ ได้ดำเนินโครงการบ้านมั่นคงแล้วจำนวน ๑๔ ชุมชน อีก ๖ ชุมชนยังไม่ได้ดำเนินโครงการเนื่องจากติดปัญหาการรับรองสิทธิและ/หรือประสบปัญหาการไถ่กู้

ในการวิจัยครั้งนี้ เครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต จึงสนใจศึกษาการแก้ไขปัญหาและการจัดการที่ดิน/ที่อยู่อาศัยทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนที่ได้ดำเนินโครงการบ้านมั่นคงและได้รับการรับรองสิทธิความเป็นชุมชนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนที่กำลังเผชิญปัญหาเรื่องที่ดิน โดยเลือกศึกษากลุ่มละ ๑ กรณีศึกษาทั้งนี้เพื่อถอดบทเรียนการเคลื่อนไหวของชุมชนในเรื่องที่ดิน/ที่อยู่อาศัย ตลอดจนเพื่อค้นหารากเหง้าของความเป็นชุมชนผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นตระหนักในคุณค่าของตนเองและเป็นส่วนหนึ่งในการดูแลและพัฒนาที่ดิน/ที่อยู่อาศัยในเมืองภูเก็ตต่อไป

ขอบเขตพื้นที่วิจัย

พื้นที่วิจัยในจังหวัดภูเก็ต ประกอบด้วยชุมชนชาวเลหาดราไวย์ และชุมชนกิงแก้ว ซอย๑

(๑) ชุมชนชาวเลหาดราไวย์

สภาพปัญหา

ชุมชนชาวเลหาดราไวย์ เป็นชุมชนขนาดใหญ่ จำนวน ๒๔๔ หลัง ที่มีทะเบียนบ้านมี๑๓๐ หลัง โดยเป็นทะเบียนบ้านถาวร มีพื้นที่กว่า ๒๔ ไร่ มีเอกชนอ้างสิทธิ จำนวน ๔ ราย เป็นพื้นที่ซึ่งชาวเลอาศัยมานานกว่า ๓๐๐ ปี (งานวิจัยชาวเล) มีทั้งที่เป็นชาวอุรักลาไวย์และชาวมอแกน คนแก่ ๆ ในหมู่บ้านบอกว่าเกิดมาก็เห็นมีอุรักลาไวย์อยู่ก่อนต่อมาก็มีมอแกนเข้ามาอยู่ตอนหลังประมาณปี ๒๔๘๕ ต่อมาก็ได้แต่งงานด้วยกัน อยู่กันภายในชุมชนเรื่อยมา มีหลักฐานปี พ.ศ. ๒๕๐๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมชาวเล

ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ เอกชนออกเอกสารสิทธิทับที่ชุมชนชาวเล คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน มีมติให้กรมที่ดินเพิกถอนการออกเอกสารสิทธิที่ดินของเอกชนแต่ไม่มีความคืบหน้า ปัจจุบันชาวเลไม่มีสิทธิซ่อมสร้างบ้านของตนเอง สภาพบ้านทรุดโทรม แออัด แต่รักษาความสะอาดดี

สำหรับการปฏิบัติการพื้นที่ที่ผ่านมาได้มีการศึกษาเชิงลึกในพื้นที่โดยการจัดทำข้อมูลครัวเรือน ประวัติชุมชน แผนผังชุมชน และได้รับการสนับสนุนการจัดทำภาพถ่ายทางอากาศย้อนหลังพร้อมศึกษาข้อมูลเชื่อมโยงการอยู่อาศัยในพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์/ชาวเลดังกล่าวแล้ว อย่างไรก็ตามการปฏิบัติการในพื้นที่ดังกล่าวต้องใช้ความพิเศษ (การเข้าถึง) และการศึกษาเพื่อความเข้าใจวิถีและวัฒนธรรมของชุมชนก่อนการใช้กิจกรรมเป็นการรวมคน/ชุมชนอีกระยะหนึ่ง อีกทั้งที่ผ่านมา (หลังสิ้นปี) มีหลายองค์กรเข้าไปในพื้นที่ด้วยความหวังดีที่แตกต่างกัน รวมถึงสถานภาพของชาวเลราไวย์ที่ถูกกล่าวถึงในลักษณะเป็นส่วนหนึ่งของภูเก็ตยังผลต่อการร่วมกับชุมชนในการวางแผนพัฒนาและการต้องใช้ความละเอียดอ่อนต่อการทำงานในพื้นที่ดังกล่าวค่อนข้างสูง ทีมปฏิบัติการพื้นที่ต้องอาศัย การทำงานร่วมกันของทุกภาคส่วน ยังผลเกิดประโยชน์ต่อชุมชนโดยสรุปกล่าวคือ ๑) การร่วมกับทางอำเภอประสานกับผู้ใหญ่บ้าน (ภายหลัง กสม.ได้ลงพื้นที่และประชุมร่วมกับส่วนราชการในจังหวัด) ทหอยยทำหลักฐานขอมีบัตรประชาชนและการมีชื่อในสำเนาทะเบียน

บ้าน (มีการทยอยดำเนินการเหลืออีกบางส่วนที่ประกอบอาชีพนอกพื้นที่) ๒) การเจรจาเรื่องการใช้น้ำบ่อในพื้นที่(กรณีปิดทางเข้าไปใช้ประโยชน์จากบ่อน้ำ) เรื่องถึงอัยการจังหวัดมีการหาทางออกโดยการทำความเข้าใจและไกล่เกลี่ยโดยทางเจ้าของที่จะเปิดทางให้โดยชาวบ้าน / กรรมการชุมชนทำสัญญาว่าจะมีการหาผู้รับผิดชอบให้หากมีการฉกฉวยเสียดประโยชน์ดังกล่าว หรือห้ามมิให้ชาวบ้านเดินผ่านแล้วมีการขว้างปาทำลายข้าวของภายในบริเวณบ้าน หรือเกิดกรณีชาวบ้านวางยาสุนัข และห้ามมิให้ชาวบ้านมีการขับถ่ายบริเวณดังกล่าว เหตุการณ์ดังกล่าวยังผลให้ทีมปฏิบัติการและส่วนที่เกี่ยวข้องต้องหารือกัน (มีใช้ในรายงาน) อย่างไรก็ตามได้มีการแก้ปัญหาโดยทางชุมชนได้ร่วมกันขุดบ่อน้ำใหม่อีก ๑ บ่อโดยได้รับการสนับสนุนเครื่องมือจากนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต ๓) มีการสร้างสถานะเป็นผู้ร่วมแก้ปัญหาโดยเฉพาะในช่วงการแย่งชิงการบริหารการเมืองในระดับท้องถิ่น (ยกเว้นจาก อบต. เป็นเทศบาล) เช่น ทางชุมชนร่วมกันปรับปรุงสวนรวมของชุมชนจำนวน ๔ หอ้งโดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการจัดซื้ออุปกรณ์จากสารวัตรกำนัน ต.ราไวย์ (มีแนวโน้มจะลงแข่งขันนายกฯ) เป็นต้น

ปัจจุบันชุมชนได้ร่วมกันตั้งกองทุนเพื่อการต่อสู้คดี(ในรูปแบบออมทรัพย์)แต่ยังไม่สม่ำเสมอ ต้องทำความเข้าใจเพิ่มขึ้นจนเกิดกระบวนการออมและการช่วยเหลือกัน ตัวแทนชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายฯ โดยตลอดและยังเป็นคณะทำงานที่สำคัญในประเด็นกลุ่มชาติพันธุ์/ชาวเล ๕ ชุมชนในจังหวัดภูเก็ต และที่สำคัญคือ เครือข่ายฯ จังหวัดภูเก็ตเข้าใจเพื่อนชุมชนและมีความพยายามในการนำเสนอ/แสดงตัวตน/การมีชุมชนชาวเลอยู่ในกระบวนการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกันกับชุมชนอื่นๆทั่วไปในภูเก็ต

จากสภาพปัญหา ข้อจำกัด และความพยายามในการแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย ทั้งที่อยู่ในรูปของการต่อสู้เพื่อเพิกถอนเอกสารสิทธิในที่ดินของเอกชน และการพัฒนาที่อยู่อาศัย ชาวเลที่อาศัยอยู่ในชุมชนจึงรวมตัวกันเป็นคณะวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาที่ดิน/ที่อยู่อาศัยอย่างยั่งยืนต่อไป

คำถามวิจัย

- ๑) ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในด้านประวัติความเป็นมา การตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพ และวิถีวัฒนธรรมของชุมชนชาวเลเป็นอย่างไร
- ๒) สถานการณ์ปัญหาการที่เอกชนออกเอกสารสิทธิทับที่ชุมชนชาวเล ตลอดจนสาเหตุ และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการดังกล่าวของรัฐ
- ๓) รูปแบบการจัดการที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมโดยชุมชน ควรมีลักษณะอย่างไร
- ๔) วิถีชีวิตของชาวเล หนุนเสริมการพัฒนาเมืองภูเก็ตหรือไม่ อย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาและจัดทำระบบข้อมูลที่เอื้อต่อการเพิกถอนเอกสารสิทธิในที่ดินของเอกชน
- ๒) เพื่อศึกษาการพัฒนาที่อยู่อาศัยที่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมของชาวเลและการพัฒนาเมืองภูเก็ต

(๒) ชุมชนกิงแก้ว ซอย ๑

สภาพปัญหา

ชุมชนกิงแก้วถือเป็นชุมชนแออัดขนาดใหญ่ของจังหวัดภูเก็ต ตั้งอยู่ในเขตของบ้านกู่ หมู่ที่ ๓ ต.รัชฎา อ.เมือง จ. ภูเก็ต กล่าวเฉพาะชุมชนกิงแก้ว ซอย ๑ มีประชากรถึง ๔๓๕ ครอบครัว ๓๖๕ หลังคาเรือน ตั้งอยู่ในที่ดินของป่าเลนรวม ๙๗-๙๘ ไร่ ในอดีตพื้นที่บริเวณนี้เป็นป่าชายเลน ต่อมามีการทำเหมืองแร่

ประมาณ ๔๐ กว่าปีก่อน ส่งผลให้พื้นที่บริเวณนี้กลายเป็นป่าชายเลนเสื่อมโทรม เมื่อเหมืองแร่หมดสัญญาสัมปทานลูกจ้างในเมืองบางส่วนขออาศัยอยู่ในที่เดิมต่อมาประมาณ ๑-๒ ปี ก็มีคนทยอยเข้ามาอยู่ บางคนก็เข้ามาจับจองแล้วขายต่อก็มี ต่อมารัฐบาลได้ประกาศให้พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ป่าชายเลนทำให้ชาวบ้านกลายเป็นผู้บุกรุกและส่งผลให้การพัฒนาด้านสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานของรัฐมาไม่ถึง ชุมชนจึงต้องเผชิญปัญหาเรื่องถนนที่เป็นหลุมเป็นบ่อ มีน้ำขังอยู่เป็นจำนวนมากเนื่องจากไม่มีคูระบายน้ำ มีปัญหาเรื่องไฟฟ้าและน้ำประปาที่ต้องจ่ายสูงกว่าปกติเนื่องจากต้องต่อพ่วงจากเอกชน เป็นต้น

ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป รองลงมาจะเป็นอาชีพค้าขาย และประมงพื้นบ้าน นอกจากนี้ก็มีอาชีพอื่น ๆ คละเคล้ากันไป เช่น รับราชการ พนักงานบริษัท รับเหมาก่อสร้าง เป็นต้น ประชากรส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยอยู่ในช่วง ๕,๐๐๐-๑๐,๐๐๐ ต่อเดือนและ/ หรือหลังคาเรือน และได้เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนากับเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ตอย่างต่อเนื่อง ล่าสุดเทศบาลตำบลรัชฎาประกาศรับรองความเป็นชุมชนและได้รับอนุมัติให้ดำเนินโครงการบ้านมั่นคงเพื่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นประเด็นที่ชาวชุมชนกิงแก้ว ขอขย๑ ต้องคิดและวางแผนการจัดการที่อยู่อาศัยของตนเองให้มั่นคงและยั่งยืน

การวิจัยในครั้งนี้จึงเป็นเรื่องที่ชุมชนให้ความสนใจเพื่อค้นหาแนวทางการจัดการที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมต่อไป

คำถามวิจัย

- ๑) ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในด้านประวัติความเป็นมา การตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพ และวิถีวัฒนธรรมของชุมชนเป็นอย่างไร
- ๒) รูปแบบการจัดการที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมโดยชุมชน ควรมีลักษณะอย่างไร
- ๓) การจัดความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐที่เป็นเจ้าของที่ดินควรมีลักษณะอย่างไรเพื่อให้การอยู่อาศัยของชุมชนมีความมั่นคง/ยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม
- ๒) เพื่อศึกษารูปแบบการถือครองกรรมสิทธิ์ที่เหมาะสม

จังหวัดพังงา

สภาพปัญหา

จังหวัดพังงาเป็นจังหวัดที่มีการสัมปทานเหมืองแร่ในอดีต โดยเฉพาะพื้นที่ที่อยู่แถบชายฝั่งอันดามัน ซึ่งหลังจากหมดการสัมปทานเหมืองแร่ ได้ก่อให้เกิดปัญหาการถือครองที่ดิน ระหว่างชุมชนกับเอกชนที่อ้างสิทธิเหนือที่ดินเขตสัมปทานเหมืองแร่ โดยมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่จึงเกิดการขยายพื้นที่ท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น ให้เกิดความต้องการที่ดินและที่ดินมีราคาแพง เกิดการแย่งชิงมีความขัดแย้งเรื่องที่ดินมาก

ระยะ ๘ ปีหลังประสบภัยสึนามิ หลายพื้นที่ชุมชนไม่สามารถกลับเข้าไปสร้างบ้านในพื้นที่เดิม เช่น กรณีชุมชนแหลมป้อม ชุมชนทับตะวัน ชุมชนบ้านในไร่ ชุมชนทับยาง ชุมชนบ้านน้ำเค็ม เป็นต้น โดยเอกชนได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐนำที่ดินไปออกเอกสารสิทธิ ซึ่งนอกจากเอกสารดังกล่าวแล้วชุมชนยังถูกการประกาศเขตอุทยานและป่าสงวนทับที่ บางชุมชนก็ต้องอยู่บนที่สาธารณะ เครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิและสิทธิชุมชนจังหวัดพังงา ยังคงมีการรวมกลุ่มกัน เพื่อผลักดันการแก้ปัญหาที่ดินในวิธีการและรูปแบบต่าง ๆ มาอย่างต่อเนื่อง

ทั้งการผลักดันให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องการแก้ปัญหาที่ดินในพื้นที่อันดามันระดับประเทศมาแล้ว ๕ คณะ (ตามวาระของทุกรัฐบาล) การผลักดันให้ผู้ว่าราชการจังหวัดแต่งตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัด (ทุกครั้งที่ผู้ว่าราชการจังหวัดเปลี่ยนแปลง) โดยมีผู้แทนเครือข่าย ฯ เข้าร่วม การประสานแก้ปัญหาโดยความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กรท้องถิ่น ซึ่งประสบการณ์ในการแก้ปัญหาปรากฏว่าทุกพื้นที่มีปัญหาเหมือนกัน คือ การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างล่าช้าและมีข้อติดขัดมากมาย อย่างไรก็ตาม เครือข่าย ฯ ค้นพบว่า มีรูปแบบความสำเร็จในการแก้ปัญหาที่หลากหลายและอยู่ในระดับต่าง ๆ กัน

ขอบเขตพื้นที่วิจัย

พื้นที่วิจัยในจังหวัดพังงา ประกอบด้วย ชุมชนบ้านน้ำเค็มและชุมชนบ้านทับยาง

(๑). ชุมชน บ้านน้ำเค็ม

ความเป็นมา

บ้านน้ำเค็ม หมู่ที่ ๒ ตำบลบางม่วง อำเภอดงทับปด จังหวัดพังงา เดิมเป็นชุมชนขนาดเล็กประมาณ ๓๐ กว่าครัวเรือน เป็นชาวมอแกน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๕ - ๒๕๑๖ ได้มีการอนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุกทั้งบนบกและในทะเล โดยให้ประทานบัตรจากบริษัทฮกส่งเส็ง ที่ได้รับสัมปทานจากภาครัฐในขณะนั้น ส่งผลให้ผู้คน โดยรอบอพยพเข้ามาในพื้นที่อย่างต่อเนื่องเพื่อประกอบอาชีพขุดแร่เป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ทำให้ชุมชนมีการขยายตัวเป็นอย่างมากและการประกอบอาชีพประมงเริ่มลดน้อยลง การทำเหมืองแร่ก็ส่งผลกระทบทางกายภาพที่เป็นอย่างมาก และทั้งร่องแม่น้ำที่เปลี่ยนแปลงไปรวมไปถึงชุมชนเมืองต่างๆในพื้นที่บ้านน้ำเค็ม ตลอดจนพื้นที่เนินสูงบริเวณโรงเรียนบ้านน้ำเค็มและวัด ซึ่งจากการถล่มดินทรายที่ได้จากการขุดเหมืองแร่ อันเป็นผลต่อลักษณะภูมิประเทศในปัจจุบัน ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๐ จำนวนแร่ที่ขุดได้อย่างต่อเนื่องก็หมดลง และการขุดแร่จึงได้ยุติลงตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ชาวชุมชนจึงเริ่มกลับมาทำการประมงอีกครั้ง และเป็นอาชีพหลักที่ชาวชุมชนดำเนินการจนถึงปัจจุบัน

วันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๔๗ ได้เกิดธรณีพิบัติขึ้นภายใน ๖ จังหวัด ริมฝั่งอันดามันทางภาคใต้ของไทยซึ่งได้แก่ จ. ระนอง จ. ภูเก็ต จ. กระบี่ จ. สตูล จ. ตรัง จ. พังงา ซึ่งบ้านน้ำเค็มเป็นหมู่บ้านชายทะเลฝั่งอันดามัน เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด ทั้งทรัพย์สินและผู้บาดเจ็บและเสียชีวิต ชาวบ้านประมาณ ๑ ใน ๔ จากประชากรราว ๔,๒๐๐ คนเศษ ที่เสียชีวิตในเหตุการณ์และบ้านเรือนราวร้อยละ ๘๐ พังเสียหายทั้งหมด ส่วนที่เหลือก็อยู่ในสภาพที่ชำรุดต้องบูรณะซ่อมแซมใหม่ ส่วนระบบโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะระบบไฟฟ้า จากการสำรวจความเสียหายของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค ระบบไฟฟ้าบ้านน้ำเค็มได้รับความเสียหายประมาณ ๙๐ % ของทั้งหมด

อดีต ชุมชนบ้านน้ำเค็ม เป็นชุมชนที่อยู่ในเขตสัมปทานเหมืองแร่ ไม่มีเอกสารสิทธิที่ดิน ต่อมาเมื่อสัมปทานเหมืองแร่หมดลง ชาวบ้านได้ลุกขึ้นเรียกร้องให้รัฐออกเอกสารสิทธิให้ ในปีพ.ศ. ๒๕๓๐ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ตรวจสอบว่ามีชุมชนอาศัยอยู่จริงจึงเดินสำรวจออกเอกสารสิทธิที่ดินให้ เป็น น.ส.๓ ก. ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒เกือบ ๑๐๐ % ทำให้ชุมชนเริ่มมีความมั่นคงในที่ดิน ต่อมาเมื่อปี ๒๕๔๗ เกิดสึนามิถล่มชายฝั่งอันดามัน ทำให้ปัญหากลับมาที่บ้านน้ำเค็มอีกครั้ง เมื่อ กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง อ้างว่าพื้นที่ โฉนดที่ดิน

คำถามการวิจัย

- ๑) เมื่อหมดการสัมปทานเหมืองแร่ ใครควรได้สิทธิในการใช้ประโยชน์ในที่ดิน รูปแบบอย่างไรจึงจะเหมาะสมและเป็นธรรม
- ๒) แนวทางการแก้ปัญหาการทับซ้อนของที่ดิน ระหว่างรัฐกับเอกชน ให้มั่นคงและเป็นธรรมได้อย่างไร

วัดภูประสงค์

- ๑) เพื่อศึกษาการความเหมาะสมของการใช้ประโยชน์ในที่ดินจากการสัมปทาน ถึงสิทธิเพื่ออยู่อาศัย
- ๒) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการที่ดินที่เหมาะสม ตามบริบทของพื้นที่
- ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการแก้ปัญหาการทับซ้อนของหน่วยงานที่ทับซ้อนสิทธิเอกชน

(๒). ชุมชนชุมชนบ้านทับยาง

สภาพปัญหา

แม้ประธานบัตรหมดอายุแล้วแต่เอกชนก็มาอ้างสิทธิเป็นเจ้าของเรียกเก็บค่าเช่าจากชาวบ้านต่อมา มีการนำที่ดินดังกล่าวไปออกโฉนดโดยใช้กลวิธีต่างๆ จนสามารถออกได้หลายแปลงประมาณ ๕๐๐ ไร่ มีการซื้อขายเปลี่ยนมือบางแปลง และฟุ้งซ่านไล่ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนในที่สุด ซึ่งในการพิจารณาตัดสินคดีศาลตัดสินให้ชาวบ้านแพ้ บางรายก็ถูกยึดบ้าน หรือให้คำรื้อถอนก่อนย้ายออกไปในราคาถูก อย่างไรก็ตามผู้ที่ไม่ย้ายก็ถูกบีบให้ทำสัญญาประนีประนอมยอมความและเช่า

ต่อมาชุมชนได้ยื่นคำร้องขอความธรรมกับหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง เช่น ร้องเรียนต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน และคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน มีลงความเห็นที่ติดตามเอนด์ ๙๗๒ และ ๙๗๓ ออกโดยมีชอบ พร้อมเสนอให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพิกถอนเอกสารสิทธิ์ แต่ไม่มีการดำเนินการใดๆ

ชุมชนร้องเรียนต่อศูนย์ดำรงธรรม จ.พังงา มีการตั้งคณะกรรมการตรวจสอบที่มาขอเอกสารสิทธิ์ดังกล่าวโดยเจ้าหน้าที่กรมที่ดินเป็นหลัก ปรากฏว่า มีมติว่าเอกสารสิทธิ์ดังกล่าวออกโดยชอบ ซึ่งขัดแย้งกับคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน

ทางชุมชนเห็นว่าการตรวจสอบที่มาของเอกสารสิทธิ์ที่ตั้งคณะกรรมการในระดับจังหวัดยังไม่มี ความชอบธรรม จึงทำหนังสือถึงรองนายกรัฐมนตรี (สมันนายวิษณุ เครืองาม) ในฐานะประธาน กปร. ระดับชาติ (คณะกรรมการแก้ปัญหาการบุกรุกที่ดินรัฐ) ขอให้แต่งตั้งอนุกรรมการตรวจสอบการออกหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินในเขตที่ดินของรัฐ อำเภอท่าเหมือง จังหวัดพังงา

คณะกรรมการชุดดังกล่าวมีมติ ให้เพิกถอนที่ดินโฉนดเลขที่ ๔๗๒ และ ๔๗๓ เนื่องจากเอกสารดังกล่าวออกโดยมิชอบและปรากฏว่า ที่ดินก่อนให้สัมปทานเหมืองแร่ เป็นที่ดินของรัฐ ตามกฎหมายหากยุติการทำแร่ต้องคืนที่ดินให้รัฐ อย่างไรก็ตามแม้กลไกระดับชาติจะมีผลการตรวจสอบแล้ว แต่ในทางปฏิบัติกรมที่ดินซึ่งมีกึ่งดำเนินการเพิกถอน จนชุมชนต้องนำเรื่องเข้าสู่การเจรจากับรัฐบาล ซึ่งรัฐบาลได้มีมติ คณะรัฐมนตรีให้ชุมชนใช้กองทุนยุติธรรมของรัฐดำเนินการฟ้องศาลปกครอง

จากกระบวนการต่อสู้เพื่อที่ดินที่อยู่อาศัยของชุมชนที่ยาวนาน แม้กลไกสูงสุดของรัฐจะตรวจสอบและมีมติให้เพิกถอนเอกสารสิทธิของเอกชนแล้ว แต่ในทางปฏิบัติหน่วยงานรัฐที่มีอำนาจกลับเพิกเฉย กรณีดังกล่าวนี้ย่อมสะท้อนถึงระบบการทำงานของรัฐที่ไม่มีประสิทธิภาพ ซึ่งกลับเป็นหน้าที่ของชุมชนที่จะต้องนำเรื่องเข้าสู่กระบวนการของสถาบันตุลาการ เพื่อฟ้องที่ดินคืนให้รัฐ จึงเห็นควรว่าน่าจะศึกษากระบวนการจัดการของชุมชนในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในที่ดินในการอยู่อาศัยมีกระบวนการอย่างไร

คำถามวิจัย

- ๑) การจัดการกระบวนการของชุมชนในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิการอยู่อาศัยในที่ดิน
- ๒) แนวทางการแก้ปัญหาที่เป็นธรรมสอดคล้องเหมาะสมกับการอยู่อาศัยในที่ดิน ที่ชุมชนไม่สามารถมีกรรมสิทธิในที่ดินควรเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์

- ๑) เพื่อศึกษาถอดบทเรียนการจัดการกระบวนการของชุมชนในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิการอยู่อาศัยในที่ดิน
- ๒) เพื่อศึกษารูปแบบการจัดที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสิทธิการอยู่อาศัยในที่ดิน

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑) ได้แนวทางในการจัดการปัญหาที่ดิน/ที่อยู่อาศัยอย่างเป็นรูปธรรม
- ๒) ชุมชนมีระบบฐานข้อมูลและมีความเชื่อมั่นในการจัดการปัญหาและพัฒนาที่ดิน / ที่อยู่อาศัยของตนเอง
- ๓) ได้นักวิจัยชาวบ้านในระดับชุมชนท้องถิ่นจากการเรียนรู้ท่ามกลางการปฏิบัติการจริง
- ๔) ได้ชุดบทเรียนกระบวนการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้การทำงานวิจัยเรื่องที่ดิน ๑ ชุด

บทที่ ๒

กระบวนการที่ใช้ในการวิจัย

๒.๑ ความเป็นมา

โครงการวิจัยท้องถิ่นเรื่อง การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่ดิน / ที่อยู่อาศัยของชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นโครงการวิจัยฯ ที่ให้ความสำคัญกับสนับสนุนให้มีการวิจัยระดับชุมชนท้องถิ่นที่เน้นให้ชาวบ้านช่วยกันคิด ช่วยกันเขียน ช่วยกันดู และช่วยกันถอดประสบการณ์ของตนเอง เพื่อสร้างความรู้ / ความจริง และนำข้อมูล ความรู้ และความจริง ไปสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านปฏิบัติการของชุมชน ควบคู่ไปกับการวิจัยเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการวิจัยและพัฒนาให้กับชาวบ้านของนักวิชาการและนักพัฒนา เพื่อให้ชาวบ้านมีศักยภาพในการปกป้องที่ดิน / ที่อยู่อาศัย และพัฒนาดินตนเองอย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่ชุมชนที่เข้าร่วมในกระบวนการวิจัยทั้ง ๗ แห่ง เป็นชุมชนที่ผ่านกระบวนการแก้ไขปัญหาในเรื่องที่ดิน/ที่อยู่อาศัยมาแล้วในระดับหนึ่ง กระบวนการวิจัยที่ใช้ในโครงการนี้จึงเป็นเสมือนเครื่องมือหนุนเสริมงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาได้อย่างยั่งยืนยิ่งขึ้น ทีมวิชาการจึงนำกระบวนการทำงานพัฒนาที่ยึดหลักการเรื่องการจัดระบบชุมชน (หรือเรียกว่าทฤษฎี CO : Community Organization) ที่มีอยู่แล้ว มารวมเข้ากับกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(Participatory Action Research) เพื่อนำไปสู่การเพิ่มอำนาจ(Empowerment) ให้กับชาวบ้าน โดยให้ความสำคัญกับวิธีวิจัยที่เน้นชาวบ้านมีส่วนร่วมว่า เป็นกระบวนการที่ไปทบทวนข้อมูล ไปคุยข้อมูลขึ้นมา ซึ่งกระบวนการทบทวนข้อมูลในที่นี้หมายถึง กระบวนการวิจัยและกระบวนการตรวจสอบข้อมูลที่ชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการเอง มีการทบทวนว่าตนเองรู้มากแค่ไหน สิ่งที่ยังไม่รู้หรือต้องใหม่ เพื่อให้ชาวบ้านรู้ว่าต้องไปหาข้อมูลอะไรมาเพิ่ม เป็นต้น

กระบวนการที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ จึงให้ความสำคัญกับการฝึกทักษะในด้านระเบียบวิธีวิจัย (Methodology) ในด้านต่าง ๆ เช่น วิธีการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การตรวจสอบเอกสาร และบทบาทของนักวิจัยว่าต้องทำอะไร เป็นการหาข้อมูลโดยมีการรวบรวม เรียบเรียงให้เป็นระบบมากขึ้น และมีการคืนข้อมูลกับชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้ร่วมกันตรวจสอบ ทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วม และนักวิจัยชาวบ้านก็มีความมั่นใจมากขึ้นตามลำดับ

๒.๒ งานจัดระบบชุมชน : ต้นทุนงานวิจัยชุมชน

งานจัดระบบชุมชน เป็นงานพัฒนาที่มีการดำเนินการในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา ก่อนเริ่มงานวิจัยท้องถิ่น โดยในส่วนของชุมชนแออัดในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นพื้นที่ที่มีการใช้แนวคิดเรื่องการจัดระบบชุมชนเพื่อการพัฒนาต่อเนื่องจากการทำงานพัฒนาชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร ต่อมาจึงใช้ประสบการณ์ทำงานตามแนวทางดังกล่าวแก้ไขปัญหาและจัดระบบชุมชนที่ประสบภัยจากสึนามิ โดยทีมพี่เลี้ยงงานวิจัยได้สรุปบทเรียนการทำงานตามแนวทางการจัดระบบชุมชนในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษาไว้ดังนี้

บทเรียนของชุมชนเล็ก ๆ ในอุบลราชธานี

จำนงค์ จิตรนิรัตน์ หนึ่งในทีมพี่เลี้ยงงานวิจัยที่อาวุโสสูงสุดเริ่มทำงานพัฒนาในจังหวัดอุบลราชธานีเล่าประสบการณ์ในการทำงานว่า เมื่อปีพ.ศ.๒๕๔๐ หลังจากขับเคลื่อนงานที่อยู่อาศัยของชาวสลัมในกรุงเทพฯ มานานกว่า ๒๐ ปี ชุมชนแห่งแรกที่เข้าไปทำงานพัฒนาอยู่ในเขตอำเภอเมือง แต่ด้วยความรีบร้อนในการทำงานและวิเคราะห์ชุมชนยังไม่รอบด้าน ชาวบ้านเกิดความไม่ไว้วางใจจึงจำเป็นต้องหยุดบทบาท ก่อนจะมา

เริ่มงานใหม่อีกครั้งในอำเภอวารินชำราบ โดยชุมชนแรก ๆ ที่ทำงาน คือชุมชนลับแล ก่อนที่จะขยายไปยังชุมชนอื่น ๆ จนเป็นเครือข่าย ซึ่ง จำนวน ได้เล่าถึงฐานการทำงานของ ๒ ชุมชนที่อยู่ในโครงการวิจัยไว้อย่างน่าสนใจโดยเริ่มจากชุมชนลับแลว่า เริ่มลงชุมชนนี้ประมาณกลางปี พ.ศ.๒๕๔๐ เพราะเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงติดอันดับภาค ด้านยาเสพติด ทั้ง ๆ ที่ชุมชนตั้งอยู่ห่างจากสถานีตำรวจวารินฯ และที่ทำการเทศบาลประมาณ ๒๐๐ - ๓๐๐ เมตร และรู้ภายหลังว่าเมื่อทำสัมผัสที่นั่นก็จะถูกมองเป็น พวกมาหายา หรือพวกปล่อยยารายใหม่ หรือเป็นสายตำรวจท้องที่หรือจากส่วนกลางมาสืบ

“...สภาพสังคมตามกิตติศัพท์มีความซับซ้อนมาก วิธีการทำงานพัฒนาจึงต้องละเอียดรอบคอบ ผมแนะนำกับทุกคนว่าเป็นนักพัฒนาชุมชนจากมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยและสนใจว่าชุมชนลับแลมีการพัฒนาอะไรบ้าง ลูกหลานของชาวลับแลจะมีอนาคตอย่างไร ? เป็นคำถามที่ทำให้ทุกคนพรั่งพรูระบายความอัดอั้นตันใจ ทุกคนพูดเป็นเสียงเดียวว่าอยากทำอะไรที่จะพาลูกหลานออกจากวังวนการเสพติด ยาเสพติด ความเป็นห่วงลูกหลานของพวกเขาทำให้ผมคิดว่า เราน่าจะทำเรื่องเยาวชน จึงหาหนทางที่เก๋ทางนี้มาร่วมงาน จับเด็กเยาวชนโดยเฉพาะ ในเวลาไม่นานนักก็เกิดกลุ่มเด็กรักบ้าน เติบโตขึ้นในชุมชนและเล่นเกมสร้างสรรค์ต่างๆ ส่วนผมเน้นผู้ใหญ่โดยการเสนอให้เขาทำกลุ่มออมทรัพย์โดยมีเป้าหมายจะไปต่อกับกองทุนซิบ(SIF)เพื่อดึงเงินลงมาพัฒนาชุมชน มีคนเริ่มต้น ๑๑ คนในเดือนแรก จากนั้นก็ขยายอย่างรวดเร็วพร้อมกับการเติบโตของกลุ่มเด็กรักบ้าน จากนั้นเราจัดประชุมใหญ่ชุมชนเพื่อทำความเข้าใจร่วมของชุมชน โดยมีสมาชิกออมทรัพย์ทั้งเด็กผู้ใหญ่เข้าร่วมราว ๑๐๐ ครอบครัว(หนึ่งในสามของชุมชน) ชุมชนเริ่มมีจุดพลิกผันแล้ว...”

การให้คำแนะนำและช่วยให้ชุมชนถอดความฝันที่ร่วมร่าง เช่นอยากมีศูนย์เด็กเล็ก อยากมีกองทุนอาชีพ อยากให้มีทางเดิน แสงสว่าง กิจกรรมผู้สูงอายุฯฯ ด้วยการจัดทำโครงการขอกองทุนซิบ(SIF) ร่วมกับเครือข่ายฯและได้เงินมาในที่สุด สิ่งทีในเครือข่ายคาดหวังร่วมกันหลังการใช้การอบรมเรียกว่าโรงเรียนชาวบ้าน คือการทำกิจกรรมดูแลสิ่งแวดล้อม การเกิดกองทุนธนาคารชุมชน การแก้ปัญหาที่ดิน การมีศูนย์เด็กเล็กในทุกชุมชน ซึ่งที่ลับแลก็มีกิจกรรมเกิดขึ้นครบ ลานที่เคยขายยากลายเป็นสนามเด็กเล่น มีการประชุมมีการพัฒนาบึงน้ำ ทำให้ตลาดขายยาซบเซาแต่กิจกรรมพัฒนาขึ้นมาแทนที่

การลงพื้นที่ทุกชุมชนในอุบลฯ เริ่มจากงานเย็นทั้งสิ้น เช่นออมทรัพย์ในทุกแห่ง ที่ชุมชนเกิดแก้วเพิ่มโครงการคนกับล้อ(โกดังรวมของอาชีพรถเข็นเก็บขยะ) ที่ชุมชนลับแลเพิ่มเยาวชน ศูนย์เด็ก เป็นต้น โดยใช้โรงเรียนชาวบ้านของเครือข่ายฯทำงานความคิด ให้ข้อมูลเพิ่มเติมด้านสิทธิชุมชน วิธีการรวมกลุ่มทำงานเป็นทีม วิเคราะห์นโยบายรัฐ ติดตามสถานการณ์ทางสังคมวิเคราะห์เรื่องไหนก็ปฏิบัติการเรื่องนั้น เช่นวิเคราะห์การเมืองก็ออกณรงค์เลือกตั้ง ที่บิรสุทธิ์ วิเคราะห์สิ่งแวดล้อมแล้วก็ออกหนุนช่วยชาวปากมูน หรือออกณรงค์ในเมือง ในเรื่องที่ดินก็เช่นกันทุกชุมชนก็ร่วมปฏิบัติการทวงสิทธิผู้ถูกเบียดเบียนอย่างเข้มข้น โดยการเปิดเจรจากับจังหวัดในนามเครือข่ายฯ เปิดเจรจากับรัฐบาลในนาม คปสม.(และPMOVEในภายหลัง)

กรณีชุมชนลับแล ได้ประสานให้ชุมชนเข้าร่วมกับเครือข่ายสลัมสี่ภาคเพื่อร่วมผลักดันการเช่าที่กับกระทรวงคมนาคมจนสำเร็จเพื่อทำโครงการบ้านมั่นคง จนในที่สุดก็ได้เช่าที่ร่วมกันหนึ่งผืนในที่อยู่เดิมและได้โครงการบ้านมั่นคง

จากกระบวนการฝึกอบรมโรงเรียนชาวบ้าน การปฏิบัติการทางสังคมต่างๆ พร้อมกัน แต่ศักยภาพชาวลับแลสูง มีแกนมากกว่าและมีพัฒนาการทางความคิด มีแกนความคิด มีแกนร่วมทำงานมีมวลชน มีทักษะการบริหารจัดการที่ดีกว่า ในขณะที่กองทุนซิปในทุกชุมชนล้มแต่ที่ลับแลบริหารจัดการให้หมุนเวียนได้ต่อเนื่อง กลุ่มออมทรัพย์มีการกู้ยืมมีการปันผลอย่างเป็นระบบ มีกลุ่มอาชีพ เป็นสมาชิกกลุ่มสวัสดิการและธนาคารชุมชนของเครือข่ายฯ และเป็นกำลังสำคัญในการดำเนินงานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางการประสานภายนอกกับหน่วยงานต่าง ๆ การต่อรองเจรจากับ เจ้าหน้าที่ของรัฐในทุกระดับ

นับจากการลงพื้นที่และจัดตั้งกลุ่ม ทำกิจกรรมต่างๆก็เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชนหลายมิติ มีคน มีแกน มีความคิด มีเป้าหมายมีปฏิบัติการ มีกองทุน ได้ทุนจากรัฐมาพัฒนาตามความต้องการของชุมชนและเป็นผู้บริหาร ตัดสินใจด้วยตัวเองและยังนำพาเพื่อนชุมชนในระบบเครือข่ายที่อ่อนด้อยด้วย ต่อมาจึงได้ยกระดับการดำเนินงานด้านสิทธิชุมชนลับแลและสมาชิกเครือข่ายฯเข้าร่วมผลักดัน รัฐบาลเรื่องโฉนดชุมชน และต่อด้วยการรณรงค์ผลักดัน พ.ร.บ. ๔ ฉบับ ซึ่งใน ๕ ปีมานี้ชาวลับแลได้เข้าร่วมกิจกรรมทุกแบบทั้งการชุมนุม การสัมมนา การทำผังทำข้อมูลชุมชนด้วยตัวเอง พร้อมกับการบริหารการเงิน บริหารกิจกรรมทุกอย่างในชุมชน และการนำพาเครือข่าย ฯ ในการขับเคลื่อนทั้งงานรื้องานเย็นอย่างต่อเนื่อง

ส่วนที่ชุมชนหาดสวนสุข เริ่มมีการลงชุมชนเมื่อกลางปีพ.ศ. ๒๕๔๑ ความน่าสนใจของชุมชนแห่งนี้คือการมีแหล่งงานในชุมชนคือการปั่นอริฐ กับกลุ่มชนของขึ้นรถสบล้อในเมือง ซึ่งการทำงานพัฒนาที่ผ่านมาไม่เคยใช้ “อาชีพ” เป็นเงื่อนไขการจัดตั้งกลุ่ม เคยใช้แต่ “ความเป็นชุมชน” ในการจัดตั้ง แต่ที่นี่มีอยู่ครบทั้งสองอย่าง จึงจินตนาการว่า น่าจะเกิดระบบองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งขึ้นในอนาคต แทนสภาพปัจจุบันที่เป็นชุมชนไม่มีความมั่นคงในที่ดิน ถูกปกครองแบบอุปถัมภ์จากนักการเมืองท้องถิ่นแบบโงหัวไม่ขึ้น อีกทั้งเป็นชุมชนที่มีพิบัติภัยน้ำท่วมซ้ำซากต่อเนื่องแทบทุกปีและนั่งรอความช่วยเหลือจากภาครัฐตามที่เขากำหนดทุกประการ ซึ่งการนำหลักการจัดระบบชุมชน(งานCO)มาใช้ น่าจะทำให้ชุมชนมีพลังต่อรองการพัฒนาต่างๆ ได้มากกว่าเดิม พร้อมกับการพึ่งตัวเองและที่สำคัญชุมชนควรเติบโตทางความคิดทางการเมืองภาคประชาชนได้ และเมื่อรู้ว่าชุมชนแหล่งปั่นอริฐนี้มีบทบาทสำคัญในการส่งอิฐสร้างเมืองอุปละใหม่หลังจากเกิดไฟไหม้ใหญ่ทั้ง ๓ ครั้งจึงคาดว่ารัฐน่าจะให้ความสำคัญกับชุมชนนี้มากกว่าที่เห็นที่สภาพชุมชนเป็นสลัมด้อยการพัฒนา

“...การเริ่มทำงานของผมก็แบบพื้นๆธรรมดาคือลงพื้นที่บ่อย ดีที่ชุมชนที่ลงทำงานกระจุกอยู่ไม่ห่างกันทำให้ง่ายกับการเกาะติดได้ทุกแห่งไปพร้อมๆกัน เมื่อลงคลุกคลีในพื้นที่มากขึ้น ก็พบรายละเอียดมากขึ้น เช่นมีเจ้าของเตาอิฐราว ๑๖ เตาแต่ละเตามีคนงาน ๕-๑๐คน และมีฐานะทางการเงิน มีที่ดินในการครอบครอง ๑๐-๒๐ ไร่โดยเป็นการจับจองตั้งแต่รุ่นบุกเบิกเมื่อ ๕๐-๘๐ ปีก่อนเพื่อใช้ดินในพื้นที่นั้นมาปั่นอิฐขาย เนื่องจากว่าบริเวณนี้เป็นแหล่งที่ลุ่มริมน้ำมูลน้ำท่วมทุกปี คนภายนอกจึงไม่อยากมาอยู่ ทำให้กลายเป็นแหล่งสวรรค์ของเหล่าเจ้าแก่นักปั่นดินเหล่านี้ แต่สำหรับสำหรับแรงงานปั่นอิฐนั้นเป็นผู้อยู่อาศัยกับเจ้าแก่นหลายรุ่นเช่นกัน และแรงงานทั้งหมดมีสภาพการเป็นอยู่ที่คุณภาพชีวิตค่อนข้างต่ำทุกด้าน ทั้งๆ ที่ตัวเมืองมหานครอุปราชธานีฯ สถาบันการศึกษาต่างๆอยู่ห่างออกไปแค่ข้ามฟากแม่น้ำเท่านั้นเอง ดังนั้นจึงคิดว่าอย่างน้อยมีสองเรื่องเพื่อใช้เป็นเงื่อนไขการรวมคนคือการแก้ปัญหาที่ดินให้มีความมั่นคง การยกระดับอาชีพรายได้การปั่นอิฐ...”

การทำงานคลุกคลีกับชุมชน จึงต้องใกล้ชิดทั้งเจ้าแกล้งและแรงงานใช้วิธีการเดินคุยรายหลัง ที่บ้านอิฐซึ่งส่วนใหญ่ทั้งแรงงานเจ้าแกล้งจะอยู่กันครบการพูดคุยในช่วงพักเที่ยงกับตอนเย็นเลิกงานจึงเหมือนการประชุมกลุ่มย่อย เนื้อหาหลักๆ คือบทเรียนในอดีต สถานการณ์ที่ดินชุมชน การเดินหน้าแก้ปัญหา พลังชุมชน โดยมีภาพหรือเอกสารของชุมชนที่มีความสำเร็จประกอบการพูดคุย การวิเคราะห์สิทธิชุมชนที่สูญหายเป็นต้น นอกจากนั้นก็เข้าร่วมงานบุญประเพณีประจำปีหรืองานบุญส่วนตัวทุกอย่างที่ชาวบ้านเชิญซึ่งมีมาก ทำให้เราได้เข้าถึงทั้งคนจนสุดรวยสุดมีอิทธิพลสุด เรียกว่ากลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชุมชน

เมื่อสัมพันธ์ใกล้ชิดกันดีแล้วทุกกลุ่ม ก็ประสานชักนำให้เข้าเป็นสมาชิกเครือข่ายชุมชนที่เริ่มมีการก่อตั้งขึ้น จาก ๕-๗ ชุมชน ทำให้ชุมชนหาดสวนสุขได้กำลังใจในการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาใหม่หลังจากที่ล้มเหลวจากการทำเมื่อหลายปีก่อน เรียนรู้เรื่องระบบการประชุมรายเดือนที่เป็นเวทีปรึกษาอย่างต่อเนื่องในชุมชน เราใช้เวทีเครือข่ายทำการอบรมเรียนรู้พลังของชุมชน เรียนรู้แผนพัฒนาที่จะมากระทบวิถีชุมชน สิทธิของชุมชนในการพัฒนาและเสนอแผนการพัฒนารวมทั้งการพึ่งตัวเองในมิติต่างๆ เช่นการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การจัดการกองทุนซิบ(SIF) เมนู ๕ เป็นต้น ทั้งเจ้าแกล้ง แรงงานต่างเข้าร่วม แต่กลุ่มเจ้าแกล้งมีระยะห่าง แรงงานที่เข้าร่วมมากกว่า เครือข่ายจัดกิจกรรม..ชุมแปลงบ้านแปลงเมือง ทำข้อมูลคุณค่าของแรงงานนอกระบบทุกชนิด ต่อสังคมรวมข้อมูลเป็นหนังสือหนึ่งเล่มและจัดงานแสดงคุณค่า งานนี้(ในงานกาชาด/ในพื้นที่ชุมชน)ทำให้เกิดที่ยืนในสังคมของชุมชนสลัม งานแบบนี้ทุกคนจากแหล่งบ้านอิฐเข้าร่วมและพร้อมลงทุนออกค่าใช้จ่ายเอง แต่ถ้าเป็นงานรณรงค์ การเลือกตั้งใสสะอาดต่อต้านค่าเอฟที กลุ่มเจ้าแกล้งจะไม่ร่วม และเมื่อมีการพูดคุยเพื่อตั้งสหกรณ์อิฐเพื่อตรึงราคาไม่ให้ตกต่ำ เจ้าแกล้งก็ไปคนละทางไม่สามารถรวมกันได้ เมื่อวิเคราะห์ กำหนดกระบวนการแก้ปัญหาที่ดินเจ้าแกล้งลงทุนทุกอย่างแต่ตัวเองต้องได้ที่ดินที่ครอบครองจับจองไว้ ทำให้การขับเคลื่อนเรื่องที่ดินจะนำไปสู่การได้สิทธิที่ดินรายปัจเจกเพียงไม่กี่ราย ปมเงื่อนนี้ทำให้เราต้องขบคิดใหม่ว่าจะเดินหน้าอย่างไร ?แต่กลุ่มออมทรัพย์ซึ่งมีทั้งเจ้าแกล้ง แรงงานเติบโตอย่างต่อเนื่อง

สถานการณ์ทางเศรษฐกิจฟองสบู่แตกมาจากปีพ.ศ.๒๕๓๙ และเริ่มฟื้นปลายปีพ.ศ.๒๕๔๐ กลุ่มทุนภายนอกเริ่มเข้ามากว้านซื้อที่ริมถนนสร้างรีสอร์ท กลุ่มการเมืองได้งบประมาณมาปรับปรุงภูมิทัศน์ริมแม่น้ำมูล ทิวบริเวณนี้ที่เคยไร้ค่ากลับเป็นที่ทำเลทอง แต่เจ้าแกล้งอิฐยังฝืนเคืองต่อเนื่องหลายปีและแน่นอนว่าผู้ที่ลำบากกว่าคือแรงงานบ้านอิฐทุกคนเราจึงปรึกษาในที่ประชุมเพื่อจัดหาที่อยู่ให้กับแรงงานบ้านอิฐ ซึ่งทุกคนเห็นด้วย เราจึงเสนอข้อมูลเรื่องบ้านมั่นคงให้ชุมชนพิจารณา มีหลายชุมชนสนใจรวมทั้งหาดสวนสุข กระบวนการค้นหาช่องทางที่จะทำบ้านมั่นคงช่วงนี้เป็นจุดพลิกผันของหลายชุมชนและพลิกผันถึงภาพรวมของผังเมืองพื้นที่ริมมูล ผัง อ.วารินชำราบด้วย โดยคำถามในการประชุมเครือข่ายว่า ชุมชนจะเอาที่ดินตรงไหนทำบ้านมั่นคง สมาชิกมีแล้ว กลุ่มออมทรัพย์ กติกาต่างๆ องค์กรสนับสนุนงบ(พอช.)ก็พร้อม ชาติที่ดินอย่างเดียว จึงใช้เวทีของเครือข่ายในการร่วมกันค้นคว้าหาทางออกร่วมกันจนมีข้อสรุปคือ

- ชุมชนลับแลให้ไปประสานร่วมกับสลัมสี่ภาคร่วมผลักดันการเช่าที่ ร่วมกันเป็นผืนกับการรถไฟ ๓๐ ปี และทำบ้านมั่นคงในพื้นที่เดิม
- ชุมชนเกตุแก้ว ต้องเช่าที่ดินจากเอกชนที่จะหมดสัญญาเช่าที่ดินจาก อบจ.จากนั้นก็สร้างชุมชนยี่ดถาวร(อบจ.มีแผนให้ทุนรถยนต์สร้างอุ้งถ)สำเร็จโดยการทำสัญญาเช่าต่อจากอบจ. ๑๕ ปี

- ชุมชนหนองสระสร้างในที่ดินเดิม(ซึ่งเข้าใจว่าเป็นที่รัฐแต่ต่อมาเกิดการฟ้องร้องสิทธิพื้นที่กันระหว่างเอกชนกับเทศบาลในที่สุดเอกชนชนะ ชาวบ้านจึงต้องหาพื้นที่สร้างชุมชนใหม่ในพื้นที่ใหม่ชื่อหนองผำ)
- ชุมชนครุมิตร ชุมชนที่ยากจนที่สุด ยึดพื้นที่เดิมของราชพัสดุสำเร็จ
- ชุมชนหาดสวนสุข ที่ถึงแม้ว่าสิทธิที่ดินทางกฎหมายเป็นของ อบจ. แต่เพื่อให้แรงงานยังประกอบอาชีพอยู่กับเจ้าแก้วได้ต่อไปแรงงานก็ยินดียิ่งจ่ายเงินเพิ่มรายละ ๓๐,๐๐๐ บาทแบ่งซื้อที่ดินจากเจ้าแก้ว ๖ คนทำบ้านมั่นคง ๖ แปลง รวมสมาชิก ๗๔ คน และมีเจ้าแก้วบางรายก็เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์และเข้าอยู่ในโครงการบ้านมั่นคงด้วย

นับจากเราลงพื้นที่หาดสวนสุข กิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นมักจะอยู่ภายใต้بارมีของเจ้าแก้วต่างๆเพราะเขาเป็นชนชั้นนำในชุมชน การเมืองทุกระดับวิ่งเข้าหาในฤดูกาลเลือกตั้ง นายหน้าวิ่งมาหา และมีบทบาทกำหนดสิ่งต่างๆในวงประชุมชุมชน แต่เมื่อเกิดระบบเครือข่ายเขาาก็ไม่สามารถไปแผ่บาร์มีได้ คนเล็กๆอย่างแรงงานที่เข้าร่วมมากจึงมีโอกาสดิบโต ขึ้นเป็นลำดับและเมื่อทำโครงการบ้านมั่นคง การดำเนินการต่างๆจึงอยู่ที่กลุ่มแรงงานเป็นหลัก รวมทั้งการร่วมผลักดันการแก้ปัญหาในเชิงนโยบาย การเจรจาอย่างเข้มข้นทุกรูปแบบกับรัฐฯ ทั้งประเด็นระดับอำเภอ จังหวัดและเครือข่ายชุมชนอุปถัมภ์ยกระดับไปพร้อมกับเครือข่ายชุมชนอื่นข้ามภาคไปเป็น คปสม.และจากนั้นก็ยกระดับขึ้นเป็นขบวนการ PMOVE เช่นการผลักดันโฉนดชุมชน การหยุดการไล่รื้อหรือการผลักดัน พ.ร.บ.สี่ฉบับที่ต่อเนื่องมา ๖-๗ รัฐบาล ในกำลังพลทั้งหมดที่ทุ่มเทประกอบด้วยแรงงานบ้านอิฐอยู่ด้วยเสมอ ถึงแม้ว่าปัจจุบันในชุมชนส่วนใหญ่ยังถูกกำหนดทิศทางจากกลุ่มเจ้าแก้วแต่ก็เปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มแรงงานมากขึ้นกว่าเดิม ล่าสุด(๒๓เม.ย.๒๕๕๘) คือการเจรจากับรัฐบาลในนาม PMOVE โดยเฉพาะเรื่องโฉนดชุมชน ซึ่งจะทำให้ทุกคนในหาดสวนสุขมีความมั่นคงในที่ดินโดยเฉพาะแรงงานบ้านอิฐในบ้านมั่นคง ๕ แปลงได้เสนอขึ้นเป็นพื้นที่นำร่องหนึ่งในปีพ.ศ.๒๕๕๙ พื้นที่ทั่วประเทศ ตัวแทนแรงงานบ้านอิฐก็เข้าร่วมผลักดันด้วยตัวเอง

พื้นที่ริมถนนที่เคยมองข้ามในอดีตกลายเป็นทำเลทอง เดิมในผังเมืองไม่ปรากฏที่ตั้งของชุมชนแม้จะบุกเบิกมาเกือบร้อยปี เพราะอยู่ในสถานะผู้บุกรุกที่ดินรัฐ แต่หลังการพัฒนาต่อรองกับท้องถิ่นในที่สุดก็มีการรับรองและมีการพัฒนา การเติบโตผ่านการเคลื่อนไหวทุกมิติของเครือข่ายฯทำให้คนจนในกระแสดังกล่าวคนจนออกสร้างเมืองใหม่ แต่กลับถูกชุมชนคนจนเกือบ ๑๐ แห่งได้ทำการยึดพื้นที่ไว้ได้จำนวนหนึ่ง รวมทั้งแรงงานบ้านอิฐซึ่งเป็นคนจนที่แทบไม่มีตัวตนมาก่อนเลย

แต่เป้าหมายที่วางไว้แต่แรกไม่เป็นไปตามนั้นกลุ่มสหกรณ์หรือการรวมกลุ่มการบ้านอิฐไม่เกิดขึ้น การรวมกลุ่มระบบองค์กรชุมชนเกิดขึ้นไม่ชัดเจน จะมีการทับซ้อนกับระบบเทศบาลตลอดซึ่งหมายความว่ามันเป็นเวทีของชนชั้นเจ้าแก้วและนักการเมืองท้องถิ่น ในกลุ่มบ้านมั่นคงที่สมาชิกส่วนใหญ่เป็นแรงงาน มีการเติบโตทางความคิดความเข้าใจขั้นพื้นฐานที่มีผลประโยชน์ร่วมกันเช่นบ้านมั่นคง หรือการออมทรัพย์ มีเพียง ไม่เกิน สิบคนที่เข้าร่วมขบวนเครือข่ายฯ ในการผลักดันนโยบายต่างๆ ในขณะที่สมาชิกส่วนใหญ่ติดอยู่กับวิถีการหาเช้ากินค่ำ ในสิบคนที่เป่รแกนนำก็ไม่มีความคิดทางสังคมการเมืองภาคประชาชนที่ชัดเจน ทั้งๆที่ผ่านการอบรมจากโรงเรียนชาวบ้านมาตั้งแต่รุ่นแรกๆ(ทำนองเดียวกับชุมชนครุมิตรซึ่งมีกำลังเข้าร่วมกิจกรรมส่วนรวม ๒-๓ คนเท่านั้น) ต้องมีเพื่อนในเครือข่ายประคับประคองตลอดเวลา ซึ่งในแง่นี้ทำให้เห็นคุณค่าของเครือข่ายฯ ที่บาง

ชุมชนมีข้อจำกัด ด้านทรัพยากรคนแต่เมื่อมีระบบเครือข่ายฯ คนจากชุมชนที่มีศักยภาพก็สามารถมานำพาชุมชนที่อ่อนด้อยให้เข้าสู่กระบวนการพัฒนาได้

การจัดระบบชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากสึนามิ

พังงา และภูเก็ต เป็นพื้นที่งานที่ทีมพี่เลี้ยงงานวิจัยชุมชนได้เข้าไปทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินมาก่อนทำโครงการวิจัยท้องถิ่น โดยอาศัยแนวทางการทำงานที่เรียกว่า “การจัดระบบชุมชน” (Community Organization) เป็นหลักในการทำงาน เริ่มจากอุปราชธานีที่คุณจำนงค์ จิตรนิรัตน์ ได้เข้าไปทำงานประมาณปีพ.ศ.๒๕๔๐ ใช้กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมเยาวชน กิจกรรมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชน กิจกรรมกองทุน SIF เมนู ๕ โรงเรียนผู้นำ และค่อย ๆ พัฒนาไปสู่การเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัย โดยกิจกรรมทั้งหมด ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการจัดระบบชุมชน จาก ๑ ชุมชนค่อย ๆ ขยายไปสู่ชุมชนที่ ๒ ๓ ๔ ฯลฯ แล้วถักทอให้เกิดการทำงานร่วมกันอย่างเป็นเครือข่าย ซึ่งตลอดระยะเวลาของการทำงานที่ผ่านมา คุณจำนงค์ จิตรนิรัตน์^๔ เชื่อว่าในพื้นที่สังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ คนจนเหมือนอยู่ในหลุมหรือที่ลุ่ม มองเห็นแต่สิ่งที่อยู่สูงขึ้นไปในมุมแคบ ๆ ซึ่งนำมาสู่ระบบอุปถัมภ์ แต่การจัดระบบชุมชนเสมือนเป็นบันไดให้ข้ามทีละขั้น ๆ จนมายืนในที่สูงได้ มองเห็นภาพกว้าง ความจริง ความแตกต่างหลากหลายมิติ ให้เปรียบเทียบด้วยตัวเอง และค่อย ๆ เห็นทางเลือก เห็นเพื่อน และเห็นความไม่เป็นธรรม เมื่อมีข้อมูลเพิ่มขึ้นพวกเขาจะสรุปได้ด้วยตัวเองว่า การเมืองในระบบหรือระบบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ คือธุรกิจการเมืองนั่นเอง เมื่อมีความเข้าใจในเช่นนี้ก็จะมองเห็นความทุกข์ร้อนของเพื่อนในสังคม เป็นประเด็นสาธารณะที่ต้องร่วมมือกันแก้ไขและผลักดัน

จากบทเรียนการทำงานที่อุปราชธานี คุณจำนงค์ และทีมพี่เลี้ยงงานวิจัยจากมูลนิธิชุมชนไทที่ร่วมขับเคลื่อนการจัดระบบชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ ได้ร่วมกันแก้ไขปัญหาในพื้นที่ภัยพิบัติสึนามิในปลายปีพ.ศ.๒๕๔๗ โดยทั้งหมดต่างก้าวข้ามเงื่อนไขการทำงานเรื่องที่ดิน/ที่อยู่อาศัย ไปสู่เรื่องของกรกฏภัยให้กับพี่น้องที่ประสบปัญหาอย่างเร่งด่วนที่สุดด้วยกระบวนการจัดระบบชุมชน จุดเริ่มต้นคือบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา^๕ ที่เป็นพื้นที่ประสบภัยที่หนักที่สุดและถูกตัดขาดจากการรับรู้ของสังคมภายนอก กิจกรรมแรกที่ลงมือทำคือการสร้างส้วมก่อนขยับไปสู่ทำที่พักชั่วคราวให้กับผู้ประสบภัยที่กระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ มาอยู่ร่วมกัน ถือเป็นการรวมคนเพื่อนำไปสู่การจัดระบบชุมชนในขั้นต่อ ๆ ไป ได้แก่ การวางระบบกลุ่มเพื่อให้ชาวบ้านได้ดูแลกันเอง การจัดตั้งศูนย์ผู้ประสบภัย การฟื้นฟูจิตใจให้กับชาวบ้านผ่านกิจกรรมการส่งเสริมอาชีพในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น โดยทั้งหมดนักจัดระบบชุมชน (Community Organizer – CO) ให้คนในพื้นที่เป็นผู้ร่วมคิดและร่วมตัดสินใจโดยแกนนำในชุดแรก ๆ คือชาวบ้านที่ลงมือคิดและประสานการทำส้วมและทำศูนย์พักพิงชั่วคราว เพื่อ

^๔ จำนงค์ จิตรนิรัตน์. ๒๕๕๘. ชุมชนลับแลและขบวนเครือข่ายชุมแพงบ้านแปงเมือง จากงานเขียนสู่การลุกขึ้นสู้ในใน ประชา หุตานุวัตร และวราภรณ์ หลวงมณี(บก.) คำตอบอยู่ที่อำนาจขององค์กรประชาชน:ปฏิรูปสังคมไทยต้องเริ่มที่นี่. กรุงเทพฯ.โครงการผู้นำแห่งอนาคต น.๖๓

^๕ จำนงค์ จิตรนิรัตน์.๒๕๕๘. “งานจัดระบบชุมชนในพื้นที่สึนามิ” ใน ประชา หุตานุวัตร และ วราภรณ์ หลวงมณี(บก.) คำตอบอยู่ที่อำนาจขององค์กรประชาชน:ปฏิรูปสังคมไทยต้องเริ่มที่นี่. กรุงเทพฯ.โครงการผู้นำแห่งอนาคต. น.๑๙๐-๑๙๕

ช่วยเหลือเพื่อน ๆ ให้เข้ามาพักพิงและตนเองก็ได้ใช้สิทธินั้นด้วย ก่อนที่จะขยายไปสู่การเกิดแกนนำรุ่นต่อ ๆ มา

ควบคู่ไปกับการกู้ภัย ประสบการณ์การต่อสู้แก้ปัญหาที่ดินในชุมชนเมืองของนักจัดระบบชุมชนของมูลนิธิชุมชนไททำให้เห็นปัญหาที่ดินที่เกิดขึ้นในพื้นที่ หลังคลื่นยักษ์สึนามิได้กวาดบ้านเรือนของชาวบ้านลงทะเลไปเพียงครึ่งเดือน โดยพื้นที่แรกที่ถูกจัดระบบชุมชนนี้ได้เห็นคือ ชุมชนแหลมป้อมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบ้านน้ำเค็ม ภูนายทุนระดับรองประธานสภาผู้แทนราษฎรใช้ปีนประกาศห้ามเข้า ถัดมาคือชุมชนมอแกนบ้านทับตะวันและบ้านในไร่ มีนายทุนแสดงเอกสารเป็นเจ้าของพื้นที่ ชุมชนมอแกนบ้านทุ่งหว้า อบต.ห้ามชาวบ้านเข้าพื้นที่เพราะจะใช้สร้างโรงพยาบาล ชุมชนปากเตรียม อำเภอบูรีรัมย์ นักการเมืองท้องถิ่นไม่ให้คนหนีตายจากหน้าหาดปลูกสร้างที่พักชั่วคราว ฯลฯ ปัญหาคือ หลังเหตุการณ์สึนามิ มีชุมชนหลายแห่งประสบปัญหาที่ดิน/ที่อยู่อาศัย และเกิดคำถามว่า ใครเป็นเจ้าของที่แท้จริงแต่จากประสบการณ์การทำงาน นักจัดระบบชุมชนเสนอให้ชาวบ้านยึดที่ดินชุมชนเดิมไว้ก่อน แล้วค่อยเจรจาที่หลัง ซึ่งชาวบ้านก็ตัดสินใจยึดพื้นที่คืนอย่างรวดเร็ว โดยมีทีมช่างกองกลางที่เป็นอาสาสมัครจากศูนย์น้ำเค็มและอาสาสมัครจากทั่วประเทศเป็นแรงงานสนับสนุน

หลังครั้งปีสึนามิ การวิเคราะห์สถานการณ์ที่ดินทั้งหมดจึงเกิดขึ้นและได้เห็นร่วมกันว่า ตลอดชายฝั่งอันดามันมีปัญหาที่ดินชุกช่อนอยู่ และภัยสึนามิได้คลื่นออกมาให้เห็นว่า ที่ดินชายฝั่งไม่ว่าจะเป็นป่า ภูเขา ชายหาด ส่วนใหญ่อยู่ในเอกสารครอบครองตามกฎหมายของหน่วยงานรัฐและเอกชน ได้แก่ อุทยานแห่งชาติ หน่วยป่าชายเลน กรมเจ้าท่า เป็นต้น โดยได้ประกาศเขตราชการบนพื้นที่เหล่านี้เมื่อปีพ.ศ.๒๕๓๕ ส่วนนายทุนเอกชนเพิ่งเข้ามาในช่วงที่มีการขยายตัวของการท่องเที่ยวไม่กี่ปี ในขณะที่ชาวบ้านในพื้นที่ได้บุกเบิกผืนป่าสร้างชุมชนหมู่บ้านของตนเองมาหลายร้อยปี ปลายปี พ.ศ.๒๕๔๘ ชุมชนที่ประสบปัญหาที่ดินทุกแห่งเข้ายึดพื้นที่เดิม เร่งสร้างบ้าน เชื่อมโยงการทำงานร่วมกันอย่างเป็นเครือข่าย และจัดทำข้อเสนอให้รัฐบาลตั้งกรรมการพิสูจน์สิทธิที่ดินสึนามิ ให้รัฐบาลเจรจากับผู้เกี่ยวข้องให้หยุดไถ่รื้อ และให้คนไทยพลัดถิ่นได้เข้าถึงการช่วยเหลือ ในวาระครบรอบหนึ่งปีสึนามิ

การทำงานเพื่อแก้ปัญหาที่ดินของทีมนักจัดระบบชุมชนจึงเริ่มในพื้นที่ฝั่งอันดามันอย่างเป็นขบวนการ กล่าวคือมีการทำอย่างเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงจากระนอง พังงา และภูเก็ต โดยหยิบปัญหาเรื่องที่ดินเป็นหลักในการขับเคลื่อน และใช้กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมเยาวชน โรงเรียนผู้นำ หรือกิจกรรมอื่น ๆ เป็นเครื่องมือในการจัดระบบชุมชนตามมา ในขณะที่รัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการพิสูจน์สิทธิที่ดินสึนามิตามข้อเสนอของชาวบ้าน แต่ไม่สามารถหยุดการไถ่รื้อ การระบวนการทำงานชุมชนจึงใช้ยุทธวิธีสร้างบ้าน พื้นฟูชุมชน จัดทีมทนายอาสาขึ้นสู่คดีที่ถูกฟ้องร้อง ตั้งทีมทำภาพถ่ายทางอากาศ ทีมทำข้อมูลชุมชน ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ผังชุมชนและ/หรือผัง การใช้ประโยชน์แปลงที่ดิน - ที่สาธารณะในชุมชน และการทำผังตระกูล เป็นต้น เพื่อเตรียมยื่นกับกรรมการตรวจสอบพิสูจน์สิทธิ

ปัจจุบันทุกชุมชนที่อยู่ในกระบวนการนี้ได้เข้าอยู่ในที่เดิมของตนเองทั้งหมด แต่อยู่ในฐานะที่ผิดกฎหมาย จึงต้องมีการพิสูจน์สิทธิขนานไปกับการถูกฟ้องร้องดำเนินคดี โดยชุมชนที่อยู่ในกรณีศึกษาได้แก่ ชุมชนราไวย์(ภูเก็ต) และชุมชนทับยาง(พังงา) ในขณะที่ชุมชนแหลมป้อมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบ้านน้ำเค็ม (พังงา)ต่อสู้จนชนะคดี แต่ถูกเอกชนบีบให้ขายที่ดิน ซึ่งชาวบ้านยินยอม ส่วนชาวบ้านในน้ำเค็มบางส่วนกำลัง

ประสบปัญหาความไม่ชัดเจนในเอกสารสิทธิของชาวบ้าน อันเป็นผลจากการออกเอกสารสิทธิที่ซ้ำซ้อนและไม่ชัดเจนของรัฐ และที่ชุมชนกิ่งแก้วซอย๑(ภูเก็ต) ชาวบ้านบุกเบิกที่ดินหลังหมดสัมปทานเหมืองแร่ ต่อมาหน่วยป่าชายเลนประกาศว่าชาวบ้านอยู่อาศัยในที่ป่า ชาวบ้านจึงต้องร้องขอยุอาศัยโดยมีการกันแนวเขตเพื่อการอยู่อาศัยแยกจากพื้นที่ป่า มีการฟื้นฟูและดูแลรักษาป่าชายเลน และได้ทำโครงการความร่วมมือ(MOU)กับเทศบาล จัดทำโครงการบ้านมั่นคง จึงเป็นพื้นที่ที่มีกระบวนการทำงานคล้ายชุมชนอื่น ๆ ยกเว้นเรื่องการพิสูจน์สิทธิเพราะไม่มีการฟ้องร้อง

นอกจากนี้ชุมชนที่ได้รับผลกระทบเรื่องที่ดินจากเหตุการณ์สึนามิตลอดแนวชายฝั่งอันดามันทั้งหมด ได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็น “เครือข่ายปฏิรูปสังคมและการเมือง”(คปสม.) ขึ้น เพื่อเจรจาประกบการพิจารณาการแก้ไขปัญหาที่ดินสึนามิ ให้รัฐบาลประกาศเขตรองรับพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษชาวเล และให้คืนสัญชาติไทย-ออกบัตรประชาชนให้คนไทยพลัดถิ่น นอกจากนี้ คปสม.ยังได้เชื่อมโยงกับเครือข่ายอื่น ๆ ทั่วประเทศเช่น สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ ใต้ อีสาน เครือข่ายปากมูล เครือข่ายลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมในสังคม รวม ๙ องค์กร จัดตั้งเป็น “ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม”(ขปส. หรือ PMOVE) เพื่อเจรจากับทุกรัฐบาล และร่วมกันผลักดันกฎหมาย ๔ ฉบับคือ ร่าง พ.ร.บ.โฉนดชุมชน ร่าง พ.ร.บ.ธนาคารที่ดิน ร่าง พ.ร.บ.ภาษีที่ดิน และร่าง พ.ร.บ.กองทุนยุติธรรม เพื่อแก้ปัญหาการกระจุกตัวของที่ดินและการกระจายทรัพยากรไม่เป็นธรรม

งานจัดระบบชุมชนของทีมพี่เลี้ยงงานวิจัยในเรื่องที่ดิน/ที่อยู่อาศัย จึงมีทั้งลักษณะของการทำงานจากฐานชุมชนก่อนที่จะขยับเป็นเครือข่าย เหมือนกรณีของอุบลราชธานีหรือในที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง และการสร้างเครือข่ายเพื่อเพิ่มน้ำหนักการต่อรองที่ดิน/ที่อยู่อาศัย ก่อนที่จะขยับมาจัดระบบบนฐานชุมชน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ปัญหาและเงื่อนไขที่เอื้อต่อการทำงานเป็นสำคัญ

๒.๓ เสริมสร้างการเรียนรู้ก้าวสู่งานวิจัย

ในขณะที่พี่เลี้ยงนักวิจัยจากมูลนิธิชุมชนไท ได้ใช้บทบาทการเป็นนักจัดระบบชุมชน ขับเคลื่อนงานพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยในพื้นที่ทั้งที่อยู่ในรูปของการจัดระบบจากฐานชุมชนดังกรณีของอุบลราชธานี หรือการจัดระบบชุมชนโดยเอาปัญหาที่ดินที่ชาวบ้านเผชิญเป็นตัวตั้ง แล้วทำการเชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับชาวบ้าน ก่อนย้อนกลับไปทำการจัดระบบชุมชนในระดับพื้นที่ ดังที่เสนอไว้ข้างต้น ได้ส่งผลให้เกิดแกนนำชาวบ้านขึ้นมาทำงานพัฒนาและก้าวเข้ามามีบทบาทเป็นนักวิจัยชุมชนภายใต้โครงการวิจัยท้องถิ่น ในอีกด้านหนึ่ง ศูนย์ชาติพันธุ์และการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก็ชวนชาวดาลาอั้ง บ้านปางแดง เข้าร่วมในกระบวนการวิจัย โดยนักวิจัยชาวบ้านเหล่านี้ก็มีประสบการณ์ในการทำงานที่อยู่อาศัยน้อยมาก การจัดกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้กับนักวิจัยชาวบ้านทั้ง ๒ กลุ่ม จึงให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งในระดับทีมวิชาการกับพี่เลี้ยงงานวิจัย ระหว่างพี่เลี้ยงงานวิจัยกับชาวบ้านที่ปางแดง และระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง ผ่านกิจกรรมที่โครงการฯ กำหนดไว้อย่างเป็นขั้นตอน เริ่มจากการประชุมทีมวิจัยทั้งชุด โครงการซึ่งประกอบด้วยนักวิชาการ พี่เลี้ยงงานวิจัย และหัวหน้าทีมโครงการวิจัยท้องถิ่นทั้ง ๗ โครงการ การจัดอบรมการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อติดตามดูให้กับนักวิจัย การติดตามการทำวิจัยภาคสนามของทีมวิชาการ

การประชุมเพื่อรายงานผลการวิจัย และรวมไปถึงการติดตามเสริมหนุนของทีมพี่เลี้ยงงานวิจัยในพื้นที่ โดยแต่ละกิจกรรมมีการดำเนินการดังนี้

ประชุมทีมก่อนเริ่มงานวิจัย

การเริ่มงานวิจัยชุดนี้มีความลักลั่นซึ่งต้องสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างทีมวิชาการ นักพัฒนาผู้เป็นพี่เลี้ยงงานวิจัย และหัวหน้าโครงการวิจัยท้องถิ่น ใน ๒ ประการคือ

๑. ด้านทีมงานซึ่งประกอบด้วยบุคลากร(ทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน)จาก ๒ องค์กรหลักคือ มูลนิธิชุมชนไท และศูนย์ชาติพันธุ์และการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ การเริ่มงานร่วมกันจึง จำเป็นต้องสร้างความเข้าใจ และกำหนดกระบวนการทำงานร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการและเปลี่ยน เพื่อสร้างความเข้าใจในเรื่องชุมชนที่เข้าร่วมโครงการวิจัยทั้ง ๗ โครงการว่ามีข้อมูลมีกระบวนการพัฒนา รวมถึงแกนนำชาวบ้านมีฐานคิดและทักษะในการทำงานอย่างไร
๒. ด้านบริหาร เพราะชุดโครงการฯ ได้ลงนามตั้งแต่ ๒๐ กันยายน ๒๕๕๖ ถึงวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๗ ระยะเวลา ๑๔ เดือน แต่โครงการกลางเพิ่งได้รับงบประมาณงวดที่ ๑ เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗ ในขณะที่โครงการวิจัยของชาวบ้านยังไม่ได้รับงบประมาณครบทุกโครงการ จึงต้องปรับแผนและ กระบวนการทำงานให้สอดคล้องกับงบประมาณที่ได้รับ

ด้วยข้อจำกัดดังกล่าว โครงการฯ จึงจัดประชุมขึ้นในวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๗ เพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน โดยที่ประชุมได้หารือเรื่องโจทย์ในการวิจัย วัตถุประสงค์และประโยชน์ที่ได้รับของโครงการ และรายงานข้อมูลพื้นที่ ทั้ง ๗ โครงการเพื่อกำหนดแผนและกระบวนการทำงานร่วมกัน

ประเด็นที่มีการคิดร่วมกันคือ คำถามของ ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ที่ว่า “การคาดหวังชาวบ้านให้เป็นนักวิจัยชุมชน ซึ่งนักวิจัยในชุมชนจริง ๆ คืออะไร ?” พร้อมขยายความว่า

“...ต้องถามตัวเองก่อนว่า เวลาชาวบ้านทำงานวิจัยชาวบ้านกันเองจะอย่างไร การจะให้ทำอย่างไร ก็จะต้องรู้จักชาวบ้าน และรู้ความสัมพันธ์ในกลุ่มของชาวบ้านด้วยว่ามีความขัดแย้งกันหรือเปล่า และต้องรู้ด้วยว่าชาวบ้านจะอย่างไร เช่น ชาวบ้านอาจจะใช้วิธีในการค้นหาข้อมูลเอง อาจจะตั้งวงกันเล่าเรื่องราวโดยแต่ละคนก็จะเล่าเรื่องตั้งแต่อดีต แล้วมีการจดบันทึกไว้และนำมาเรียบเรียงเป็นงานวิจัยเป็นต้น แต่สิ่งที่พี่เลี้ยงนักวิจัยชุมชนจะต้องทำและคิด คือ ๑) เรื่องของชุมชน เราอยากได้ข้อมูลความสัมพันธ์ในเชิงบุคคล เพื่อรู้ว่าเขาจะคุยกันได้หรือไม่ จะทะเลาะกันหรือไม่ จะร่วมมือกันได้ไหม เขาจะทำอะไร จะได้คาดเดาได้ ...สิ่งนี้เป็นการศึกษาที่จำเป็นหรืออาจจะทำจากแผนที่ก็ได้ เราไม่ศึกษาชุมชนเฉพาะที่เป็นข้อมูลเชิงสถิติ เช่น จำนวนประชากร , จำนวนเด็กเรียนหนังสือ , ทำอาชีพอะไรเท่าไร เป็นต้น ๒) ด้านอาชีพคนที่ทำอาชีพเดียวกัน ทำคนเดียวหรือว่าเป็นกลุ่ม และกลุ่มไหนเป็นเพื่อนกันบ้าง จะทำให้รู้ว่าแต่ละกลุ่มเป็นแบบไหน สิ่งนี้จะเกี่ยวข้องกันตอนที่เชิญคน และมีคนมารวมตัวกันมาพูดคุยกัน และ ๓) ความสัมพันธ์ ชาวบ้านจะรู้ว่าตนเองเป็นญาติใคร...”

ประเด็นเหล่านี้ ถูกนำมาใช้ในการคิด และออกแบบคำถาม โดยส่วนหนึ่งพี่เลี้ยงในแต่ละพื้นที่ได้ใช้เป็นกรอบในการเล่าสถานการณ์ชุมชน โจทย์ และวัตถุประสงค์ในการวิจัยของแต่ละโครงการด้วย (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ๑)

อบรมวิจัยเชิงคุณภาพ : ตีदारุการทำงาน

การอบรมครั้งนี้ จัดขึ้นเมื่อวันที่ ๖-๗ กันยายน ๒๕๕๗ ตามแผนที่กำหนดไว้ มีนักวิจัยชาวบ้านเข้าร่วมอบรมรวม ๖๐ คน ซึ่งการอบรมในครั้งนี้ให้ความสำคัญกับการสร้างความเข้าใจร่วมกันในโจทย์วัตถุประสงค์และเป้าหมายโครงการ ตลอดจนถึงเรื่องของหลักและวิธีการทำวิจัยเชิงคุณภาพ โดย ม.ร.ว.อดิธิพัฒน์ ได้เล่าถึงความหมายของการวิจัย วิธีการวิจัยในฐานะที่เป็นการหาหลักฐานมายืนยันสัทธิในที่ดินของชุมชน มีการคิดและวิเคราะห์หาเหตุผลในการอธิบาย การตรวจสอบข้อมูล รวมไปถึงการหาวิธีนำเสนอเพื่อให้คนเห็นด้วย ดังนี้

“...งานวิจัยความจริงแล้วไม่ได้ยาก เพราะการวิจัยคือวิจัยสิ่งที่เรายากรู้ เรียกว่าโจทย์ การวิจัยคือการที่เราหาหลักฐาน ข้อมูลต่าง ๆ มาให้เราตอบโจทย์คำถามที่เรายากรู้ได้ แต่ปัญหาที่จะมี คือสิ่งที่เราหาเพื่อตอบโจทย์นั้นแล้วเราต้องเอามาเล่าให้คนอื่นฟังและจำเป็นต้องให้คนอื่นเขาเช็ดด้วย เพราะถ้าเราพูดไปแล้วคนไม่เช็ดก็ไม่มีประโยชน์อะไร ฉะนั้นวิธีการหาข้อมูลเป็นเรื่องสำคัญและคำตอบจะแสดงให้เห็นวาคำตอบที่เราได้น่าเช็ดหรือไม่ ซึ่งงานที่พวกเราทำอยู่นี้ เป็นสิ่งที่พวกเราเรารู้อยู่แล้ว และคนในชุมชนก็มีคนที่รู้ข้อมูลอยู่แล้ว แต่ไม่รู้วาคจะเล่ายังงั้น ฉะนั้น เราจะเอาข้อมูลนั้นออกมาได้ยังงั้น และเรียบเรียงได้ยังงั้น เพราะว่าเรื่องที่เราจะทำนั้นโจทย์ใหญ่ของเราในการวิจัย คือ เรารวมตัวกันได้ยังงั้น เราารวมตัวกันเป็นชุมชนได้ยังงั้น มารวมกันต่อสูั ต่อรองได้ยังงั้น ปัญหาที่ดินที่เกิดขึ้นมาได้ยังงั้น และการที่เราารวมตัวกัน ช่วยเหลือกันที่จะต่อสูัหรือต่อรองเพื่อจะให้ได้ที่ดินนั้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้เราจะต้องเล่าให้ชัดเจน เช่น เราทำอะไรบ้าง เรามีความเห็นอะไร เพราะเหตุใดเราถึงทำสิ่งเหล่านั้น และเราจะเขียนข้อมูลเพื่อเล่าได้หรือไม่ ซึ่งเราจะต้องทำให้ได้และต้องมีเหตุผลประกอบด้วย เช่น มีคนมาอ้างวาคที่ดินที่เราอยู่นั้นเป็นของเขา เราก็จะต้องหาข้อมูลมาแสดงให้เห็นวาคที่ดินนั้นไม่ใช่ของเขา แต่เป็นที่ดินของเราอยู่ก่อน และเราต้องบอกให้ได้ว่าเรายูัมานานแค่ไหน เป็นต้น

เพราะฉะนั้นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เราต้องทำ คือ เราต้องหาหลักฐานมา เราดูวามีหลักฐานอะไรบ้างได้มาอย่างไร และทำอย่างไรถึงได้หลักฐานมา และเราได้ทำอะไรบ้างในแต่ละเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่เรามีปัญหาที่ดิน...

...เราต้องการพัฒนาพวกเราเองเพื่อให้รู้จักคิด รู้จักทำ ถ้าหากเรารู้วาคใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร เรื่องราวเป็นยังงั้น มีผลเสียอะไรเกิดขึ้นบ้าง แล้วเรามาคุยกัน เราจะเข้าใจและเป็นบทเรียนให้กับพวกเราว่าต่อไปข้างหน้า เราจะทำอะไร และทำให้เรารู้วาคถ้าเราทำอย่างนี้แล้วได้ผลอย่างนี้ แล้วเราก็รู้ว่าถ้าเราอยากได้ผลแบบนี้ เราก็ทำแบบนี้ ถ้าเราไม่อยากได้ผลแบบนี้ เราก็ไม่ทำแบบนี้ ซึ่งเรียกว่าบทเรียน และเป็นบทเรียนที่เราสะสมมาเพื่อที่จะแก้ปัญหาคของเราคหรือที่ดิน เราก็ควาวาคทำอะไร ทำยังงั้นถึงจะประสบผลสำเร็จ ทำอะไรทำอย่างไรถึงไม่ประสบผลสำเร็จ ซึ่งเป็น เรื่องที่เราต้องคิดมาก ๆ เป็นบทเรียนของเราวาคทำอย่างไรถึงจะประสบผลสำเร็จ ฉะนั้นเรื่องนี้จึงเป็นเรื่องที่สำคัญ มากในลักษณะที่เป็นบทเรียนของเราเพื่อต่อไปภายหน้าเราไดัใช้เป็นอาวุธของเราในการต่อสูั

...งานวิจัยจะว่ายากก็ยาก จะว่าง่ายก็ง่าย คืองานวิจัยทำจริง ๆ ไม่ยาก แต่ที่ยากก็จะยากในเรื่องการคิด คิด หาเหตุผลอะไรเป็นยังไง ทำไมถึงเป็นอย่างนั้น แต่บางช่วงก็ไม่ยาก เช่นการเก็บข้อมูล แต่พอถึงตอนการวิเคราะห์ เราก็ต้องมาช่วยกันเพราะการวิเคราะห์ไม่ใช่เรื่องง่าย

...(วิธีการ)หาข้อมูล...๑) ข้อมูลทุกอย่างอยู่ในตัวคนในชุมชนอยู่แล้ว เราจะต้องเลือกว่าเราจะเอาข้อมูลมา ได้อย่างไร เช่น การถาม การสัมภาษณ์ หรือการพูดคุยแบบธรรมดาแล้วเรื่องราวต่าง ๆ นานา ก็ได้ เพราะว่าคนในชุมชน ด้วยกันก็จะเล่ากันได้สนิทใจ ๒) การจัดประชุม แล้วเล่าเรื่องราวกัน ทำให้เรามีความสนุกกันในการเล่า แล้วเราก็จด บันทึกไว้ตลอด ทำให้เรารู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร และทำให้เราได้ว่าใครเป็นอย่างไร แล้วก็ทำให้เรารู้ว่าเหตุการณ์ที่ เกิดขึ้นอะไรเป็นความจริง เป็นต้น

...(เรื่อง) การเขียนงานวิจัยไม่ได้ยากอะไร การเขียนบทวิจัยเราพูดกันอย่างตรงไปตรงมาก็มีวิธีการในการเขียน และเรารู้ว่าเรารู้ข้อมูลอย่างไร เรามีวิธีการได้ข้อมูลมาอย่างไร ซึ่งส่วนมากเราจะได้มาจากการสัมภาษณ์ การประชุมกัน ความรู้ของเราที่มีอยู่แล้วเราก็สัมภาษณ์ผู้ที่รู้เพิ่มเติม และศึกษาจากกฎหมาย จากแหล่งต่าง ๆ ที่จำเป็นและเกี่ยวข้อง และเราก็ต้องเขียนข้อมูลบอกด้วยว่าเราได้ข้อมูลต่าง ๆ ทั้งหมดมาได้ อย่างไร ได้จากอะไรบ้าง”

นอกจากนี้ ในการอบรมยังฝึกให้นักวิจัยชาวบ้านคิดและนำเสนอข้อมูลภายใต้โจทย์คำถามในการหาข้อมูล เบื้องต้นว่า **“ใคร ทำอะไร อย่างไร ทำไมถึงทำอย่างนั้น”** และให้คิดหาคำตอบต่อคำถามหลักในเรื่อง การ แก้ปัญหาที่ดินของแต่ละชุมชนว่า **“...๑) แก่ปัญหาที่ดินเรื่องอะไรบ้าง และ ๒) การหาทางออกของชุมชนคือ อะไร”** โดยให้นักวิจัยชาวบ้านได้ทบทวนกันเองอย่างละเอียดแล้วนำเสนอ มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำ วิจัยท้องถิ่นกับชุมชนแพรงหนามแดง จ.สมุทรสงคราม แต่ละโครงการฝึกตั้งคำถามเพื่อใช้ในการสัมภาษณ์โดย นักวิชาการและทีมพี่เลี้ยงงานวิจัยช่วยเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ ฝึกเทคนิคการทำ Time line โดยให้นักวิจัยแต่ละชุมชนร่วมกันแลกเปลี่ยนกระบวนการที่เกิดขึ้นย้อนหลังเหตุการณ์ ๕ ปี โดยเขียนเป็นพอสังเขป แล้วให้นักวิจัยกลับไปทำข้อมูลเพิ่มในชุมชนอย่างละเอียด และในท้ายที่สุด ม.ร.ว.อคินรพีพัฒน์ ได้แนะนำเรื่องการทำแบบสอบถาม และผังเครือญาติ พร้อมให้กำลังใจแก่นักวิจัยชาวบ้านในการทำวิจัยด้วย (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ๒)

หลังการฝึกอบรม ระยะแรกชาวบ้านสะท้อนว่า มีความรู้เรื่องงานวิจัยมากขึ้น และรู้สึกว่าการวิจัยไม่ใช่เรื่องยาก แต่เมื่อลงมือทำวิจัย นักวิจัยชาวบ้านหลายพื้นที่ประสบปัญหาทั้งในเรื่องวิธีการถาม การเข้าถึงข้อมูล การบันทึกเพราะหลายคนเขียนหนังสือไม่ถนัดจึงการบันทึกเทป เป็นต้น และรู้สึกว่าการวิจัยไม่ใช่เรื่องง่ายอย่างที่คิด หรือในกรณีพื้นที่ใหม่เช่นปางแดง ชาวบ้านประสบปัญหาไม่ต่างกันแต่ที่เป็นผลจากการอบรมประการหนึ่งคือ สามี ของนักวิจัยซึ่งเข้าร่วมในการอบรมครั้งนี้ด้วย มีความเข้าใจงานของภรรยามากขึ้น และให้ภรรยาเข้ามาทำงานของชุมชนมากขึ้น

พี่เลี้ยงติดตามและเสริมหนุน

ด้วยประสบการณ์การทำงานของนักวิจัยชาวบ้าน และวิธีการทำงานของทีมพี่เลี้ยงที่ต่างกัน ทำให้การติดตามและหนุนเสริมของพี่เลี้ยงงานวิจัยมีความแตกต่างกันดังนี้

ทีมพี่เลี้ยงจากมูลนิธิชุมชนไท : ใช้วิธีการทำงานที่คล้ายคลึงกันคือ หลังการเข้าร่วมอบรมงานวิจัยเชิงคุณภาพ ทุกพื้นที่โครงการจัดให้มีการประชุมชาวบ้านทั้งชุมชนเพื่อชี้แจงโครงการวิจัย ทีมวิจัย และหารือแนวทางการทำวิจัยที่ทีมวิจัยยกยกร่างขึ้นร่วมกับชาวบ้าน หลังจากนั้นจึงมีการประชุมทีมวิจัยชาวบ้านเพื่อประเมินศักยภาพและความเข้าใจของนักวิจัยก่อนวางแผนการทำวิจัยทั้งในแง่ของคำถามในการวิจัย แหล่งข้อมูลเป็นใครบ้าง ทีมวิจัยแบ่งการทำงาน และกำหนดช่วงเวลาในการเก็บข้อมูล โดยในส่วนของทีมวิจัยอุบลราชธานีประเมินว่าชาวบ้านอาจมีข้อจำกัดในการเขียน จึงประสานนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีเข้ามาช่วย ส่วนทีมวิจัยภาคใต้ทั้งในส่วนของผู้ประสานงานและนักวิจัย ประสานนักวิจัยจากหน่วยวิจัยชุมชนเพื่อการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ จ.สงขลา เข้ามาเสริมการทำงานโดยจัดให้มีการอบรมทักษะการวิจัยให้กับนักวิจัยชาวบ้านเพิ่มเติมก่อนลงมือปฏิบัติจริงในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายน ๒๕๕๗ โดยมีขั้นตอนและเนื้อหาการอบรมดังนี้

ช่วงแรก : มีคำถามเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันดังนี้

- วิจัยเพื่ออะไร สำคัญอย่างไร ใครได้ประโยชน์เพื่อแลกเปลี่ยนถกเถียงกันในวง
  - การต่อสู้ที่ผ่านมาของชาวบ้านถือว่าเป็นข้อมูลและเหตุการณ์สำคัญของงานวิจัย
  - การวิจัยคือการทบทวนกระบวนการต่อสู้ของชาวบ้าน ที่ติดตัวพวกเขามา
  - ไม่มีใครรู้ข้อมูลของชุมชนดีไปกว่าคนในชุมชน
  - การทบทวนกระบวนการต่อสู้และรวบรวมข้อมูลเป็นประโยชน์ต่อชุมชนเอง
- การวิจัย ขั้นตอนและกระบวนการ ด้วยคำถามเข้าใจง่ายๆ ทำอย่างไร? ใครทำ?
  - งานวิจัยต้องมีข้อมูล ข้อมูลอะไร ดูจากหัวข้อของการวิจัย
  - ข้อมูลได้มาอย่างไร จากการสัมภาษณ์ สังเกตคนในชุมชน
  - ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาของชุมชนและเป็นประโยชน์ต่อชุมชน หามาจากแหล่งอื่น เช่น ข้อมูลเอกสาร ภาพถ่าย ฯลฯ
- ใครทำ (บทบาทของทีมวิจัย)
  - ข้อมูลอยู่ที่ชาวบ้านอยู่แล้ว แต่ต้องมีทีมงานรับผิดชอบนำข้อมูลออกมา
  - การแบ่งบทบาทคนที่เหมาะสมกับงานสัมภาษณ์ เก็บข้อมูล ค้นหาเอกสาร
  - ช่วยกันคิดหาคนที่เหมาะกับข้อมูลที่ต้องการ เช่น ประวัติชุมชน คดีความ กระบวนการต่อสู้ตามที่ชาวบ้านช่วยกันคิดขึ้น
- วิธีการได้ข้อมูล(ปรับจากการขั้นตอนการวิจัยลงพื้นที่จริง เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม สัมภาษณ์เชิงปัจเจก สัมภาษณ์แบบกลุ่ม)
  - ชาวบ้านต่างทราบว่าใครควรเป็นคนให้ข้อมูล เขียนรายชื่อขึ้นกระดาน
  - ค้นหาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับปัญหาของชุมชน
- การตั้งคำถามวิจัย ให้ดูวัตถุประสงค์และประเด็นวิจัยที่ต้องการทราบอะไร แต่ละชุมชนไม่เหมือนกันเหมือนวิเคราะห์ล่วงหน้าได้ก่อนตั้งคำถาม
- เขียนงานวิจัย (ไม่ได้อบรมเรื่องเขียน)
  - กำหนดตัวคนเขียนรายงาน
  - รายงานต้องให้ชุมชนอ่านก่อน (ประชุมชาวบ้าน) เพื่อตรวจสอบ
- งานวิจัยต้องมีการอ้างอิง

○ วิธีการเขียนอ้างอิง อ้างเอกสาร อ้างข้อมูลจากแหล่งข้อมูลอย่างไร

- ทำรายงานส่งองค์กรสนับสนุน

ช่วงที่ ๒ : มีการใช้บทบาทสมมติและนำเสนอดังนี้

- แบ่งกลุ่มสมมติบทบาทเป็นคนสัมภาษณ์และคนถูกสัมภาษณ์ เป็น ๓ กลุ่ม
- กลุ่มสัมภาษณ์ ภาควิชา / ประวัติบุคคล / ประวัติชุมชน
- จากนั้นนำเสนอข้อมูลที่ได้

โดยทีมพี่เลี้ยงจากมูลนิธิชุมชนไท และนักวิจัย ช่วยสะท้อนข้อผิดพลาดส่งผลให้ทีมวิจัยมีความเข้าใจกระบวนการทำวิจัยมากขึ้น

สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล นักวิจัยชาวบ้านและพี่เลี้ยงมีการนำข้อมูลที่ได้มาพูดคุยเพื่อวิเคราะห์ความถูกต้อง ชัดเจน ของข้อมูล ผ่านเวทีประชุมอย่างต่อเนื่อง ควบคู่ไปกับการทำงานพัฒนาชุมชนที่ดำเนินการอยู่แล้ว และมีการประชุมชาวบ้านเพื่อเสนอผลการวิจัย ส่วนในขั้นตอนของการเขียนรายงานการวิจัย นักวิจัยชาวบ้านและพี่เลี้ยงมีการทำงานร่วมกัน โดยในส่วนของชุมชนราไวย์และชุมชนหาดสวนสุข พี่เลี้ยงช่วยเขียนเป็นหลักเนื่องจากชาวบ้านมีข้อจำกัดในการเขียน ส่วนอีก ๔ ชุมชนคือ ชุมชนลับแล ชุมชนห้วยยาง ชุมชนบ้านน้ำเค็ม และชุมชนเกตุแก้ว ซอย ๑ หัวหน้าโครงการวิจัยท้องถิ่นเป็นผู้เขียน และให้ทีมพี่เลี้ยงช่วยเรียบเรียง จัดเกลาให้อีกครั้งหนึ่ง

ในด้านทีมพี่เลี้ยงงานวิจัยที่ปางแดง ใช้การประชุมชาวบ้านเพื่อชี้แจงโครงการและเข้าถึงบทบาทการทำงานวิจัยของชาวบ้านว่าชาวบ้านต้องเป็นผู้ดำเนินการเอง พี่เลี้ยงเป็นเพียงผู้ช่วยวิจัยเท่านั้น และด้วยวิถีชีวิตของชาวดารารั้งเป็นแบบต่างคนต่างอยู่ต่างคนต่างทำมาหากิน ทำให้พูดคุยแลกเปลี่ยนในชุมชน หรือการตระหนักในการดำรงอยู่ของชุมชนมีน้อย บทบาทของพี่เลี้ยงในการทำวิจัยระยะแรกจึงช่วยประสานเวลา กระตุ้น นัดนักวิจัยชาวบ้านได้มีโอกาสคุยกัน เนื่องจากแต่ละคนต้องยุ่งกับการทำมาหากิน การรวมตัวเพื่อทำงานวิจัยส่วนใหญ่จะเป็นช่วงกลางคืน หรือวันหยุดของชาวบ้านเช่น วันพระ วันอาทิตย์ที่ชาวคริสเตียนในชุมชนจะมาร่วมกันประกอบพิธีทางศาสนา เป็นต้น โดยพี่เลี้ยงต้องช่วยสร้างบรรยากาศในการพูดคุยด้วยการตั้งคำถามในเรื่องทั่ว ๆ ไปของชุมชนเพื่อให้ทีมวิจัยช่วยกันตอบ โดยส่วนใหญ่จะวนเวียนอยู่กับคำถามว่า เกิดอะไรขึ้นบ้าง ใคร ทำอะไร ที่ไหน อย่างไร และทำไม ภายหลังนักวิจัยชาวบ้านจึงสามารถตั้งคำถาม กำหนดประเด็นที่ต้องการศึกษาเพื่อหาคำตอบให้เรื่องราวของตนเองได้ดีขึ้น เริ่มมีการถกเถียงเพื่อวิเคราะห์สาเหตุเงื่อนไข ข้อจำกัดต่าง ๆ ข้อเท็จจริงที่เป็นปัญหาในแต่ละประเด็น ซึ่งมีรายละเอียดในเชิงลึกมากขึ้น กระทั่งนำไปสู่การเริ่มมองเห็นทางออกหรือแนวทางแก้ไขปัญหาของชุมชนในแต่ละด้าน

นอกจากนี้พี่เลี้ยงนักวิจัยยังให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องราวชีวิตส่วนตัวของนักวิจัย ประสบการณ์ของนักวิจัยแต่ละคนที่ประสบมา เพื่อเข้าใจเงื่อนไขในตัวนักวิจัยชาวบ้านแต่ละคนในแง่มุมต่าง ๆ ด้วยการออกไปทำงานตามไร่สวนกับนักวิจัยชาวบ้าน ซึ่งช่วยให้พี่เลี้ยงได้เรียนรู้ข้อเท็จจริงในหลายแง่มุมของนักวิจัยชาวบ้าน และเห็นแนวทางการทำงานกับนักวิจัยชาวบ้านแต่ละคนตามเงื่อนไขที่มีอยู่ รวมไปถึงการเข้าใจสภาพชุมชนชาวดารารั้งเพิ่มมากขึ้น

การทำงานของพี่เลี้ยงงานวิจัยจากศูนย์ชาติพันธุ์ฯ จึงก้าวพ้นจากงานวิจัยไปสู่งานจัดระบบชุมชน ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านมีความไว้วางใจ และเริ่มนำไปสู่การใช้ข้อมูลงานวิจัยเพื่อแก้ปัญหาชุมชน

ติดตามการทำงานภาคสนาม

ในช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๗ ถึงมกราคม พ.ศ.๒๕๕๘ ทีมวิชาการจากส่วนกลางได้ลงพื้นที่ทั้ง ๗ โครงการเพื่อติดตามการทำงานภาคสนาม ทุกแห่งจัดให้มีการประชุมเพื่อเสนอความก้าวหน้าในการวิจัย โดยมีนักวิจัยชาวบ้าน ผู้สูงอายุ หรือผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน รวมถึงชาวบ้านที่สนใจเข้าร่วมในการประชุมด้วย บรรยายภาคในการพูดคุยจึงมีทั้งการรายงานข้อมูลที่ทีมวิจัยได้เก็บรวบรวมมา การเพิ่มเติม-ปรับแก้ข้อมูลให้ถูกต้องสมบูรณ์มากขึ้นจากชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม และมีการให้ข้อเสนอแนะถึงประเด็นที่ยังขาดหายจากทีมวิชาการจากส่วนกลาง

นอกจากนี้ ทีมวิจัยชาวบ้านยังให้ความสำคัญกับการพานักวิชาการเดินดูชุมชน พร้อม ๆ กับการเล่าถึงข้อมูลชุมชนในด้านต่าง ๆ ทำให้นักวิชาการจากส่วนกลางที่ยังไม่เคยเห็นชุมชน มีความเข้าใจในข้อมูลและสถานการณ์ปัญหาของชุมชนชัดเจนมากขึ้น ตัวอย่างเช่น การเห็นวิถีชีวิตของแรงงานเตาอิฐที่หาดสวนสุขและสภาพ ของ “บ้าน” ที่ชาวบ้านช่วยกันก่อสร้างในโครงการบ้านมั่นคง ความแออัดที่ได้รับการปรับปรุงให้ดูถูกสุขลักษณะ มากขึ้นของชาวบ้านในชุมชนลับแล สภาพชุมชนแออัดและการอยู่อาศัยของชาวบ้านที่พังงา การอยู่ร่วมกันในชุมชน ของชาวบ้านและกลุ่มทุนในพื้นที่ที่มีความขัดแย้ง เห็นความกว้างขวางของที่ดินผืนใหญ่ที่นายทุนสามารถออก เอกสารสิทธิได้ท่ามกลางข้อจำกัดทางกฎหมาย เห็นความแออัดของชาวบ้านชุมชนเกตุแก้ว ซอย ๑ ที่ตั้งอยู่ ท่ามกลางการเติบโตและความทันสมัยของเมืองภูเก็ต เห็นสภาพชุมชนใหม่และการอยู่อาศัยของชาวปางแดงนอก ในโครงการบ้านมั่นคง เป็นต้น การร่วมคิด วิเคราะห์ และให้ข้อเสนอแนะจึงมีความสอดคล้องกับปัญหามากขึ้น

เวทีประชุม : รายงานผลการวิจัย

หลังการจัดอบรมงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมเมื่อ ๑ ปีก่อน ชุดโครงการได้จัดให้มีการเสนอรายงานการวิจัยขึ้นในวันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๕๘ โดยชาวบ้านได้เดินทางมาก่อน ๑ วันเพื่อเตรียมการนำเสนอ นักวิจัยทุกคนอยู่ในอาการตื่นเต้นเนื่องจากเป็นเรื่องราวที่ไม่ถนัด และจากการอ่านรายงานการวิจัยที่มีการส่งมาล่วงหน้า ทีมวิชาการก็พบข้อจำกัด หรือประเด็นที่ยังขาดหาย หรือ การลำดับข้อมูลที่สับสนและบางส่วนก็มีความซ้ำซ้อน อยู่มาก

แต่ในช่วงของการนำเสนอ นักวิจัยชาวบ้านสามารถเสนอข้อมูลได้ดี และสามารถตอบทุกข้อสงสัยของนักวิชาการได้ จึงเป็นประเด็นที่นักวิจัยชาวบ้านต้องนำไปปรับปรุงการเขียนของตนให้มีความครอบคลุมและตอบโจทย์ในการวิจัยให้ชัดเจนมากขึ้น โดยทีมวิชาการได้จัดทำบันทึกการประชุมพร้อมประเด็นที่ต้องเขียนเพิ่มเติมให้ชัดเจนไว้ ก่อนส่งกลับให้นักวิจัยได้นำไปปรับแก้ต่อไป

หลังจากนี้ ทีมวิชาการได้ประชุมร่วมกับพี่เลี้ยงนักวิจัยอีก ๒ ครั้ง เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด และกำหนดกรอบการเขียนรายงานของชุดโครงการวิจัยให้มีความสมบูรณ์

ชุมชนกับกระบวนการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัย

ตามที่ข้อเสนอโครงการวิจัยท้องถิ่นเรื่อง การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่ดิน / ที่อยู่อาศัยชุมชนอย่างยั่งยืน มีเป้าหมายการดำเนินการเพื่อหาแนวทางในการจัดการปัญหาในลักษณะที่เป็นการร่วมมือกันหาแนวทางในการปกป้องการถือครองที่ดิน/ที่อยู่อาศัยของตนเอง ด้วยการยกระดับการศึกษาที่มุ่งเน้นให้ชาวบ้านเป็นเจ้าภาพหลักของการศึกษา ทั้งนี้เพื่อสร้างความตระหนัก สร้างสำนึกร่วมของชุมชนท้องถิ่น และสร้างศักยภาพในการสืบค้นพยานหลักฐานต่างๆ อันจะส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในการต่อสู้คดี หากมีการฟ้องร้องในชั้นศาล หรือการผลักดันให้ระดับนโยบายแก้ปัญหาได้ตรงตามข้อเท็จจริง รวมไปถึงการเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการจัดการที่อยู่อาศัยของตนเองโดยชาวบ้านเป็นแกนหลัก ซึ่งมีพื้นที่ในการทำงานได้แก่ ๑) จ.อุบลราชธานี ๒ กรณีศึกษาคือ ชุมชนลับแล และชุมชนหาดสวนสุข ๒) จ.ภูเก็ต ๒ กรณีศึกษาคือ ชุมชนชาวเลหาดราไวย์ และชุมชนกิงแก้ว ซอย ๑ ๓) จ.พังงา กรณีศึกษาคือ ชุมชนบ้านน้ำเค็ม และชุมชนบ้านทับยางและ ๔) พื้นที่ชนเผ่าภาคเหนือ กรณีศึกษาคือ บ้านปางแดง อำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่

ชาวบ้านในฐานะเจ้าภาพหลักของการศึกษาได้ทำการสืบค้นและรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ ตลอดจนได้สรุปบทเรียนการดำเนินการแก้ไขปัญหาที่ดิน/ที่อยู่อาศัยของตนเองอย่างต่อเนื่อง โดยมีทีมวิจัยเป็นเสมือนพี่เลี้ยงคอยหนุนเสริมกระบวนการศึกษาวิจัย ซึ่งในบทนี้ โครงการฯ ได้นำข้อมูลที่ได้จากกรณีศึกษามานำเสนอโดยเริ่มจากการสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาด้านสิทธิในที่อยู่อาศัย/ที่ดิน ผลการวิจัยของแต่ละกรณีศึกษา และข้อเสนอแนะจากการวิจัย ดังนี้

๓.๑ สถานการณ์ปัญหาด้านสิทธิในที่อยู่อาศัย/ที่ดิน

การสืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทั้ง ๗ แห่งพบว่า มีเพียงชุมชนปางแดง อำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่เท่านั้น ที่เป็นชุมชนที่เพิ่งตั้งรกรากในพื้นที่แห่งนี้ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๕๐ หลังจากที่ชาวดารอั้งต้องผ่านช่วงของการอพยพเคลื่อนย้ายมาจากประเทศพม่าและถูกจับกุมข้อหาบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติถึง ๓ ครั้ง(ครั้งแรก พ.ศ.๒๕๓๒ ครั้งที่สอง พ.ศ.๒๕๔๑ และครั้งสุดท้าย พ.ศ.๒๕๔๗) ซึ่งศาลมีความเห็นว่าการจับกุมชาวบ้านเช่นนี้มีใช้แนวทางการแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน จึงให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องช่วยกันแก้ไขปัญหา โดยเริ่มจากการระดมเงินของชาวดารอั้งซื้อที่ดินเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ต่อมาได้รับงบประมาณสนับสนุนการสร้างบ้านจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนตามโครงการบ้านมั่นคงในปี พ.ศ.๒๕๕๒ ซึ่งแม้จะส่งผลให้ชาวดารอั้งมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงขึ้น แต่ด้านเอกสารสิทธิในที่ดินที่เป็นที่อยู่อาศัยยังอยู่ในรูปของ “สิทธิทำกิน” (ส.ท.ก.) ที่กรมป่าไม้ออกให้เท่านั้น ซึ่งการครอบครองสิทธิในลักษณะดังกล่าวทำให้ชาวบ้านรู้สึกขาดหลักประกันที่มั่นคงและยั่งยืน

ส่วนชุมชนอีก ๖ แห่งล้วนตั้งถิ่นฐานเพื่อการอยู่อาศัยในบริเวณนี้มาตั้งแต่ครั้งอดีต โดยปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนต่าง ๆ คือการเป็นศูนย์รวมทางเศรษฐกิจ เช่น การเป็นท่าเรือข้ามฟากและสถานีรถไฟทำให้มีแรงงานอพยพเข้ามาขายสินค้าในบริเวณดังกล่าวมาก และเกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหาดสวนสุข และชุมชนลับแล จังหวัดอุบลราชธานี หรือการเป็นชุมเหมือง ทำให้มีผู้คนจากที่ต่าง ๆ อพยพเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างและเกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณดังกล่าว เช่นชุมชนกิงแก้ว จ.ภูเก็ต หรือที่ชุมชนทับยาง และชุมชนน้ำเค็ม จ.พังงา เป็นต้น หรือการบุกเบิกที่ดินบริเวณที่เห็นว่าปลอดภัยเพื่อสร้าง

บ้านเรือนอยู่อาศัยของชาวเล ชุมชนราไวย์ จ.ภูเก็ต เป็นต้น โดยชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนต่าง ๆ ทั้งหมดต่างให้ความสำคัญกับเรื่องปากท้องและการประกอบอาชีพ โดยละเอียดเรื่องการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แต่เมื่อเวลาผ่านไปการอยู่อาศัยของชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้กลับตกอยู่ในสถานะผู้บุกรุก และต้องเผชิญกับปัญหาด้านที่อยู่อาศัย ดังนี้

ตารางที่ ๑ : แสดงสถานการณ์ด้านที่อยู่อาศัย

ชุมชน	การตั้งถิ่นฐาน	สถานการณ์ปัญหา	สถานการณ์ปัจจุบัน
๑. ชุมชนหาดสวนสุข จ.อุบลฯ	พ.ศ. ๒๔๑๑	ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนในที่ดินของเจ้าของโรงอิฐ แต่อยู่ในที่ดินของ อบจ.	มีโครงการบ้านมั่นคง แต่ไม่ได้รับรองสิทธิเรื่องที่ดิน
๒. ชุมชนลับแล จ.อุบลฯ	พ.ศ. ๒๔๗๒	ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนในที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย และการรถไฟฯ เริ่มฟ้องร้องขับไล่ชาวบ้านตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๔	มีโครงการบ้านมั่นคง โดยทำสัญญาเช่าที่ดินกับการรถไฟฯ มีระยะเวลา ๓๐ ปี
๓. ชุมชนน้ำเค็ม จ.พังงา	พ.ศ. ๒๕๑๕	ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตสัมปทานเหมืองแร่ ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๕๒๘ สัมปทานเหมืองแร่หมดลง กระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ชาวบ้านเริ่มประสบปัญหาเพราะผู้ที่เคยได้สัมปทานเหมืองแร่ให้ชาวบ้านอพยพออกเพราะเอกชนจะนำพื้นที่ดังกล่าวไปออกเอกสารสิทธิในที่ดิน ชาวบ้านบางส่วนจึงลุกขึ้นสู้จนได้เอกสาร น.ส. ๓ ก. ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๕ แต่เมื่อสถานการณ์สึนามิสิ้นสุดลงชาวบ้านจึงรับรู้จากเจ้าหน้าที่ป่าชายเลนว่าพื้นที่ส่วนหนึ่งในหมู่บ้านน้ำเค็มเป็นพื้นที่ป่าชายเลน ตามประกาศ มติคณะรัฐมนตรี .เมื่อปี ๑๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ โฉนดที่ชาวบ้านถือครองอยู่เกือบครึ่งหมู่บ้านจึงอยู่ในพื้นที่เขตป่าชายเลน โดยทางกรมที่ดินออกโฉนดทับเขตพื้นที่ป่าชายเลน และที่ดินอีกสวนหนึ่งเป็นของเอกชน	ชาวบ้านส่วนใหญ่กลายเป็นผู้บุกรุกที่ดินของป่าชายเลน ตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ เนื่องจากปัญหาของกรมที่ดินออกโฉนดทับเขตพื้นที่ป่าชายเลน และ ชาวบ้านที่ถูกเอกชนฟ้องขับไล่ได้ต่อสู้คดีในชั้นศาลจนได้เอกสารสิทธิในที่อยู่อาศัย แต่ในท้ายที่สุดก็ถูกเอกชนบีบให้ขายที่และต้องย้ายออกจากชุมชน
๔. ชุมชนทับยาง	พ.ศ. ๒๕๐๐	ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตสัมปทานเหมืองแร่ ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๕๑๒ สัมปทานเหมืองแร่หมดลง	หลังเหตุการณ์สึนามิ ชาวบ้านทับยางได้ลุกขึ้นสู้เพื่อต่อรองสิทธิในเรื่องที่อยู่อาศัยอีกครั้ง กระทั่ง

ชุมชน	การตั้งถิ่นฐาน	สถานการณ์ปัญหา	สถานการณ์ปัจจุบัน
		เจ้าของสัมปทานได้ถมขุมเหมืองและประกาศให้ชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัยต่อมาประมาณปีพ.ศ.๒๕๒๐ เอกชน	ปี พ.ศ.๒๕๕๔ คณะรัฐมนตรี มีมติให้ชาวบ้านฟ้องศาลปกครองเรื่องให้ที่ดิน
		รายนี้ได้อ้างสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดินและเก็บค่าเช่าที่ดินจากชาวบ้าน มีการหลอกให้ชาวบ้านทำสัญญาเช่ากระทั่งปี พ.ศ.๒๕๓๐ ชาวบ้านเริ่มประสบปัญหาเช่น มีธนาคารติดประกาศยึดที่ดินเพื่อขายทอดตลาดที่บ้าน เอกชนเริ่มขึ้นค่าเช่าในรายที่มีสัญญาเช่า ถูกหลอกให้เซ็นชื่อเพื่อนำไปเป็นหลักฐานคัดค้านการเพิกถอนสภาพที่ดิน .บริเวณสนามกอล์ฟเพื่อเอกชนจะได้นำไปออกเอกสารสิทธิเป็นของตนเองเป็นต้นกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๓๔ – ๒๕๓๘ ชาวบ้านถูกฟ้องทั้งชุมชนและแพ็คเกจทั้งชุมชนเนื่องจากสภาพชาวบ้านชว่งนั้นต่างคนต่างอยู่ ชาวบ้านถูกนายหลอกให้ยอมเซ็นสัญญาเช่าและยอมความจนต้องแพ็คเกจถูกศาลสั่งให้รื้อถอนบ้านหมดทุกราย	๑๗๐ ไร่กลับคืนมาเป็นที่ดินของรัฐ และเสนอให้เป็นพื้นที่โฉนดชุมชนในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยให้กองทุนยุติธรรมเป็นผู้ดูแลค่าใช้จ่าย และให้มีการชะลอการบังคับ
๕.ชุมชนกิ่งแก้ว ซอย ๑ จ.ภูเก็ต	พ.ศ.๒๕๑๒	เป็นชุมชนที่อยู่ในเขตสัมปทานเหมืองแร่ กล่าวคือ ในปีพ.ศ.๒๕๑๒ สัมปทานเหมืองแร่หมดลง ผู้คนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น กระทั่งปีพ.ศ.๒๕๑๗ ที่ดินบริเวณนี้ถูกประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ ชาวบ้านจึงเริ่มถูกไล่รื้อนับตั้งแต่ปีพ.ศ.๒๕๒๐ เป็นต้นมา	ชุมชนกิ่งแก้วซอย ๑ ได้รับการรับรองความเป็นชุมชนจากเทศบาล ส่งผลให้ชุมชนสามารถเสนอโครงการบ้านมั่นคง และได้รับอนุมัติให้ดำเนินโครงการเพื่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและที่อยู่อาศัยเป็นที่เรียบร้อยแล้ว
๖.ชุมชนราไวย์ จ.ภูเก็ต	กว่า ๓๐๐ ปี ก่อน	เอกชนออกเอกสารสิทธิทับที่ดินของชุมชนชาวเลนับตั้งแต่ปีพ.ศ.๒๕๐๘ โดยมีการแบ่งที่ดินออกมาเป็นแปลงย่อยๆ และเริ่มมีการฟ้องขับไล่ชาวเลนับตั้งแต่ปีพ.ศ.๒๕๒๐ ปัจจุบันมีจำนวน ๑๐ คดี(๑๐๑ ราย) และมีแนวโน้มจะถูกทยอยฟ้องเพิ่มมากขึ้น	เอกชนฟ้องขับไล่ชาวบ้าน โดยคดีอยู่ระหว่างการต่อสู้ในชั้นศาล และมีความขัดแย้งระหว่างเอกชนและชาวบ้านในพื้นที่เป็นระยะ ๆ

ชุมชน	การตั้งถิ่นฐาน	สถานการณ์ปัญหา	สถานการณ์ปัจจุบัน
		เรื่อยๆ โดยมี ๒ หลังคาเรือนที่ศาล ชั้นต้นพิพากษาให้ออกจากพื้นที่ และ เรื่องอยู่ระหว่างการอุทธรณ์	

จากสถานการณ์ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง ๗ แห่ง ปรากฏว่ามีชุมชนที่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัยเนื่องจากได้ดำเนินโครงการบ้านมั่นคงโดยได้รับการสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ๔ ชุมชนได้แก่ ชุมชนปางแดง จ.เชียงใหม่ ชุมชนหาดสวนสุขและชุมชนลับแล จ.อุบล และชุมชนกิ่งแก้ว ชอย ๑ จ.ภูเก็ต แต่ในระยะยาวก็ยังขาดความมั่นคงเนื่องจากชาวบ้านยังไม่ได้รับเอกสารสิทธิในที่ดินบริเวณที่เป็นที่อยู่อาศัย กล่าวคือ ชุมชนปางแดงและชุมชนกิ่งแก้ว ยังคงอยู่ในที่ดินของกรมป่าไม้ และชุมชนหาดสวนสุขซึ่งสร้างบ้านในบริเวณที่ดินของเจ้าของเตาอิฐ แต่ทั้งหมดยังคงอยู่ในที่ดินสาธารณะซึ่งอยู่ในความดูแลขององค์การบริหารส่วนจังหวัด หรือแม้กระทั่งชุมชนลับแล ซึ่งได้ทำสัญญาเช่ากับการรถไฟแห่งประเทศไทยเป็นระยะเวลา ๓๐ ปี ก็ยังขาดหลักประกันว่าเมื่อเวลาผ่านไปจนสิ้นสุดสัญญาเช่า ชาวบ้านจะต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยอย่างไร ในขณะที่กรณีชุมชนน้ำเค็มที่เผชิญกับปัญหาการอยู่อาศัยในพื้นที่ป่าชายเลนหรือชุมชนทับยางและชุมชนราไวย์ ซึ่งถูกทำให้กลายเป็นชุมชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่เอกชน ก็ต้องเผชิญกับความขัดแย้ง และการต่อสู้ในชั้นศาล เพื่อรอการพิสูจน์สิทธิต่อไป

๓.๒ กระบวนการได้มาซึ่งสิทธิในที่อยู่อาศัย/ที่ดิน

โครงการวิจัยท้องถิ่นทั้ง ๗ ชุมชน เป็นโครงการที่มีชาวบ้านเป็นเจ้าของหลักของการศึกษาและเป้าหมายเพื่อค้นหาแนวทางในการจัดการปัญหาและ/หรือปกป้องสิทธิในการถือครองที่ดิน/ที่อยู่อาศัย โดยมีโจทย์หรือคำถามในการวิจัยแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ปัญหาและ/หรือบริบทของแต่ละชุมชนปรากฏผลการศึกษาดังนี้

- ๑) ชุมชนปางแดง ต.เชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ : ภายใต้เงื่อนไขที่ชุมชนไม่มีสิทธิในที่ดิน พวกเขาจะมีวิธีการหรือหาทางออกร่วมกันอย่างไรเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตและชุมชน

ชาวดาราร่างหรือปะหล่องปางแดง ในโครงการบ้านมั่นคงชนบทชุมชนบ้านปางแดง ตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่บนเนื้อที่ ๓๖ ไร่ มีประชากร ๗๗ หลังคาเรือน ส่วนใหญ่เป็นชาวดาราร่าง มีชาวสิขูประมาณ ๓-๔ หลังคาเรือน ประชากรดาราร่างประมาณ ๑๔ ครอบครัวที่มีสัญชาติไทย เป็นชุมชนที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ในปี พ.ศ.๒๕๕๑ เดิมทีชาวดาราร่างเหล่านี้อาศัยอยู่ประเทศพม่าและอพยพมาอยู่ที่บ้านนอแล ดอยอ่างขางแต่ประสบปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน จึงออกมาจับจ้าง จนกระทั่งในปีพ.ศ.๒๕๒๔ มีชาวดาราร่างบางส่วนได้อพยพมาอยู่ที่บริเวณหมู่บ้านปางแดง เนื่องจากมาเป็นแรงงานรับจ้างในโครงการปลูกป่าของกรมป่าไม้ เมื่อโครงการสิ้นสุดลงชาวดาราร่างเหล่านี้จึงอาศัยอยู่ในที่ดินของนายทุนท้องถิ่น ทั้งที่เป็นคนเมือง และชาวสิขู หรือตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณริมห้วยสาธารณะ การไม่มีที่ดินทำกินของตนเอง และการไม่มีสัญชาติไทย ทำให้ไม่สามารถจะเดินทางออกนอกพื้นที่ เป็นแรงงานรับจ้างและอาศัยหลบซ่อนในที่ดินของคนอื่น บางครั้งได้รับการกดขี่แรงงาน ไม่ได้รับค่าจ้างที่เป็นธรรม ชาวดาราร่างต้องเผชิญกับความทุกข์ยากซ้ำซ้อนเมื่อถูกจับกุมโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดพรบ.ป่าสงวนฯ บุกรุก ก่นถางป่า ทำให้เกิดความเสียหายต่อรัฐ ทั้งๆทีในขณะที่เจ้าหน้าที่สนธิกำลังเข้าจับกุม ชาวดาราร่างเหล่านี้กำลังพักผ่อน อาบน้ำ หุงหา

อาหาร ในบางกรณีก็ถูกเจ้าหน้าที่บุกจับที่บ้านพักอาศัย ทั้งที่หญิงดาราร่างที่ถูกจับกุมกำลังให้นมบุตรตนเอง หรือชายชราที่ถูกจับกุมขณะพักอาศัยอยู่ในบ้าน ชาวดาราร่างเหล่านี้มีความกลัวเจ้าหน้าที่รัฐเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เนื่องจากหลบหนีเข้าเมือง บางคนพูดภาษาไทยไม่ได้ ดังนั้น เมื่อถูกจับกุม จึงง่ายต่อการตกเป็นเหยื่อของอำนาจรัฐที่มีขอบด้วยกฎหมายอย่างง่ายดาย การถูกจับกุมหลายครั้งในข้อหาบุกรุกเขตป่าสงวนได้ทำให้ปัญหาการไร้ที่ดินของชาวดาราร่างรวมไปถึงการกระทำที่เกินกว่าเหตุของเจ้าหน้าที่ได้แพร่หลายในสังคม อย่างไรก็ตาม ชาวดาราร่างบางส่วนต้องยอมรับชะตากรรมตามบทบัญญัติกฎหมายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ภายหลังการถูกจับกุมครั้งที่ ๓ ได้มีข้อคิดเห็นจากศาลให้นำเรื่องนี้ไปสู่กระบวนการไกล่เกลี่ย โดยเห็นว่า การจับกุมชาวดาราร่างเช่นนี้ มีใช้ทางแก้ไขปัญหาการบุกรุกป่า ดังนั้นกรมป่าไม้จึงอนุญาตให้ใช้พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมจำนวน ๓๖ ไร่ในตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาวใกล้กับบริเวณที่เคยเป็นที่ปลูกบ้านอยู่อาศัยของชาวดาราร่าง โดยได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่ง ปลูกบ้าน ทำถนนในหมู่บ้านและพัฒนาแหล่งน้ำ จนกลายเป็นที่มาของบ้านมั่นคง อันเป็นที่อยู่อาศัยของชาวดาราร่างมาจนทุกวันนี้

แม้ชุมชนปางแดงจะมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง แต่ขาดที่ทำกิน บางส่วนไม่มีสถานะพลเมืองไทย จึงทำให้ปัญหาต่าง ๆ มีความซับซ้อน ชาวดาราร่างจึงต้องมีส่วนร่วมในการคิดค้น หาทางแก้ไขปัญหายาได้ทางเลือกที่หลากหลายและยั่งยืน การวิจัยฯ นี้ จึงมุ่งหวังให้ชาวดาราร่างได้วิเคราะห์ และหาทางออกร่วมกันว่า พวกเขาจะร่วมกันฝ่าวิกฤตนี้อย่างไรเพื่อให้มีความมั่นคงในชีวิตและชุมชน ตลอดจนหาทางเลือกด้านอาชีพที่เหมาะสม ปรากฏว่า ชาวดาราร่างได้ศึกษาและร่วมเสนอทางเลือกไว้ ๔ ประการดังนี้

ทางเลือกที่ ๑ การยื่นขอโฉนดชุมชนสำหรับพื้นที่ที่อยู่อาศัย เนื่องจากที่อยู่อาศัยนี้มีเอกสารสิทธิ์เป็น ส.ท.ก. ชาวบ้านมีข้อคิดเห็นว่า ลักษณะดังกล่าวนี้ยังไม่เป็นหลักประกันที่มั่นคง ดังนั้น พวกเขาจึงต้องการยื่นขอโฉนดชุมชนให้แก่พื้นที่ที่อาศัยจำนวน ๓๖ ไร่ โดยได้ปรึกษาหารือกับทีมพี่เลี้ยงทีมอุบลราชธานีที่มีความชำนาญเรื่องนี้ด้วย

ทางเลือกที่ ๒ การผลิตสินค้าหัตถกรรมชาวดาราร่างและการจัดตั้งสหกรณ์เพื่อจำหน่ายเอง (จำนวน ๒๙ คน) ที่ผ่านมาชาวดาราร่างได้มีความพยายามผลิตสินค้าหัตถกรรม เช่น ยาม เสื้อ ผ้าถุง มาจำหน่ายให้แก่นักท่องเที่ยว แต่ภายหลังมานี้ นักท่องเที่ยวไม่ค่อยได้แวะมาที่หมู่บ้าน ทำให้สินค้าเหล่านี้จำหน่ายได้ไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้หญิงมีความสนใจและมีความหวังว่าหัตถกรรมชาวดาราร่างยังน่าจะพอจำหน่ายได้อยู่จึงได้นำประเด็นนี้มาหารือกันว่าจะดำเนินการอย่างไร วางแผนกันอย่างไร

ทางเลือกที่ ๓ กองทุนการเช่าที่นา (จำนวน ๓๘ คน) ชาวบ้านมักจะย่ำเสมอว่า มีข้าวกินก็พอแล้ว นั่นหมายถึงว่า หากมีที่นาสำหรับปลูกข้าวก็จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันไปได้มาก ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เช่าที่นาคนเมืองเพื่อปลูกข้าว แต่มีชาวบ้านจำนวนมากที่ไม่สามารถเช่าที่นาได้ ดังนั้น จึงมีการเสนอทางเลือกการเช่าที่นา โดยชาวบ้านมีประเด็นการหารือ ถกเถียงกันว่า ระบบการเช่าจะเป็นอย่างไร ใครควรจะมีสิทธิ์ในการเช่า การปันผลจะเป็นอย่างไร จะจัดตั้งกองทุนอย่างไร เป็นต้น

ทางเลือกที่ ๔ การซื้อที่ดินแปลงรวมและให้ชาวบ้านทำร่วมกัน (จำนวน ๔๖ คน) กรณีนี้ชาวบ้านต้องการมีที่ดินทำกินเป็นของชุมชนจะต่างจากทางเลือกที่ ๓ คือ หากชุมชนสามารถมีที่ดินแปลงรวมได้จะสร้างความมั่นคง เป็นหลักประกันให้กับชุมชนได้ แต่กรณีนี้ก็ไม่สามารถดำเนินการได้ง่ายนัก เพราะปัจจุบันราคาที่ดินบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านราคาสูงมาก อีกทั้งอยู่ในพื้นที่เขตป่าสงวนด้วย ชาวบ้านมีความหวังว่าที่ดินแปลงรวมนี้จะสามารถปลูกข้าว หรือปลูกเศรษฐกิจอื่น ๆ ด้วยวิถีการธรรมชาติ ไม่ใช่สารเคมี

นอกจากนี้ ชาวบ้านเห็นว่า ควรจะมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ โดยมีวิธีการบริหารจัดการที่โปร่งใส โดยปัจจุบัน ทางเลือกที่ชาวบ้านเสนอมาทั้งหมดนี้อยู่ในขั้นตอนการหารือกัน และเป็นช่วงที่ชาวบ้านเริ่มหัน

กลับมาทบทวนตนเองและร่วมกันวางอนาคตของลูกหลานดาราอาจร่วมกันมากขึ้น หากชาวบ้านสามารถดำเนินการทางเลือกใดทางเลือกหนึ่งได้สำเร็จ นั่นก็หมายถึงการสร้างความมั่นคงให้แก่ลูกหลานตนเอง

๒) ชุมชนหาดสวนสุข อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี : การจัดกระบวนการและสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มแรงงานเตาอิฐเพื่อนำไปสู่การสร้างที่อยู่อาศัยและชุมชนใหม่ที่มั่นคง ควรเป็นอย่างไร

ชุมชนหาดสวนสุขนั้นก่อนเป็นชุมชนเริ่มจากการย้ายมาตั้งถิ่นฐานเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๑ เดิมคนในชุมชนรวมตัวกันอยู่ที่ชุมชนหาดสวนยา หมู่ที่ ๑๐ ตำบลธาตุ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งบริเวณนี้เมื่อก่อนเคยเป็นท่าเรือที่มีการขนส่งสินค้าไปต่างอำเภอต่างจังหวัด ในสมัยก่อนนั้นการคมนาคมส่วนใหญ่จะเป็นการคมนาคมทางน้ำ จากนั้นได้มีผู้คนมาอาศัยทำมาหากินโดยส่วนใหญ่ยึดอาชีพกรรมกร เพราะบริเวณท่าเรือสมัยก่อนมีโรงสีข้าว รถร่วม รถพ. รถม้า และปั้มน้ำมัน ทำให้มีผู้คนส่วนมากต่างพากันมาอาศัยอยู่บริเวณนี้ มีการสร้างบ้านที่อยู่อาศัยที่ไม่มั่นคงถาวร ต่อมาผู้คนได้มีการชักชวนกันเดินทางเข้ามาทำงานทำงานหาเงินกันในตัวเมือง หลังจากว่างงานพากันเริ่มปลูกต้นยาสูบในบริเวณริมแม่น้ำมูลเพื่อไว้สูบเองและแบ่งขายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวซึ่งเป็นที่มาของชื่อชุมชนหาดสวนยา สมัยก่อนการค้าขายต้องอาศัยการคมนาคมทางน้ำโดยใช้เรือเป็นพาหนะข้ามฝั่งไปมา ทั้งสองฝั่งแม่น้ำมูลเรียกได้ว่าเป็นย่านการค้าที่เจริญรุ่งเรือง โดยส่วนใหญ่สินค้าที่นำมาขายจำเป็นสินค้าจำพวกข้าวสารอาหารแห้ง พืชไร่พืชสวนที่ชาวบ้านปลูกเองรวมทั้งของใช้ในครัวเรือนที่มาจากต่างถิ่นเวลามีเรือมาขึ้นท่า สองฝั่งแม่น้ำมูลมีท่าเรือด้วยกันหลายท่าอาทิเช่นท่าตลาดใหญ่ ท่าจวน ท่าอดิหลวง ท่าถ่วงอก ท่าวัดกลาง ท่าโรงเหล้า ท่าโรงไฟฟ้า ฯลฯ ท่าเรือฝั่งอำเภอวารินชำราบก็มีมีท่าเรือที่สำคัญในการขนส่งสินค้าของจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเขตอำเภอวารินชำราบก็มีเป็นที่ตั้งของสถานีรถไฟโดยสารของเส้นทางสายอีสานใต้

ส่วนใหญ่แล้วแรงงานเกิดขึ้นที่ท่าเรือซึ่งมีหลากหลายอาชีพเช่น กรรมกร ชาวประมง มุดทราย ล้างหิน แฉวเรือ และอีกหนึ่งอาชีพที่คนในชุมชนได้มีการริเริ่มทำอิฐแดงขึ้นมา มีผู้นำคือนายอ้วน จนทะเล และนายแอ๊ด แสงกล้า ซึ่งสองครอบครัวนี้ได้รวมกลุ่มกันทำอิฐแดงขึ้นมาเพื่อค้าขายในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ทำกันแบบครอบครัวและเริ่มมีการรับคนงานเข้ามาช่วยโดยจ่ายค่าแรงให้เป็นรายวันและรายเดือนขึ้นอยู่กับความพอใจในความสามารถของคนงานในสมัยนั้น

ปีพ.ศ. ๒๕๑๘ ชนชุมชนหาดสวนสุขได้แยกตัวออกมาจากชุมชนหาดสวนยา ปัจจุบันชุมชนมีเนื้อที่ประมาณ ๒๓๕ ไร่ มีครัวเรือนทั้งหมด ๑๕๖ ครัวเรือน และมีประชากรทั้งหมดประมาณ ๖๐๓ คนโดยแบ่งเป็นชาย ๒๗๘ คน หญิง ๓๒๕ คน การประกอบอาชีพบางครัวเรือนยังยึดอาชีพเดิมที่เคยทำมาคือ ทำอิฐแดงเกือบ ๒๐ ครัวเรือน นอกนั้นก็รับจ้างทั่วไปประมาณ ๑๕๖ ครัวเรือน และทำการค้าอีก ๑๐ ครัวเรือน

กระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ในยุคฟองสบู่แตกชาวบ้านได้มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพการทำมาหากิน ชาวบ้านที่ไปทำงานอยู่ต่างจังหวัดเริ่มทยอยเดินทางกลับมาประกอบอาชีพทำอิฐขาย โดยมีนายจ้างในชุมชนและลูกจ้างก็เป็นคนในชุมชน ซึ่งสมัยค่าจ้างยังน้อยทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการรับจากทำอิฐเพียงวันละ ๒๕ บาท และลูกจ้างบางคนไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองจึงได้สร้างที่พักชั่วคราวที่เป็นลักษณะเป็นเพิงพักใกล้ที่โรงเตาเผาอิฐ ปัญหาที่สำคัญก็ยังคงมีให้เห็นคือ แรงงานส่วนใหญ่ยังไม่มี ความมั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัยและมีแนวโน้มที่จะมีปัญหาอื่นตามมาอีกมากมาย เมื่อนักพัฒนาได้เข้ามาทำงานเพื่อหาแนวทางในการช่วยเหลือชาวบ้าน ได้มีการสนับสนุนให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกัน โดยเริ่มตั้งแต่กลุ่มออมทรัพย์ขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยพร้อมทั้งยังมีกิจกรรมอื่นอีกด้วย เช่น การฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมพื้นบ้าน จากนั้นชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงความคิดของตน ได้รู้สิทธิบทบาทหน้าที่ของตน อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังไม่เข้าใจมากนักเกี่ยวกับสิทธิบทบาทหน้าที่ของตนเองทางสังคม การรวมกลุ่มดำเนินมาถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๓ จึงมีการเจรจากับเจ้าของ

เตาอิฐ เพื่อแบ่งที่ดินจากเจ้าของเตาอิฐ ซึ่งมีทั้งหมดประมาณ ๒๓๕ ไร่ มาเป็นชุมชนของผู้ใช้แรงงานเตาอิฐ จำนวนประมาณ ๕๕ ไร่ โดยตกลงจ่ายค่าหน้าดินให้แก่เจ้าของเตาประมาณไร่ละ ๓๐,๐๐๐ บาทเป็นการตอบแทนเพื่อลดความขัดแย้งและชาวบ้านในชุมชนนี้ได้ร่วมกับเครือข่ายชุมชนแออัดจังหวัดอุบลราชธานีทำโครงการบ้านมั่นคงนาร่อง ๑๑๔ หลังคาเรือนมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค เช่น ถนน ท่อระบายน้ำ รวมทั้งงบประมาณในการพัฒนาที่อยู่อาศัยใหม่ทั้งหมดซึ่งเป็นครั้งแรกที่กลุ่มแรงงานเตาอิฐ ได้มีสิทธิในการครอบครองที่ดินดังกล่าว ต่อมาเมื่อได้รับแจ้งจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี (อบจ.) ว่าที่ดินทั้งหมดในบริเวณนี้ประมาณ ๘๐๐ ไร่เป็นของ อบจ. ชุมชนหาดสวนสุขจึงร่วมกับสมาชิกเครือข่ายฯ อีก ๕ ชุมชน เสนอแนวทางแก้ไขปัญหาโดยออกเป็นโฉนดชุมชน ซึ่งอยู่ในกลุ่มพื้นที่นาร่อง ๕๘ แห่งของนโยบายโฉนดชุมชน ซึ่งความสามารถในการพัฒนาตนเองจนกระทั่งมีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนสนใจรูปแบบเรียนตนเองว่า การจัดการกระบวนการและการสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มแรงงานเตาอิฐจนนำไปสู่การสร้างที่อยู่อาศัยและชุมชนใหม่ที่มั่นคงในช่วงที่ผ่านมาเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การยกระดับการทำงานของชุมชน ซึ่งผลการศึกษาปรากฏว่า การจัดการกระบวนการการสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มแรงงานอิฐเพื่อนำไปสู่การสร้างที่อยู่อาศัยและชุมชนใหม่ที่มั่นคง รวมถึงพัฒนาการของการรวมกลุ่มของกลุ่มแรงงานเตาอิฐในการแก้ปัญหาที่ดินสร้างที่อยู่อาศัยและชุมชนใหม่ที่มั่นคงมีดังนี้

(๑) การจัดการกระบวนการการสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มแรงงานอิฐเพื่อนำไปสู่การสร้างที่อยู่อาศัยและชุมชนใหม่ที่มั่นคงมี ๔ กระบวนการด้วยกันคือ

(๑.๑) กระบวนการการสร้างการมีส่วนร่วมด้วยการแสดงความคิดเห็น โดยจะเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนมีอิสระในการแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการระดมความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานและการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิในที่ดินที่เป็นธรรมหรือโฉนดชุมชน เพราะเหตุผลที่หลากหลายและหนักแน่นมากพอจะเป็นประโยชน์อย่างมากในการเรียกร้องและต่อรองกับรัฐ ในทางกลับกัน หากสมาชิกทุกคนในเครือข่ายหรือในชุมชนมีพลังเสียงเรียกร้องหรือมีเหตุผลเพียงน้อยนิด ก็จะไม่สามารถต่อรอง/เจรจาทำข้อตกลงกับรัฐได้ อีกทั้งการแสดงความคิดเห็นจากผู้คนที่หลากหลายนี้ถือเป็นจุดสำคัญของกระบวนการมีส่วนร่วม เพราะสิ่งนี้ทำให้ทราบถึงความคิดและทัศนคติของสมาชิกแต่ละคนในเครือข่ายฯ และที่สำคัญคือทำให้ตอกย้ำเป้าหมายร่วมกันที่แนชัดของกลุ่ม และเป็นการส่งเสริมความกล้าแสดงออกผ่านการพูดอย่างมีเหตุผลไปในตัวด้วย

(๑.๒) กระบวนการสร้างกลุ่มทำงานอย่างเข้มแข็ง กล่าวคือ กลุ่มแรงงานเตาอิฐในชุมชนหาดสวนสุขได้มีการยกระดับให้ความรู้แก่แกนนำรุ่นใหม่ที่เป็นเยาวชนคนกล้ามากขึ้น เพราะชุมชนหาดสวนสุขเน้นการพัฒนาแกนนำอย่างต่อเนื่อง เพื่อทดแทนกันและกันในแต่ละรุ่น เป้าหมายหลักคือต้องการรวมกลุ่มและสร้างกลุ่มพลังมวลชนทั้งที่เป็นผู้อาวุโส ผู้ใหญ่ และเยาวชน ที่เข้มแข็งมากขึ้น คือให้มีสมาชิกหลากหลายช่วงอายุ เพราะการสร้างกลุ่มทำงานอย่างเข้มแข็ง จำเป็นต้องเน้นให้สมาชิกทุกคนตั้งแต่เยาวชนจนถึงผู้อาวุโสตระหนักถึงปัญหาร่วมกัน มีจิตสำนึกรักบ้านร่วมกัน และร่วมหาวิธีการต่อสู้เพื่อขอโฉนดชุมชน และยังคงตระหนักถึงผลประโยชน์โดยรวมของชุมชนมาเป็นอันดับหนึ่ง เพราะ “กลุ่ม” จะเข้มแข็งไม่ได้ หากสมาชิกทุกคนไม่มีความสามัคคี นอกจากนี้ กลุ่มยังได้มีการยกระดับแกนนำแรงงานเตาอิฐ นั่นคือการเข้าร่วมเครือข่ายจากหลากหลายเครือข่ายที่มีเป้าหมายหลักไปในทางเดียวกัน นั่นคือ การได้มาซึ่งโฉนดชุมชน เช่น การเข้าร่วมเครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี เครือข่ายสลัม ๔ ภาค เครือข่าย คปสม. เป็นต้น เพื่อเปิดกว้างทางความรู้ วิสัยทัศน์ และการทำงานมากขึ้น ทั้งยังสามารถนำความรู้ที่ได้มาพัฒนาและสร้างกลุ่มของตนเองให้เข้มแข็งทัดเทียมกับกลุ่มอื่นๆ

(๑.๓) กระบวนการในการทำงานกลุ่ม เน้นกิจกรรมที่สร้างความสามัคคีและสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกัน โดยกลุ่มจะมีตัวหลักคือแกนนำกลุ่มมาเป็นผู้นำและมีบทบาทในการเชื่อมต่อ/เชื่อมโยง การประสาน

กับกลุ่มหรือเครือข่ายอื่น และนำกลุ่มไปสู่การบรรลุเป้าหมาย ซึ่งกลุ่มจะแบ่งหน้าที่กันชัดเจนตามความเหมาะสมและความสามารถของสมาชิกแต่ละคน ทำให้กลุ่มขับเคลื่อนไปข้างหน้า พัฒนาอย่างไม่หยุดนิ่ง และทำให้กลุ่มรู้เท่าทันเหตุการณ์และความเคลื่อนไหวของข่าวสารและของกลุ่มอื่นๆ มากยิ่งขึ้น เพราะการทำงานกลุ่มที่เข้มแข็งและเป็นทีมที่มีประสิทธิภาพจะนำมาซึ่งชัยชนะและบรรลุเป้าหมายได้เร็ววัน

(๑.๔) กระบวนการมีส่วนร่วมและรับผิดชอบ กลุ่มแรงงานเตาอิฐในชุมชนหาดสวนสุขได้มีส่วนร่วมและรับผิดชอบต่อเครือข่ายอื่น ๆ มากมาย เช่นการเข้าร่วมกลุ่มกับเครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี ใน ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ เนื้อหาโดยรวมจะเป็นเรื่องที่อยู่อาศัย เรื่องการรณรงค์ เรื่องอาชีพ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านวัฒนธรรมของชุมชน บุญประเพณีต่างๆ กลุ่มเครือข่ายที่เข้าร่วม มีดังนี้ ๑.เครือข่ายปฏิรูปที่ดินฯ ๒.เครือข่ายฮักนำของ ๓.เครือข่ายภัยพิบัติ

(๒). พัฒนาการของการรวมกลุ่มของกลุ่มแรงงานเตาอิฐในการแก้ปัญหาที่ดินสร้างที่อยู่อาศัยและชุมชน

ใหม่ที่มีมั่นคง เกี่ยวข้องปัจจัยต่าง ๆ ๓ ประการคือ

(๒.๑) ความเข้มแข็งของชุมชนคือ การมีส่วนร่วมและการมีกระบวนการกลุ่ม ความสามัคคีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และอนาคตของลูกหลาน ทำในคนในชุมชนต้องสู้มาจนถึงทุกวันนี้

(๒.๒) การเข้าร่วมเครือข่าย เป็นอีกทางหนึ่งในการพัฒนาและผลักดันเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินที่อยู่อาศัยที่มีมั่นคง ผ่านการเข้าร่วมเครือข่ายพี่น้องผู้ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกันเพื่อหาแนวทางออกร่วมกันกับเครือข่าย การเข้าร่วมเครือข่ายมีทั้งระดับชุมชนและภูมิภาค

(๒.๓) การสนับสนุนจากเครือข่ายที่เข้าร่วมการร่วมมือกับเครือข่ายอื่นที่ประสบปัญหาสิทธิในที่ดินเช่นเดียวกัน เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์แนวทางการแก้ไขปัญหา สร้างความเข้มแข็งในการปกป้องสิทธิชุมชนและเรียกร้องสิทธิจากรัฐ สนับสนุนกันและกัน รวมทั้งมีการช่วยเหลือแนะนำทางวิชาการจากนักวิชาการโดยการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อให้ได้โฉนดชุมชน เพราะการไม่เข้าใจสิทธิในที่ดินการได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายที่เข้าร่วมทำให้เรามองเห็นจุดเป้าหมายในเรื่องที่ดินที่อยู่อาศัยเป็นรูปธรรมมากขึ้น

(๓). กระบวนการการวางแผนแนวทางแก้ปัญหาที่ดินเพื่อสร้างความมั่นคงอย่างยั่งยืนของกลุ่มแรงงานเตาอิฐ ชุมชนหาดสวนสุขที่ผ่านมาโดยมีแนวทางแก้ไขหลักดังนี้ คือ

(๓.๑) กระบวนการให้ได้ซึ่งโฉนดชุมชน เพื่อความเป็นอยู่ในที่ดินที่มีมั่นคงขึ้น

(๓.๒) กระบวนการเสนอแผนพัฒนาชุมชน เพื่อยกระดับพื้นฟูกลุ่มออมทรัพย์/สวัสดิการ/ธนาคารชุมชน (กลุ่มย่อย) ยกระดับให้ความรู้แก่นำรุ่นใหม่ และจัดกระบวนการยกระดับแกนนำแรงงานอิฐ พัฒนาสนับสนุนกลุ่มอาชีพสมาชิกในชุมชน รวมไปถึงการร่วมกิจกรรมกับกลุ่มและเครือข่ายตลอดจนจัดกิจกรรมพัฒนาชุมชนอย่างสม่ำเสมอ และมีการจัดกิจกรรมเชื่อมระหว่างเก่าแก่เตาอิฐกับแรงงานอิฐ ร่วมกับหน่วยงานท้องถิ่นเรื่องการแข่งขันความสวยงามของก้อนอิฐในแต่ละเตา เพื่อยกระดับการทำอิฐของชุมชนหาดสวนสุขให้รู้จักคุณค่าของชาวแรงงานอิฐ

(๓.๓) กระบวนการจัดทำแผนในการพัฒนาที่ดินเพื่อรักษาแนวทางการจัดการเรื่องที่ดินให้ยั่งยืนชั่วลูกหลาน โดยมีการสพบ ๑ บาทต่อครอบครัวต่อเดือนกับเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมืองจังหวัดอุบลราชธานี (คปสม.อบ.) เสริมกิจกรรมและงานที่ดินร่วมกับเครือข่ายฯ มีการป้องกันแนวเขตทุกๆ ๓ เดือน เพื่อป้องกันการบุกรุกของนายทุน ตลอดจนแผนในการช่วยกันรักษาสิ่งแวดล้อม มีการจัดระเบียบและกตีการ่วมกันในพื้นที่โฉนดชุมชนให้เข้มแข็งกว่าเดิม และยกระดับกลุ่มออมทรัพย์เป็นสาขาย่อยของธนาคารกองทุนเมืองอุบลราชธานี (ธนาคารคนจน) และร่วมกันถือหุ้นกับธนาคารกองทุนเมืองร่วมกับเครือข่ายเพื่อ

รักษาที่ดิน รวมไปถึงร่วมทำกิจกรรมงานประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นประสานงานกับเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมืองจังหวัดอุบลราชธานี (คปสม.อบ.) / เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) และขบวนการเครือข่ายชุมชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (ขปส.หรือฟีมูฟ) ในการบริหารจัดการที่ดิน

๓) ชุมชนลับแล อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี : การเข้าถึงสิทธิในที่ดินกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและการสร้างความมั่นคงของชุมชนควรทำอย่างไร

ชุมชนลับแลอาศัยอยู่ในพื้นที่ของการรถไฟแห่งประเทศไทย ตำบลวารินชำราบ อำเภовารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มีเนื้อที่ ๒๑ ไร่ ประกอบด้วยประชากร ๒,๒๗๘ คน มีครัวเรือนจำนวน ๒๔๐ หลังคาเรือน เริ่มก่อตั้งเป็นชุมชนขึ้นประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ โดยแรงงานกรมการสร้างทางรถไฟมาบุกเบิกถากถางทำที่อยู่อาศัย เนื่องจากเห็นว่าพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ว่างเปล่าและมีลักษณะภูมิประเทศเหมาะแก่การทำมาหากิน เนื่องจากเป็นพื้นที่ติดกับกุด บุ่ง และแหล่งน้ำธรรมชาติที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำมูล อีกทั้งเป็นพื้นที่ใกล้กับโกดังเก็บสินค้าเพื่อส่งต่อและกระจายสินค้าโดยทางรถไฟ ที่สำคัญบริเวณโดยรอบพื้นที่เป็นที่ลาดชันมีน้ำโจ๊ก เป็นน้ำซับที่ไหลซึมออกจากชั้นดินที่ลาดเอียง ทำให้กรมการผู้อาศัยบริเวณนี้มีน้ำธรรมชาติไว้ใช้ในการบริโภค พื้นที่บริเวณนี้ถือเป็นทำเลเหมาะสำหรับการประมงตามแหล่งแม่น้ำตามธรรมชาติที่สามารถพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกัน ชาวชุมชนลับแลจึงปรับพื้นที่เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยเป็นบ้านหลังขนาดพออยู่ที่เหมาะสม ประชากรส่วนใหญ่ย้ายจากถิ่นฐานมาจากจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ มาพร้อมกับแผนการพัฒนาประเทศที่ต้องการสร้างทางรถไฟสำหรับการส่งออกสินค้าสู่อินโดจีน กรมการรถไฟจึงเป็นผู้สร้างทางรถไฟสู่จุดหมายปลายทางจังหวัดอุบลราชธานี และเป็นชุดบุกเบิกพื้นที่อาศัยชุดแรกของชุมชนลับแล

ในปี พ.ศ.๒๕๔๐ มีการรวมตัวจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในชุมชน โดยมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มพศ.) เข้าจัดกระบวนการและให้คำปรึกษาในพื้นที่ ด้วยการมีวัตถุประสงค์เพื่อการแก้ปัญหาเสียดินที่ระบาดหนักในชุมชน และความต้องการให้คนในชุมชนร่วมกันพัฒนาชุมชน ที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยเพื่อยกระดับพื้นฐานคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นด้วย โดยมีกลุ่มต่างๆ เกิดขึ้นดังนี้ กลุ่มออมทรัพย์ สมาชิกในกลุ่ม ๑๖๕ คน ยอดเงินออมทรัพย์สุทธิ ๙๐๑,๗๗๙ บาท กลุ่มเด็กกรักบ้าน ทำกิจกรรมพัฒนาร่วมกับผู้ใหญ่ เช่น ประชุมประจำเดือน, กิจกรรมสิ่งแวดล้อม, ค่ายเยาวชน, ออมทรัพย์เด็ก เป็นต้น และกลุ่มสวัสดิการวันละ ๑ บาท หลังจากที่มีการรวมร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน มีการออมทรัพย์เพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย ชุมชนจึงได้ขอเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทย เพื่ออยู่อาศัยในที่ดินอย่างมั่นคงขึ้น มีการยื่นหนังสือขอเช่าที่ดินกับการรถไฟแห่งประเทศไทยเริ่มในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นต้นมา จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ชุมชนลับแลได้เซ็นสัญญาเช่า ๓๐ ปี กับการรถไฟแห่งประเทศไทย โดยการเช่าชุมชนจะต้องจ่ายค่าเช่าในอัตราก้าวหน้า ต้องมีการปรับค่าเช่าทุก ๕ ปี ตามระเบียบของการรถไฟ แม้จะมีข้อกังวลเรื่องค่าเช่าอัตราก้าวหน้า แต่ภายหลังการเช่าชุมชนมีความรู้สึกว่ามี ความมั่นคงในที่ดินขึ้นมาในระดับหนึ่ง ส่งผลให้เกิดการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าเดิม

อย่างไรก็ตาม ตามนโยบายผังเมืองใหม่ของจังหวัด ชุมชนลับแลเป็นพื้นที่อยู่เขตที่จะมีการขยายถนน ซึ่งชุมชนจะถูกรื้อย้ายในอนาคต อีกทั้งเมื่อครบสัญญาเช่าแล้วการรถไฟอาจไม่ให้ต่อสัญญาเช่า ชาวบ้านมีข้อกังวลกับกระแสข่าวการพัฒนาพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำชุมชนลับแลเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของการรถไฟ ทำให้ชาวบ้านยื่นขอโฉนดชุมชนตามนโยบายรัฐบาล เพื่อสร้างความมั่นใจและความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย แต่ยังไม่ได้รับการอนุมัติจากการรถไฟในข้อเสนออื่น การศึกษาในครั้งนี้จึงให้ความสำคัญกับการเข้าถึงสิทธิในที่ดินกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชนลับแล รวมถึงศึกษาสิทธิในที่ดินที่เป็นธรรมมีผลต่อความมั่นคงในชีวิต

ของชาวชุมชนลัปลแล ตลอดจนศึกษาแนวทางและข้อเสนอเชิงนโยบายเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินของชุมชนลัปลแล เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาในระยะอย่างยั่งยืน ปรากฏผลการศึกษาตามลำดับดังนี้

(๑) การเข้าถึงสิทธิในที่ดินกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชนลัปลแล

การเข้าถึงสิทธิในที่ดินในช่วงแรกเริ่มตั้งชุมชนลัปลแล (ประมาณปี พ.ศ.๒๔๗๒) นี้ เป็นลักษณะที่ว่าใครจับจองที่ดินได้มากก็จะแบ่งปันให้ญาติพี่น้องหรือกรรมกรด้วยกันอยู่ด้วย แต่เป็นที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ จนเวลาต่อมาได้เริ่มขยายเป็นชุมชนใหญ่ และได้กลายเป็นแหล่งที่อยู่ของครอบครัวกรรมกรรถไฟอีกหลายครอบครัว แต่ไม่นานนักประมาณปี พ.ศ.๒๕๐๕ สถานีรถไฟจังหวัดอุบลราชธานีได้ใช้อำนาจที่เหนือกว่าย้ายหลักเขตขยายพื้นที่การรถไฟรุกล้ำชุมชนลัปลแล

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ชาวชุมชนลัปลแลได้รับหมายศาลและถูกศาลสั่งให้จ่ายเงินค่าเช่าที่ดินให้กับสถานีรถไฟจังหวัดอุบลราชธานี ในช่วงแรกที่ถูกศาลสั่งยังไม่มีใครยอมจ่ายเงินค่าเช่า สถานีรถไฟจังหวัดอุบลราชธานีจึงใช้วิธีการบีบบังคับกรรมกรรถไฟด้วยวิธีที่ว่าหากใครไม่จ่ายค่าเช่าก็จะไม่ให้ทำงานด้วยอีก ดังนั้นชาวชุมชนลัปลแลจึงได้จ่ายค่าเช่าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๕๑-ปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๕๘)ชาวบ้านชุมชนลัปลแลได้เข้าถึงสิทธิในที่ดินด้วยการเซ็นสัญญาเช่า ๓๐ ปีกับการรถไฟแห่งประเทศไทย ซึ่งการได้เซ็นสัญญาเช่าครั้งนี้เกิดจากการร่วมมือกับเครือข่ายสลัม ๔ ภาค ในการรณรงค์เรื่องสิทธิชุมชนในการต่อสู้ ซึ่งได้เจรจาขอเช่าที่กับการรถไฟตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ จนสำเร็จและได้ทำสัญญาเช่าเมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๑ผ่านสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มีพื้นที่เช่า ๒๐,๑๕๐ ตารางเมตร หรือประมาณ ๑๒.๕๙ ไร่ จากจำนวนทั้งหมด ๒๑ ไร่ โดยชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งยังอยู่อาศัยโดยใช้สัญญาเดิมไม่ได้เข้าร่วมในสัญญาเช่าด้วย เพราะหากจะเข้าร่วมต้องปฏิบัติตามกฎ กติกาอย่างเคร่งครัด ดังนั้น ชาวบ้านกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมสัญญาเช่านี้จึงไม่สมัครใจเข้าร่วม

การเช่าพื้นที่นี้เป็นการเช่าในลักษณะเป็นผืน (๑๒.๕๙ ไร่) มิใช่การเช่าเป็นแปลง โดยจะจ่ายค่าเช่าตารางเมตรละ ๗บาท/ปี เฉลี่ยปีละ ๒๘๐,๐๐๐ บาท ในการเช่านั้น ชุมชนลัปลแลจะต้องจ่ายค่าเช่าในอัตราก้าวหน้าซึ่งจะต้องมีการปรับค่าเช่าทุก ๕ ปี ตามระเบียบของการรถไฟแห่งประเทศไทย แม้จะมีข้อกังวลเรื่องค่าเช่าอัตราก้าวหน้า แต่ภายหลังการเช่า ชาวชุมชนลัปลแลมีความรู้สึกว่ามีคามมั่นคงในที่ดินขึ้นมาในระดับหนึ่ง ซึ่งสิ่งนี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าเดิม

กระนั้นก็ดี ตามนโยบายผังเมืองใหม่ของจังหวัด ชุมชนลัปลแลเป็นพื้นที่ที่อยู่เขตที่จะมีการขยายถนน ซึ่งชุมชนจะถูกรื้อย้ายในอนาคต อีกทั้งเมื่อครบสัญญาเช่าแล้วการรถไฟอาจไม่ให้ออกสัญญา เนื่องจากพื้นที่ชุมชนลัปลแลติดกับกุด ซึ่งมีทิวทัศน์ที่สวยงาม การรถไฟมองว่าเหมาะที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว จากกระแสดังกล่าวทำให้ชาวบ้านเกิดความไม่มั่นใจขึ้นอีก ชุมชนลัปลแลจึงได้ยื่นขอโอนดชุมชนตามนโยบายรัฐบาลเพื่อความมั่นคงในที่อยู่อาศัยมากขึ้น แต่การรถไฟแห่งประเทศไทยยังไม่อนุมัติ

หลังจากนั้นมา ชุมชนลัปลแลได้เข้าร่วมยื่นขอออกเป็นโฉนดชุมชน ๑ ใน ๗ แปลงของจังหวัด และเป็น ๑ ใน ๕๘ ชุมชนนำร่องที่รัฐบาลก่อนให้ความเห็นชอบให้ออกเป็นโฉนดชุมชนแล้ว ๓ ชุมชน คือ ชุมชนคลองโยง จ.นครปฐม ชุมชนบ้านไร่แดง และชุมชนบ้านปะอาว จ.เชียงใหม่ สำหรับที่เหลืออีก ๕๕ ชุมชน รัฐบาล พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี เห็นชอบให้ออกเป็นโฉนดชุมชนต่อไป โดยอยู่ระหว่างการตั้งคณะกรรมการร่วมหน่วยงานที่เป็นเจ้าของพื้นที่ให้ส่งมอบที่ดินนำเข้าสู่การประชุมคณะรัฐมนตรีเพื่อประกาศเป็นพื้นที่โฉนดชุมชน

อย่างไรก็ตาม การเรียกร้องสิทธิ มิใช่จะประสบความสำเร็จได้โดยง่ายเพราะระบบโครงสร้างสังคมการเมือง เศรษฐกิจของประเทศโดยรวม ไม่ได้ออกแบบไว้สำหรับคนจน แม้ที่ดินที่อยู่อาศัยจะเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่จริง แต่ในขณะเดียวกันที่ดินกลับกลายเป็นปัจจัยหลักในการประกอบธุรกิจด้วยเช่นกัน กฎหมายจึงถูกร่างให้

มีการครอบครองที่ดินโดยไม่มีขีดจำกัดโดยเอื้อประโยชน์ให้นายทุนเป็นหลัก แต่สำหรับชาวบ้านกฎหมายกลับไม่ให้ความสนใจและความสำคัญตามที่ควรจะเป็น และหากชาวชุมชนลับแลได้รับสิทธิในที่ดินที่เป็นธรรม นั่นคือการได้โฉนดชุมชนแล้ว แน่นอนว่าสิ่งนี้จะเป็นปัจจัยที่มีผลต่ออย่างยิ่งในการที่จะทำให้คุณภาพชีวิตของชาวชุมชนลับแลดีขึ้นต่อไป เช่น ด้านที่อยู่อาศัยและสิทธิทางที่ดินที่มั่นคงขึ้น ด้านครอบครัว/ชุมชนที่เป็นสุข ด้านสุขภาพจิตสุขภาพใจที่ดีขึ้นแข็งแรงขึ้น ด้านเศรษฐกิจที่ดีขึ้น การรวมตัวสมาชิกของกลุ่มต่างๆในชุมชนก็จะเข้มแข็งและมีพลังมากขึ้น เป็นต้น ฉะนั้น หัวใจสำคัญในการจัดทำข้อมูลเพื่อการพิสูจน์สิทธิ ให้เป็นกระบวนการศึกษาทำความเข้าใจถึงสิทธิประชาชนตามรัฐธรรมนูญ มนุษยธรรม ปัจจัยสี่ โดยเหตุผลหนักแน่นที่สุดในการเรียกร้องสิทธิที่ดิน คือ ต้องการสิทธิเพื่ออยู่ อยู่ชั่วลูกชั่วหลาน

สำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชนลับแลนั้น ช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ได้เข้ามาทำงานและพบสภาพปัญหาต่างๆของชุมชนลับแล เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษา ปัญหาด้านเศรษฐกิจ และปัญหาด้านที่อยู่อาศัย นับตั้งแต่นั้นมา ชุมชนลับแล จึงได้ร่วมกันทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน โดยจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเด็กกรักบ้าน กลุ่มกองทุนหมู่บ้านและกลุ่มอื่นๆขึ้น เพื่อเป็นการพัฒนาชุมชนและพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชนลับแล ให้เจริญก้าวหน้า ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และได้รับการยอมรับจากภายนอกมากยิ่งขึ้น

(๒) สิทธิในที่ดินที่เป็นธรรมมีผลต่อความมั่นคงในชีวิตของชาวชุมชนลับแล

หากในอนาคตชุมชนลับแลสามารถครอบครองโฉนดชุมชนหรือมีสิทธิในที่ดินที่เป็นธรรมแล้ว จะมีผลต่อความมั่นคงในชีวิตของชาวชุมชนลับแลในด้านต่างๆ ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

(๒.๑) ด้านที่อยู่อาศัย คือ เมื่อบ้านเรือนพุงพังเสียหายหรือต้องการต่อเติมบ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็จะสามารถซ่อมแซมหรือสร้างได้โดยไม่เสียตาย หรือถ้าหากมีงบประมาณและต้องการสร้างอาคารหลังใหม่เพื่อทำกิจกรรมหรือดำเนินงานของกลุ่มต่างๆในชุมชนก็จะสามารถสร้างให้ดีขึ้นและมีความมั่นคงขึ้นกว่าเดิมได้ เพราะถือว่ามียี่ที่ดิน/ที่อยู่อาศัยที่มั่นคงถาวรแล้ว

(๒.๒) ด้านที่ดินทำกิน คือ สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ได้เต็มที่ตามสมควร นั่นคือสามารถเก็บผัก หาปลา ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์เพื่อการค้าและการยังชีพได้อย่างยั่งยืน แต่ทั้งนี้ ชุมชนจะต้องมีกฎ กติกา ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ร่วมกันเพื่อจะได้ไม่เกิดปัญหาในภายหลัง

(๒.๓) ด้านเศรษฐกิจ คือ เมื่อชาวชุมชนลับแลได้รับสิทธิที่เป็นธรรมในที่ดินแล้ว จะทำให้สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนและคนในชุมชนดีขึ้น นั่นคือไม่ต้องเสียค่าเช่าที่ให้กับการรถไฟอีกต่อไป แต่ตอบแทนการรถไฟด้วยการดูแลรักษาพื้นที่ชุมชนให้สะอาด ไม่เสื่อมโทรม และไม่ทำลายทรัพยากรในพื้นที่ให้ได้รับความเสียหาย อีกทั้ง เมื่อมีที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยที่มั่นคงถาวร ก็จะทำให้ชาวชุมชนลับแลกล้าที่จะลงทุนทำธุรกิจในชุมชนเพิ่มมากขึ้น และหากเศรษฐกิจดี คุณภาพชีวิตก็จะดีขึ้นตามไปด้วยเช่นกัน

(๒.๔) ด้านการเดินทาง คือ หากมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงถาวร ก็จะทำให้ชาวชุมชนลับแลสามารถเดินทางไปมาหากิน ไปทำงาน หรือไปโรงเรียนได้สะดวกสบาย เพราะพื้นที่ชุมชนลับแลเป็นชุมชนที่อยู่ใจกลางระหว่างทางไปอำเภอเมืองอุบลราชธานีกับอำเภวารินชำราบ

(๒.๕) ด้านสิ่งแวดล้อม คือ เมื่อได้โฉนดชุมชน ชาวชุมชนลับแลก็จะมีแรงจูงใจในการร่วมกันพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนให้ดีขึ้น และหากได้โฉนดชุมชน ชาวบ้านจะมีสำนึกรักบ้านเกิดและมีสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชนในการรักษาสภาพแวดล้อม สิ่งนี้ถือเป็นการสร้างจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อและสร้างความสามัคคีของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี และภาครัฐเองก็จะสามารถลดภาระการจัดการดูแลสิ่งแวดล้อม เนื่องจากภาระดังกล่าวได้มอบให้กับชุมชนเป็นผู้จัดการดูแลแทน

(๒.๖) ด้านการรวมกลุ่มของคนในชุมชน คือ เมื่อได้โฉนดชุมชนแล้ว จะทำให้กลุ่มต่างๆที่มีอยู่ในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเด็กรักบ้าน และกลุ่มอื่นๆ สามารถดำเนินงานต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น มีพลัง มีการพัฒนา และมีส่วนร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆของกลุ่มมากยิ่งขึ้น

(๒.๗) ด้านสุขภาพ/ครอบครัว คือ เมื่อมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย สุขภาพจิต สุขภาพกาย สุขภาพใจก็จะดีขึ้นตามลำดับ เนื่องจากไม่ต้องกังวลว่าในอนาคตลูกหลานจะไม่มีที่อยู่อาศัยหรือไม่มีที่ดินทำกิน ฉะนั้นการได้มาซึ่งโฉนดชุมชนจะทำให้ชาวชุมชนลับแลทุกคนได้กินอิ่ม นอนหลับ และชีวิตมีความสุขมากขึ้น

(๓) แนวทางและข้อเสนอเชิงนโยบายเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินของชุมชนลับแล

แนวทางและข้อเสนอเชิงนโยบายเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินของชุมชนลับแล มีดังนี้

(๓.๑) การแก้ไขกฎหมายกฎระเบียบมติที่เกี่ยวข้องของแต่ละหน่วยงานที่ดูแลที่ดินของรัฐ เช่น การแก้ไขกฎหมายว่าด้วยการจัดที่ดินประกอบด้วยการยกเลิกประมวลกฎหมายที่ดินหมวด ๒ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดที่ดินเพื่อประชาชนมาตรา ๕๘ ทวิวรรคสอง (๓) พระราชบัญญัติจัดที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ. ๒๕๑๑ และพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. ๒๕๑๘ และยกร่างเป็นกฎหมายฉบับเดียวคือ “พระราชบัญญัติการบริหารจัดการที่ดินของรัฐและการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม” และบัญญัติการจัดที่ดินให้กับชุมชนเพื่อให้ชุมชนบริหารจัดการที่ดินให้กับสมาชิกหรือถ้าหากวิธีนี้จะต้องใช้ระยะเวลายาวนานและมีความยากลำบากในการแก้ไข ก็อาจพิจารณาแก้ไขกฎหมายตามแนวทางที่กล่าวถึงรายฉบับก็ได้ หรือการปรับปรุงกฎกระทรวงว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการปกครองดูแลบำรุงรักษาใช้และจัดหาประโยชน์เกี่ยวกับที่ราชพัสดุ พ.ศ. ๒๕๔๕ และระเบียบกระทรวงการคลังว่าด้วยการจัดหาประโยชน์ในที่ราชพัสดุ พ.ศ. ๒๕๒๗ ให้สามารถจัดให้ชุมชนสามารถเช่าที่ดินหรือโดยวิธีการจัดทำสัญญาต่างตอบแทนอื่นนอกเหนือจากการจัดให้เช่า

(๓.๒) การเพิ่มมาตราหรือหมวดว่าด้วยสิทธิและกรรมสิทธิในที่ดินของชุมชนในประมวลกฎหมายที่ดิน เพื่อให้สามารถออกหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินในรูปของเอกสารสิทธิในที่ดินของชุมชนหรือโฉนดชุมชนโดยชุมชนที่ได้รับกรรมสิทธิ์หรือสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดินหรือตามกฎหมายจัดที่ดินฉบับใดหรือการอนุญาตให้ทำประโยชน์ในที่ดินของรัฐ สามารถมาขึ้นทะเบียนขอรับหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินในรูปของเอกสารสิทธิในที่ดินของชุมชนหรือโฉนดชุมชนได้และกำหนดหลักเกณฑ์วิธีการและเงื่อนไขในการออกหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินรวมทั้งสิทธิในที่ดินที่ชุมชนได้รับข้อจำกัดสิทธิและการเพิกถอนสิทธิ ฯลฯ วิธีนี้จะทำให้การออกเอกสารสิทธิให้กับชุมชนมีกฎหมายรองรับชัดเจนในฉบับเดียวเอกสารสิทธิอยู่ในฐานข้อมูลเดียวกัน ทำให้ง่ายต่อการตรวจสอบขอบเขตพื้นที่เนื้อที่ชุมชนที่ได้รับสิทธิและการกำกับดูแลให้เป็นไปตามเงื่อนไขต่างๆสอดคล้องกับแนวคิดเอกสารสิทธิในที่ดินระบบเดียว

ข้อเสนอที่ชาวชุมชนลับแลต้องการมากที่สุดคือ โฉนดชุมชน เพราะชุมชนและเครือข่ายพยายามผลักดันและเสนอข้อเสนอโฉนดชุมชนนี้มาอย่างยาวนานแต่ยังไม่เป็นผลสำเร็จ ทำได้เพียงเป็นชุมชนนาร่อง โดยเป็น ๑ ใน ๕๘ ชุมชนนาร่องที่รัฐบาลก่อนให้ความเห็นชอบให้ออกเป็นโฉนดชุมชน โดยในรัฐบาล พล.อ. ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี เห็นชอบให้ออกเป็นโฉนดชุมชนต่อไป โดยอยู่ระหว่างการตั้งคณะกรรมการร่วมหน่วยงานที่เป็นเจ้าของพื้นที่ให้ส่งมอบที่ดินนำเข้าสู่การประชุมคณะรัฐมนตรีเพื่อประกาศเป็นพื้นที่โฉนดชุมชน แต่ชุมชนลับแลยังมีปัญหาอยู่ตรงที่การรถไฟยังไม่อนุมัติส่งมอบที่ดินเพื่อนำเข้าสู่การประชุมคณะรัฐมนตรี ซึ่งต่อจากนี้ไปคงขึ้นอยู่กับความตัดสินใจและการดำเนินการของรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหาและสนับสนุนผลักดันเรื่องสิทธิชุมชนหรือโฉนดชุมชนนี้ให้ทันท่วงที ก่อนที่ชาวชุมชนลับแลและชุมชนอื่นๆที่ประสบปัญหาเดียวกันจะกลายเป็นผู้ไร้ที่อยู่อาศัยและกลายเป็นปัญหาสังคมที่อาจจะแก้ไขได้ยากยิ่งในอนาคต

๔) ชุมชนกึ่งแก้ว ซอย ๑ อ.เมือง จ.ภูเก็ต : รูปแบบการจัดที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมโดยชุมชนเป็นแกน
หลักควรเป็นอย่างไร

ชุมชนกึ่งแก้วถือเป็นชุมชนแออัดขนาดใหญ่ของจังหวัดภูเก็ต ตั้งอยู่ในเขตของบ้านกู่ หมู่ที่ ๓ ต.รัชฎา อ.เมือง จ. ภูเก็ต กล่าวเฉพาะชุมชนกึ่งแก้ว ซอย ๑ มีประชากรถึง ๔๓๕ ครอบครัว ๓๖๕ หลังคาเรือน ตั้งอยู่ในที่ดินของป่าเลนรวม ๙๗ ไร่ ในอดีตพื้นที่บริเวณนี้เป็นป่าชายเลน ต่อมามีการทำเหมืองแร่ประมาณ ๔๐ กว่าปีก่อน ส่งผลให้พื้นที่บริเวณนี้กลายเป็นป่าชายเลนเสื่อมโทรม เมื่อเหมืองแร่หมดสัญญาสัมปทานลูกจ้างในเหมืองบางส่วนขออาศัยอยู่ในที่เดิม ต่อมาประมาณ ๑-๒ ปี ก็มีคนทยอยเข้ามาอยู่ บางคนก็เข้ามาจับจองแล้วขายต่อก็มี ต่อมารัฐบาลได้ประกาศให้พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ป่าชายเลน ทำให้ชาวบ้านกลายเป็นผู้บุกรุกซึ่งส่งผลให้การพัฒนาด้านสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานของรัฐมาไม่ถึง ชุมชนจึงต้องเผชิญปัญหาเรื่องถนนที่เป็นหลุมเป็นบ่อ มีน้ำขังอยู่เป็นจำนวนมากเนื่องจากไม่มีคูระบายน้ำ มีปัญหาเรื่องไฟฟ้าและน้ำประปาที่ต้องจ่ายสูงกว่าปกติเนื่องจากต้องต่อพ่วงจากเอกชน เป็นต้น ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป รองลงมาจะเป็นอาชีพค้าขาย และประมงพื้นบ้าน นอกจากนี้ก็มีอาชีพอื่นๆ คละเคล้ากันไป เช่น รับราชการ พนักงานบริษัท รับเหมาก่อสร้าง เป็นต้น ประชากรส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยอยู่ในช่วง ๕,๐๐๐-๑๐,๐๐๐ บาท/เดือน/ หลังคาเรือน

การปฏิบัติการที่ผ่านมาได้มีการประชุมกลุ่มย่อยของชาวชุมชนในซอย ๑ เพื่อชวนกันสำรวจข้อมูลและทำผังชุมชน เกิดการออมทรัพย์ร่วมกัน มีข้อตกลงในเรื่องการไม่บุกรุกเพิ่มเติมในส่วนที่กันแนวเขตไว้แล้ว และได้มีการให้แกนนำและชาวชุมชนเข้าร่วมเรียนรู้การทำงาน และร่วมกิจกรรมของเครือข่ายฯ เกิดกิจกรรมย่อยกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชน สามารถเข้ามาเรียนรู้และทำกิจกรรมร่วมกันเป็นระยะ เช่น นักศึกษาราชภัฏ ภูเก็ต (ภาคพิเศษ) ประสานงานกับกลุ่มออมทรัพย์เพื่อจัดกิจกรรมร่วมกันในการปลูกและดูแลรักษาป่าชายเลนของชุมชนในช่วงเดือนพฤษภาคม ๒๕๕๐ จำนวน ๑,๗๐๐ ต้น การร่วมกันจัดทำผังปรับภูมิทัศน์รอบแนวเขตกันการบุกรุกเพิ่ม (โดยทำทางเท้าปูตัวหนอนกว้าง ๔ เมตร) เป็นที่สำหรับวิ่งออกกำลังกายของชุมชน และสามารถเป็นจุดเฝ้าระวังการบุกรุกป่าชายเลน การร่วมกันปลูกป่าชายเลนเพิ่มเติมร่วมกับนิสิตจากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม (ออกค่ายอาสาในพื้นที่จังหวัดภูเก็ต) และนักศึกษาในพื้นที่ เป็นต้น

ในส่วนของการประสานงานกับหน่วยงานรัฐท้องถิ่นเพื่อการแก้ปัญหานั้น ได้มีการประชุมร่วมกับคณะทำงานแก้ไขปัญหาของชุมชนระดับอำเภอเรื่องไฟฟ้าซึ่งในส่วนของคณะทำงาน (การไฟฟ้า) ได้เข้าไปดูพื้นที่และให้ชุมชนทำแผนที่บ้าน/ผังบ้านที่ต้องการจะใช้กระแสไฟฟ้าเสนอต่อการไฟฟ้า แล้วการไฟฟ้าจะลงสำรวจจัดระยะการปักเสาพาดสายโดยประสานงานกับเทศบาลตำบลรัชฎาต่อไป ส่วนด้านที่อยู่อาศัยเทศบาลตำบลรัชฎาได้ประกาศรับรองความเป็นชุมชนให้กับชุมชนกึ่งแก้วแล้วส่งผลให้ชุมชนกึ่งแก้วซอย ๑ สามารถเสนอโครงการบ้านมั่นคงต่อสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(พอช.) และได้รับอนุมัติให้ดำเนินโครงการเพื่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและที่อยู่อาศัยเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ขณะนี้อยู่ระหว่างการจัดทำโครงการ ซึ่งถือเป็นโจทย์ที่คณะกรรมการชุมชน ต้องให้ความสำคัญกับการค้นหารูปแบบการจัดการที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมทั้งในเชิงกายภาพเพื่อเอื้อต่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน รูปแบบที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตประจำวัน และการประกอบอาชีพ

ผลการศึกษาครั้งนี้ ชุมชนได้มีการศึกษาประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชน กระบวนการพัฒนาชุมชนในช่วงที่ผ่านมา และมีการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และกำหนดแนวทางแก้ไขไว้ดังนี้

ตารางที่ ๒ : แสดงการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข

ปัญหา	สาเหตุ	แนวทางแก้ไข
๑. ขาดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน	๑. ชาวบ้านไม่เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน	๑. จัดตั้งกลุ่มส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน
๒. ประชาชนในหมู่บ้านไม่มีอาชีพเสริม (การว่างงาน)	๑. ชาวบ้านไม่มีความรู้ในการประกอบอาชีพและขยายช่องทางการตลาด ๒. ไม่มีการรวมกลุ่มส่งเสริมอาชีพภายในหมู่บ้าน ๓. ขาดการพัฒนาผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์สินค้า OTOP ๔. ขาดการพัฒนาคุณภาพมาตรฐานด้านการพัฒนาผู้ผลิต และผู้ประกอบการ ๕. ขาดการสนับสนุนเงินทุนและวัสดุอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพ	๑. จัดตั้งกลุ่มส่งเสริมด้านอาชีพตามความถนัดและความเหมาะสม ๒. ส่งเสริมสนับสนุนฝึกอบรมให้รู้ในการประกอบอาชีพและช่องทางการตลาด ๓. ส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์ของสินค้า OTOP ๔. ฝึกอบรมหลักสูตรการพัฒนาคุณภาพมาตรฐาน การพัฒนาผู้ผลิต ผู้ประกอบการ การบริหารจัดการ และการประชาสัมพันธ์ ๕. สนับสนุนการพัฒนาระบบทุนภายในและทุนภายนอก
๓. ประชาชนในหมู่บ้านขาดการเรียนรู้และความสามารถในการจัดการของชุมชน	๑. ไม่มีศูนย์เรียนรู้ชุมชนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ร่วมกัน ๒. ประชาชนขาดการจัดการความรู้ของชุมชน ๓. ไม่ศูนย์ข้อมูล และสารสนเทศชุมชน ๔. ไม่มีการจัดทำฐานการเรียนรู้ของชุมชน	๑. จัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชน เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ร่วมกัน ๒. ฝึกอบรมการจัดการเรียนรู้ของชุมชน ๓. จัดตั้งศูนย์ข้อมูลและสารสนเทศชุมชน
๔. ขาดด้านสาธารณูปโภคของครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่บุงกรุกป่าชายเลนภายในหมู่บ้าน	๑. ไฟฟ้ามิใช่ไม่ทั่วถึง ๒. น้ำประปาไม่ทั่วถึง ๓. ถนนภายในชุมชนเป็นหลุมเป็นบ่อ ๔. ไม่มีคูระบายน้ำภายในชุมชน	๑. ขยายเขตไฟฟ้าให้ทั่วถึงทุกครัวเรือน ๒. ขยายเขตประปาให้ทั่วถึงทุกครัวเรือน ๓. ปรับปรุงซ่อมแซมถนนภายในหมู่บ้าน ๔. สร้างคูระบายน้ำภายในหมู่บ้าน

ปัญหา	สาเหตุ	แนวทางแก้ไข
๕. คริวเรือนในชุมชนขาดการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์ของชุมชน	๑. มีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมกันรักษาสิทธิของตนเองและประโยชน์ของชุมชนน้อย ๒. ขาดความรู้และข้อมูลในการจัดทำกิจกรรมต่างๆ อย่างแท้จริง ๓. มีความขัดแย้ง มีความขาดสามัคคี ในชุมชน ๔. ไม่มีกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ประชาชนในหมู่บ้านเกิดการมีส่วนร่วมและช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง	๑. จัดทำโครงการการจัดการความรู้ของชุมชนในการสร้างจิตสำนึก การร่วมกันรักษาสิทธิของตนเองเพื่อประโยชน์ของชุมชน ๒. จัดตั้งศูนย์ข้อมูลและสารสนเทศของชุมชน ๓. จัดกิจกรรมบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ๔. จัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชนเพื่อเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน
๖. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้านเสื่อมโทรม	๑. ชาวบ้านไม่เห็นความสำคัญในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ๒. ชาวบ้านไม่มีความรู้และความเข้าใจในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกต้อง ๓. ขาดงบประมาณในการสนับสนุนในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ ฯ	๑. จัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้าน ๒. จัดตั้งกลุ่มส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ภายในหมู่บ้าน ๓. ฝึกอบรมให้ความรู้กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้าน ๔. ฝึกอบรมให้ความรู้กลุ่มส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ภายในหมู่บ้าน
๗. ขาดการปรับปรุงคลองระบายน้ำต้นเขิน (คลองท่าจีน และ คลองเฉลิมพระเกียรติ)	๑. ชาวบ้านทิ้งขยะลงในคูคลอง	๑. จัดทำโครงการขุดลอกคูคลองในหมู่บ้าน
๘. ขาดการส่งเสริมด้านขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมของหมู่บ้านอย่างจริงจังและต่อเนื่อง	๑. ไม่มีงบประมาณในการจัดทำกิจกรรมด้านขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมของหมู่บ้าน เช่น วันสงกรานต์ ทำบุญสวดกลางบ้าน ทำบุญเดือนสิบ ลอยกระทงเดือนสิบ ประเพณีลากพระบกเดือนสิบเอ็ด	๑. จัดตั้งกลุ่มส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมประจำหมู่บ้าน ๒. ส่งเสริมสนับสนุนงบประมาณในการจัดกิจกรรมด้านขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมของหมู่บ้าน อย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี

ปัญหา	สาเหตุ	แนวทางแก้ไข
๙. ขาดการกำจัดน้ำเน่าเสียภายในชุมชนอย่างทั่วถึง	๑. การจัดเก็บขยะภายในหมู่บ้านไม่ทั่วถึง ๒. ชาวบ้านมีการทิ้งขยะคุคลอง	๑. จัดตั้งกลุ่มดูแลรักษาการกำจัดน้ำเน่าเสียภายในหมู่บ้าน ๒. จัดทำโครงการคัดแยกขยะภายในชุมชน
๑๐. ขาดความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	๑. ไฟฟ้าสาธารณะในหมู่บ้านสว่างไม่เพียงพอและทั่วถึง ๒. กลุ่มวัยรุ่นมีการมั่วสุมบริเวณศาลาริมทางสาธารณะในหมู่บ้าน	๑. ปรับปรุงซ่อมแซมและขยายเขตไฟฟ้าสาธารณะให้หมู่บ้านมีไฟฟ้าสว่างเพียงพอและทั่วถึง ๒. จัดตั้งกลุ่ม อพปร. ชรบ. ๓. จัดฝึกอบรมกลุ่ม อพปร. ชรบ. ๔. สนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ เครื่องแต่งกาย และค่าตอบแทน เพื่อปฏิบัติงานภายในหมู่บ้าน ๕. ให้เจ้าหน้าที่ตำรวจออกตรวจและดูแลความสงบเรียบร้อยในหมู่บ้านในยามวิกาลอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ
๑๑. การจัดสวัสดิการของผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส ในชุมชนไม่เพียงพอและไม่ทั่วถึง	๑. การสำรวจผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส ไม่ทั่วถึง ๒. เงินช่วยเหลือน้อยมากไม่เพียงพอกับเศรษฐกิจของจังหวัดภูเก็ต	๑. สำรวจผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาส ให้ครอบคลุมและทั่วถึง ๒. ส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมวันผู้สูงอายุ ผู้พิการ ประจำปี ๓. สนับสนุนงบประมาณด้านสวัสดิการให้เพียงพอและทั่วถึง ๔. สนับสนุนกิจกรรมด้านสวัสดิการชุมชน
๑๒. สิ่งแวดล้อมก่อมลพิษและเป็นอันตรายต่อสุขภาพของประชาชนในหมู่บ้าน	๑. การจัดเก็บขยะในหมู่บ้านไม่ทั่วถึง และทิ้งขยะเรี่ยราด ๒. มีมลพิษที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น ควัน น้ำเสีย กลิ่นเหม็น	๑. จัดตั้งกลุ่มดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมภายในหมู่บ้าน ๒. จัดทำโครงการคัดแยกขยะภายในชุมชน ๓. สนับสนุนถังขยะภายในชุมชนให้เพียงพอ ๔. ประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการตรวจสอบดูแลแก้ไขมลพิษที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม

ปัญหา	สาเหตุ	แนวทางแก้ไข
๓. เยาวชนในหมู่บ้านไม่มีกิจกรรมส่งเสริมที่เป็นประโยชน์ต่อเนื่อง	๑. ขาดการส่งเสริมการร่วมกลุ่มของเยาวชนในหมู่บ้าน ๒. ไม่มีสนามกีฬาในหมู่บ้าน ๓. ขาดการส่งเสริมและสนับสนุนเยาวชนในด้านการศึกษาและการประกอบอาชีพ ๔. ขาดการส่งเสริมและสนับสนุนเยาวชนในด้านการกีฬาและนันทนาการ	๑. จัดตั้งกลุ่มเยาวชนในหมู่บ้าน ๒. สนับสนุนการสร้างกีฬาประจำหมู่บ้าน ๓. การส่งเสริมสนับสนุนเยาวชนให้ศึกษานอกระบบของศูนย์ศึกษานอกโรงเรียน ๔. ฝึกอบรมเยาวชนในการประกอบอาชีพต่าง ๆ ตามความถนัด และเหมาะสม ๕. สนับสนุนเงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพ ๖. นำเยาวชนทัศนศึกษาดูงานหมู่บ้านตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จ ๗. สนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ ด้านกีฬาและนันทนาการที่เยาวชนต้องการ และเหมาะสม

๕) ชุมชนราไวย์ อ.เมือง จ.ภูเก็ต : การสืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานและวิถีวัฒนธรรมเพื่อยืนยันสิทธิชุมชนดั้งเดิมและแก้ปัญหาการออกเอกสารสิทธิในที่ดิน ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลบ้านราไวย์

ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลหาดราไวย์ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต เป็นชุมชนชาวเลขนาดใหญ่ มีจำนวน ๒๔๔ หลังคาเรือน มีประชากรกว่า ๒,๐๐๐ คน มีทะเบียนบ้านถาวร ๑๓๐ หลัง มีพื้นที่กว่า ๒๔ ไร่ เป็นพื้นที่ซึ่งชาวเลอาศัยมานานกว่า ๓๐๐ ปี มีทั้งที่เป็นชาวอูรักลาไวย์และชาวมอแกน ผู้อาวุโสในหมู่บ้านบอกว่าเกิดมาก็เห็นมีอูรักลาไวย์อยู่ก่อน ต่อมาจึงมีมอแกนเข้ามาอยู่ประมาณปี พ.ศ.๒๔๘๕ และมีการแต่งงานอยู่ร่วมกันภายในชุมชนเรื่อยมา มีหลักฐานสำคัญคือ ปี พ.ศ.๒๕๐๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมชาวเลราไวย์

อย่างไรก็ตาม ด้วยวิถีชีวิตที่ผูกไว้กับท้องทะเล มีความคิด-ความเชื่อที่ว่าที่ดินและท้องทะเลเป็นของทุกคน ไม่ยึดถือถือเป็นของตนเอง การไม่รู้กฎหมาย ไม่รู้หนังสือและสามารถสื่อสารภาษาไทยได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น ทำให้การคิดเรื่องการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินไม่ปรากฏในมโนสำนึกของชุมชน เอกชนที่อยู่อาศัยอยู่ภายนอกจึงเข้ามาครอบครองสิทธิ โดยมีการออกเอกสารสิทธิที่ดินประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๘ (ส.ค.๑) และได้นำหลักฐานดังกล่าวไปออกเป็นโฉนดใน ปี พ.ศ.๒๕๐๘ และ พ.ศ.๒๕๑๔ ตามลำดับ แต่ชาวเลก็อยู่มาโดยใช้ชีวิตปกติไม่เคยมีการบอกกล่าวจากเอกชนที่อ้างสิทธิ กระทั่งปี พ.ศ.๒๕๒๒ เอกชนเริ่มอ้างสิทธิในที่ดินที่เคยทำนาของชาวเล ทำให้ชาวบ้านเริ่มรับรู้ว่าที่อยู่อาศัยของตนเองถูกเอกชนนำไปออกเอกสารสิทธิ์แล้ว กระทั่งปี พ.ศ.๒๕๓๖ จึงมีความพยายามให้ชาวเลราไวย์ออกจากพื้นที่ โดยย้ายชุมชนไปอยู่บริเวณที่ดินแปลงใหม่ที่จังหวัดขอใช้ประโยชน์จากกรมป่าไม้ซึ่งเป็นที่ดินป่าชายเลน แต่ชาวบ้านยังไม่ย้ายออก กระทั่งเกิดเหตุการณ์สึนามิ เอกชนจึงเริ่มดำเนินการยึดพื้นที่อย่างจริงจังและเริ่มมีการฟ้องขับไล่ชาวบ้านมาตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๕๔๙ เป็นต้นมา

ด้วยสถานการณ์ปัญหาที่ดินที่เป็นกรณีพิพาทกับเอกชนเป็นปัญหาใหญ่ของชาวเลบ้านราไวย์ทั้งชุมชน นักกฎหมาย และผู้เชี่ยวชาญหลายฝ่ายจึงมีความเห็นว่าชาวเลบ้านราไวย์ ควรยื่นฟ้องต่อศาลปกครอง เพื่อให้เกิดการเพิกถอนเอกสารสิทธิของเอกชนที่ออกมาโดยมิชอบ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องใช้ความรู้และการสืบค้นข้อมูล การวิเคราะห์ปัญหาและทำความเข้าใจร่วมกันของชาวเลในชุมชนอย่างรอบด้าน จึงจัดทำโครงการโครงการ สืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานและวิวัฒนาการขึ้น เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการยืนยันสิทธิชุมชนดั้งเดิมและ แก้ปัญหาการออกเอกสารสิทธิทับที่ดินชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลบ้านราไวย์ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต ซึ่ง ปรากฏผลในการศึกษาดังนี้

การครอบครองและการใช้ประโยชน์ที่ดินดั้งเดิม ทั้งที่เป็นของครัวเรือนและที่ดินส่วนรวมที่ชุมชน ใช้ร่วมกัน เช่น บ่อน้ำ ทางเดินหาดทราย สุสานบรรพบุรุษ ฯลฯ ซึ่งการศึกษาพบว่า ช่วงสงครามโลกชาวเล ลำบากมากเพราะออกทะเลไม่ได้ เมื่อเครื่องบินบินผ่านมาก็ต้องวิ่งหนีเข้าป่าไปอาศัยอยู่ชั่วคราวบริเวณแหลม กา แล้วย้ายต่อไปที่บริเวณคลองหลาวโอน หลังสงครามยุติก็ได้ย้ายกลับมา สมัยก่อนพูดภาษาไทยไม่ได้ ไม่ คำนึงกับทางราชการ เมื่อเจ้าหน้าที่ใส่ชุดสีทึบก็มักจะวิ่งหนี กระทั่งสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง ชาวเล ได้ตั้งถิ่นฐานของชุมชนในบริเวณนี้มาอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษาหลักฐานข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ มีชุมชนอยู่แล้ว และยังคงอยู่มาอย่างต่อเนื่องโดยมิได้โยกย้ายไปไหน ดังที่ปรากฏหลักฐานที่ตั้งชุมชนใน ภาพถ่ายดาวเทียมปี พ.ศ. ๒๕๔๒, ๒๕๑๐ , ๒๕๓๒ , ๒๕๔๓ , ๒๕๔๕ , ๒๕๔๘ , ๒๕๕๒ และปี พ.ศ. ๒๕๕๓ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในพื้นที่ดังกล่าวมีการมีการทำประโยชน์ที่ดินตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. ๒๕๔๓ (จาก ภาพถ่ายทางอากาศปีที่ได้เก่าที่สุด) มีต้นมะพร้าว หมู่บ้านชาวเล และนาดำ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ และ ๒๕๑๙ เริ่มมีบ้านคนไทยประมาณร้อยละ ๓๐ ในพื้นที่ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๘, ๒๕๔๕ และ ๒๕๕๒ สภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินมีการเปลี่ยนแปลง คือ พื้นที่นาดำหายไป แต่มีพื้นที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ (ลูก กุ้ง) แทน โดยที่ประมาณการอยู่อาศัยจะเป็นหมู่บ้านชาวเลร้อยละ ๗๐ และชาวไทยประมาณร้อยละ ๓๐

ด้านการจัดทำผังตระกูลในพื้นที่ชุมชนชาวเลราไวย์ พบว่ามีตระกูลชาวเลดั้งเดิมในพื้นที่รวม ๑๔ ตระกูล ประกอบด้วย หาดวารี ดำรงเกษตร บางจาก หลีกเกาะ เบ็ดราว ทะเลเล็ก รักนาวา ชวนน้ำ ช้างน้ำ ประมงกิจ รักปะการัง เกาะงาม เกาะลอย และกล่าทะเล ซึ่งเป็นนามสกุลที่สะท้อนถึงความ เกี่ยวพันกับลักษณะพื้นที่อยู่อาศัยและอาชีพของชาวเลอย่างชัดเจนตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นที่มาบนข้อ สันนิษฐานตามข้อมูลถึงการอยู่อาศัยดั้งเดิมในพื้นที่หาดราไวย์ของชาวเลซึ่งจะใช้ประกอบข้อมูลอื่นๆ ต่อไป เช่น กลุ่มที่ทำอาชีพประมงดั้งเดิมก็จะเป็นนามสกุลเบ็ดราว และอื่นๆ กลุ่มที่เคยทำนาทำไร่ก็มีนามสกุลดำรง เกษตร กลุ่มที่แสดงให้เห็นถึงพื้นที่อยู่อาศัยดั้งเดิมก็จะเป็นตระกูลบางจาก (คนเก่าแก่แล้วว่าเดิมเป็นตระกูล “บ้านจาก” แต่ได้เพี้ยนมาเป็น “บางจาก” ในปัจจุบัน) เป็นต้น การอ่านผังตระกูลเพื่อวิเคราะห์ระยะเวลาการ อยู่อาศัยในพื้นที่ ตามการแนะนำและร่วมปรึกษาหารือกับนักวิชาการ ที่ปรึกษา และอาจารย์ที่ช่วยเหลือ ทางด้านกฎหมาย จะนับเวลาและระยะห่างจากรุ่นต่อรุ่นโดยการแบ่งระยะช่วงละ ๓๐ ปี ซึ่งหากวิเคราะห์ ตามผังสาแหรกตระกูลต่าง ๆ แล้ว สามารถคำนวณได้ว่า ชาวเลราไวย์อยู่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๗๘

ในด้านวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชาวเลพบว่า เมื่อครั้งที่เข้ามาตั้งรกรากที่หาดราไวย์ เดิม พื้นที่แถบนี้เป็นป่ารกชัฏ มีสัตว์ป่าจำนวนมาก ชาวบ้านเล่าว่า บรรพบุรุษมีคาถาเรียกเสือ และคาถาปราบเสือ

ชาวเลจึงไม่กลัวที่จะอยู่กับปารกข์แบบนี้ ช่วงเวลาประกอบอาหารชาวบ้านจะประกอบอาหารเฉพาะช่วงกลางวัน และกินข้าวร่วมกันทั้งชุมชนที่กลางลานหมู่บ้าน พอตกค่ำช่วงกลางคืนจะไม่มีการประกอบอาหารหรือก่อไฟ เนื่องจากกลัวภัยจากสัตว์ป่าที่เห็นแสงไฟแล้วตามเข้ามา การทำมาหากินในยุคแรก ชาวเลยังคงทำประมง ใช้ชีวิตอยู่กับทะเลเป็นส่วนใหญ่ เมื่อได้ของทะเลแล้ว นอกจากทำกิน เหลือกก็เอาไปแลกข้าว แลกของที่ชาวเลไม่สามารถผลิตได้กับชาวบ้านที่อยู่ภายนอกที่มีอาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่ ซึ่งอยู่ห่างจากทะเลและไม่มีความรู้เรื่องหาากินกับทะเล

อย่างไรก็ตาม แม้ชาวเลจะแลกข้าวมาได้ แต่ก็ไม่พอกินทั้งปี โตะหมอของหมู่บ้านจึงมีความคิดว่าควรปลูกข้าวเพื่อให้พอกินทั้งหมู่บ้าน จึงได้แลกเปลี่ยนเอาพันธุ์ข้าวมาปลูก ซึ่งชาวเลมีภูมิปัญญาปลูกข้าวไร่และนาข้าวอยู่แล้ว จึงได้ไปแลกพันธุ์ข้าวมาปลูกที่ชุมชน โดยพื้นที่ปลูกข้าวตั้งแต่บนเนินเขาแหลมกาใหญ่ (แหลมกาใหญ่-บุเกะ(บนเขา) ปะโตมุซา(แหลมกาใหญ่)) ซึ่งเป็นพื้นที่เนินเขาลาดลงไปเป็นที่ราบลุ่มน้ำชุ่ม (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของชุมชน) เป็นพื้นที่ปลูกข้าวเลี้ยงคนในชุมชนได้ทั้งปี พันธุ์ข้าวที่ปลูกคือ พันธุ์ข้าวนางป้อม พันธุ์ข้าวกลม พันธุ์ข้าวดอกข่า พันธุ์ข้าวสามเดือนสีแดง ข้าวเหนียวแดง พันธุ์ข้าวเข้มทอง โดยชาวบ้านจะร่วมกันทำนา เหมือนการลงแขก ช่วยกันปลูกทั้งชุมชน รวมพื้นที่ปลูกข้าวประมาณ ๒๐ ไร่ เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็แบ่งปันกัน โดยข้าวในแต่ละปีสามารถแบ่งปันให้กับพี่น้องตามเกาะอื่นๆ เช่น เกาะบอน เกาะเฮได้อีกด้วย โดยพี่น้องที่นั่นก็จะให้หอย ปู ปลา กลับคืนมา

วิธีการปลูกข้าวใช้วิธีการปลูกข้าวแบบข้าวไร่ ชาวบ้านเล่าว่า ใช้กระสอบใบเตยใส่พันธุ์ข้าว (ฮุนี) เอาพันธุ์ข้าวหยอดลงไปในไม้ไผ่ จากนั้นก็เอาไม้ไผ่ที่มลงไปในผืนดินเพื่อหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวลงบนดิน ใช้วิธีการเดียวกันทั้งบนพื้นที่เนินเขาและพื้นที่ราบลุ่ม ถ้าเป็นบนเนินเขาแหลมกาใหญ่จะปลูกข้าวในหน้าฝน แต่พื้นที่ราบจะปลูกทั้งปี เรียกว่านาข้าวลุ่ม โดยอาศัยน้ำจืดทำนา ชื่อคลองลาโอน (มีต้นไม้ลาโอนขึ้นอยู่ข้างคลองเต็มไปหมด จึงเรียกคลองลาโอน) เป็นคลองหล่อเลี้ยงคนในชุมชน เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็ใช้กะเก็บข้าว เหมือนภูมิปัญญาของคนใต้ทั่วไป นอกจากปลูกข้าวแล้ว ชาวเลยังปลูกพืชผักอื่นแซมในนาข้าวด้วย เช่น ปลูกอ้อย ปลูกหัวมันจั่ว สมุนไพร เพื่อกินใช้ในชุมชน

ฤดูเก็บเกี่ยวข้าว ถ้าข้าวสุกเหลืองก็เก็บเกี่ยว ข้าวจะเกี่ยวพันกับพิธีกรรมของชาวเลเกือบทุกพิธีกรรม ตั้งแต่มีการทำข้าวเม่าในพิธีกรรม เดือน ๔ เป็นพิธีกรรมไหว้ครู เดือน ๕ ทำบุญ “ป้อตจมิ้ง” เพื่อทำพิธีกรรมให้แก่ปู่ตายาย เดือน ๖ ทำข้าวขม้นปลูกเสก เดือน ๘ พิธีกรรมข้าวกลางหมู่บ้านเป็นข้าวเจ็ดสี

สำหรับภูมิปัญญาในการปลูกข้าวของชาวเลได้มาจากบรรพบุรุษ เรียกว่า ลือกกับปาตี (เกี่ยวข้าว) (ลือกกับ-เกี่ยว, เก็บ / ปาตี – ข้าว) ถ้าปลูกข้าว เรียกว่า ตานำป้อนัท (ตานำ-ปลูก, ป้อนัท – นา หรือตานำปาตี)

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง(พ.ศ.๒๔๘๔) ถูกกองทัพญี่ปุ่นเข้ามายึดหมู่บ้าน ยึดยังข้าวซึ่งเป็นยุงข้าวรวมของชาวบ้าน (ชาวบ้านเก็บรวบรวมข้าวไว้ร่วมกันใครจะกินก็ไปเอามาใช้โดยการตำด้วยครกไม้) ชาวบ้านต้องหลบหนีขึ้นไปอยู่บนเขาหรือแหลมกาใหญ่ การปลูกข้าวหยุดลงชั่วคราวระหว่างสงคราม ชีวิตระหว่างสงคราม ชาวเลต้องกินหัวมันแทนข้าว ขุดหัวมันกินผสมกับข้าวที่แอบเอามาระหว่างหนีขึ้นเขา ชาวเลต้องขุดกล้วยต้มน้ำมะพร้าวเป็นอาหารแจกจ่ายพี่น้อง จะให้เด็กๆ กินก่อน ส่วนผู้ใหญ่กินทีหลังหรือไม่ได้กินเลย นอกจากนี้บางทีชาวเลก็แอบลงมางมหอยขึ้นไปปรุงเป็นอาหารบนเขา ปัจจุบันจะพบร่องรอยเปลือกหอยเต็มไปหมดบนเกาะเฮ เกาะบอน และเขาแหลมกาใหญ่ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้พวกเขาอยู่รอดได้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งพวกเขาอาศัยอยู่บนเขาตลอดช่วงสงครามโลก เนื่องจากหมู่บ้านถูกญี่ปุ่นยึดเอาพื้นที่บริเวณนี้เป็นฐานทัพ มีการสร้างหลุมบังเกอร์เพื่อหลบภัย ๓ หลุมอยู่หน้าหาดราไวย์

เมื่อสงครามโลกยุติลง ชาวบ้านจึงได้ลงมาจากเขามาฟื้นฟูหมู่บ้าน ซึ่งญี่ปุ่นไม่ทำลายหมู่บ้าน แต่มีบางหลังที่เสียหายจากการสู้รบ โดยมีลูกกระเบิดตกบนเกาะบอนหนึ่งลูก เมื่อลงจากเขาเพื่อมาฟื้นฟูหมู่บ้าน โตะ

หมอได้ทำหน้าที่ในการดูแลทั้งด้านการปกครองและด้านการรักษาพยาบาล โดยไม่ได้รับเหลิยวแลจากทางราชการไทย เมื่อเข้ามาดำรงชีวิตปกติแล้ว จึงได้ฟื้นฟูการทำนา และทำประมงเหมือนเดิมจะสันวิธทำนาเมื่อนาข้าวถูกแย่งไปครอบครองเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๕ กล่าวคือ พื้นที่นาข้าวและที่เคยทำข้าวไร่บนเขาแหลมกาใหญ่-บุเกะ(บนเขา) ปะไต้มุซา(แหลมกาใหญ่) ถูกบุกรุกจากนายทุน จนถึงปัจจุบันชาวเลราไวยังไม่รู้จักว่าคนที่มาแย่งที่ดินของพวกเขานั้นเป็นใคร แต่เมื่อถูกยึดที่ทำกินไม่สามารถทำนาและข้าวปลูกข้าวไร่บนเขาได้ จึงยุติการปลูกไปส่วนพื้นที่ราบลุ่มก็ทยอยยุติการปลูกลง เพราะถูกแย่งการครอบครองที่ดิน โดยคนนอกหมู่บ้านเข้ามาขอแบ่งพื้นที่ปลูกข้าวจากชาวเล (เป็นกลุ่มคนที่ชาวเลเคยไปแลกข้าวก่อนหน้านั้น) เมื่อนานวันเข้าก็ยึดพื้นที่นาของชาวเลไปเลย

ด้วยฐานข้อมูลที่ได้จากการสืบค้นดังกล่าว ทำให้ชุมชนมีหลักฐานที่ชัดเจนขึ้นทั้งด้านการตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรม ตลอดจนการปลูกข้าวซึ่งเป็นอาชีพที่ผูกพันกับการใช้ที่ดินในบริเวณนี้มาแต่ครั้งอดีต ซึ่งชุมชนได้นำไปใช้ในการต่อสู้กับเอกชนและยืนยันกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในระยะต่อมา

๖) ชุมชนน้ำเค็ม ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา : รูปแบบการแก้ปัญหาที่ดินเพื่อความมั่นคงในที่อยู่อาศัยควรเป็นอย่างไร

ชุมชนบ้านน้ำเค็ม เป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีประชากรอาศัยอยู่จำนวน ๑,๕๖๖ ครัวเรือน ประชากร ๔,๑๓๑ คน ในจำนวนนี้มีประชากรแฝงเป็นแรงงานต่างด้าวกว่า ๕๐๐ คน มีพื้นที่ประมาณ ๔,๓๐๐ ไร่ ในที่ดินจำนวนดังกล่าวมีการครอบครองที่ดินโดยนักการเมือง / นักธุรกิจและผู้มีอิทธิพลจากภายนอกรวมกันมากกว่า ๑,๐๐๐ ไร่ ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาทำมาหากินตั้งแต่ยุคที่มีการทำเหมืองแร่ ปัจจุบันประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงและเป็นพื้นที่ซึ่งมีกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลอาศัยอยู่ สภาพที่ตั้งอยู่บริเวณป่าชายเลนปากแม่น้ำ บริเวณปากคลองบางม่วง บริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกับที่ตั้งชุมชน มีพื้นที่ป่าชายเลนที่ยังคงสมบูรณ์อยู่มาก อีกทั้งยังมีทรัพยากรชายหาดที่สมบูรณ์

ด้วยสถานการณ์ปัญหาที่ดินในชุมชนบ้านน้ำเค็มที่ปรากฏขึ้นหลังเหตุการณ์สึนามิ (พ.ศ.๒๕๔๗) ที่กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ้างว่าพื้นที่ ที่มีเอกสารสิทธิ น.ส.๓ ก. ของชาวบ้าน ร้อยละ ๓๐ หรือกว่า ๕๐๐ ครอบครั้ว เป็นพื้นที่ป่าชายเลน ตาม มติ ครม. ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ บ้านเรือน ๘ หลังคาเรือนอยู่ริมคลองท่าเทียบเรือประมงเป็นเขตกรมเจ้าท่า และที่ดินของชาวเลจำนวน ๓ ซอยในหมู่บ้านกว่า ๖๐ ครอบครั้วซึ่งอยู่อาศัยมาดั้งเดิมก็เป็นที่ดินสาธารณะของหมู่บ้าน ในขณะที่ที่ดินของนักการเมือง / นักธุรกิจรายใหญ่ที่ถือครองที่ดินจำนวนมากในผืนเดียวกันกับชาวบ้าน ซึ่งเป็นที่ดินที่เคยให้สัมปทานเหมืองแร่ เช่นเดียวกันกลับไม่มีหน่วยงานใดอ้างสิทธิเหนือที่ดินดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านชุมชนน้ำเค็มที่เคยได้เอกสารสิทธิ น.ส.๓ ก. ที่รัฐบาลได้ออกให้กับชาวบ้านทั้งชุมชน(ร้อยละ ๑๐๐) เมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๕ เกิดความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย

นอกจากนี้ การต่อสู้ของชุมชนแหลมป้อมจำนวน ๓๒ ครัวเรือน(เป็นส่วนหนึ่งของบ้านน้ำเค็ม) กับบริษัท ฟาร์อีส จำกัด ที่มีการปักป้ายล้อมรั้วบริเวณชุมชนแหลมป้อมอ้างกรรมสิทธิในที่ดิน ห้ามบุกรุก หลังเหตุการณ์สึนามิจนเป็นเหตุให้ชาวบ้านเข้าพื้นที่เพื่อค้นหาศพญาติของตนเองไม่ได้ ทำให้ชาวบ้านชุมชนแหลมป้อมลุกขึ้นสู้ด้วยการเข้ายึดพื้นที่สร้างบ้านคืนสู่ชุมชนเดิมด้วยการ ตีฝังกั้นบ้าน ยื่นเสาบ้าน และขึ้นหลังคาบ้านเสร็จในคืนเดียว โดยมีเครือข่ายเข้าร่วมช่วยเหลือประมาณ ๕๐๐ คน ต่อมาจึงยื่นเรื่องให้คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ยื่นเรื่องกับรัฐบาล โดยพล.อ.ชาวลิต ยงใจยุทธ(รองนายกรัฐมนตรี ในขณะนั้น) ได้แต่งตั้งกรรมการตรวจสอบการออกเอกสารสิทธิของบริษัท พร้อมกันนั้น บริษัทเองก็ฟ้องขับไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่ท้ายที่สุดกระบวนการตรวจสอบเอกสารสิทธิชี้ว่า การออกเอกสารสิทธิให้บริษัทฯ เป็นการออกโดยมิชอบ

ชาวบ้านจึงนำผลการตรวจสอบไปยื่นต่อศาลตะกั่วป่าในขณะนั้น ศาลนัดไกล่เกลี่ยทำแผนที่พิพาท ให้ชุมชนได้สิทธิในที่ดินที่เคยอยู่มาก่อนจำนวน ๓๐ ครัวเรือน ส่วนเอกชนได้สิทธิในที่ดินส่วนที่เหลือ ถือว่าการต่อสู้ได้ข้อยุติลงในนามชุมชนแหลมป้อม โดยการแบ่งที่ดินกัน แต่ด้วยความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนของชาวบ้านในเรื่องแผนที่ที่อยู่ในกรณีพิพาทว่า มีการทำแผนที่ด้านสาธารณูปโภค-ถนนที่เอื้อต่อการอยู่อาศัยของชาวบ้านได้อย่างมั่นคงแล้ว เมื่อคดีสิ้นสุดบริษัทได้นำที่ดินที่เป็นถนนเข้า/ออกเดิมไปให้เอกชนรายอื่นออกเอกสารสิทธิที่ดินเป็นโฉนด และทำกำแพงล้อมรั้วขอบเขตภายนอกตามเอกสารสิทธิที่ดินเอกชนถือครองอยู่ เป็นเหตุให้ชาวชุมชนแหลมป้อม ไม่มีทางเข้าออก และถูกบริษัทเอกชนบีบบังคับ ให้ขายที่ดินให้กับบริษัทไปถึง ๒๓ ราย การต่อสู้กับเอกชนจนได้มาซึ่งเอกสารสิทธิของชาวบ้านชุมชนแหลมป้อม จึงไม่สามารถนำมาซึ่งความมั่นคงในที่อยู่อาศัยได้

จากกรณีการสูญเสียสิทธิในที่ดินของชาวบ้านน้ำเค็มทั้งที่เป็นการสูญเสียเนื่องจากการออก น.ส.๓ ก. ของกรมที่ดินให้กับชาวบ้านทับพื้นที่ป่าชายเลน ที่ดินของกรมเจ้าท่า และที่ดินสาธารณะ หรือกรณีการสูญเสียสิทธิในที่ดินของชาวบ้านเนื่องจากถูกบีบจากเอกชนเนื่องจากความไม่เท่าทันของชาวบ้าน ทำให้ชุมชนน้ำเค็มให้ความสำคัญกับการศึกษารูปแบบการแก้ปัญหาที่ดินเพื่อความมั่นคงในที่อยู่อาศัย โดยชาวบ้านได้ให้ความสำคัญกับการสืบค้นเรื่องการตั้งถิ่นฐานและการดำเนินการเรื่องสิทธิในที่อยู่อาศัย ปรากฏว่า มีการตั้งถิ่นฐานบริเวณชุมชนน้ำเค็มมาเกือบ ๘๐ ปี โดยคนที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยบริเวณบ้านน้ำเค็มกลุ่มแรก ๆ เมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๔๘๘ คือชาวมอแกน ระยะแรกมีประมาณ ๔๐ ครัวเรือน กระทั่งปี พ.ศ.๒๕๑๓ จึงเริ่มมีคนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้นโดยทั้งหมดเข้ามาทำอาชีพเหมืองแร่ ช่วงแรกเป็นการทำเหมืองแร่ในทะเลด้วยวิธีการใช้เรือหางยาวประกอบด้วยเครื่องลม โดยมีคนดำน้ำ ดำลงไปหาแร่และดูดแร่ขึ้นมาบนเรือ ต่อมาจึงเอามาแปรรูปหาแร่ต่อบนบก มีชาวบ้านล้างแร่ขายหาต ช่วงนั้นชาวบ้านที่อพยพจากต่างถิ่น มาอาศัยอยู่เพิ่มขึ้นประมาณ ๑๐๐ ครอบครัว รวมมอแกนอีก ประมาณ ๑๐๐ ครอบครัว กระทั่งปีพ.ศ.๒๕๑๕ มีคนอพยพเข้ามาในหมู่บ้านมากขึ้น มีพัฒนาการของการหาแร่ โดยการการใช้โพนเป็นแท่งต่อประกอบกันเป็นแพขนาดใหญ่ และใช้หัวดูดแร่ประกอบเครื่องลม โดยประกอบเป็นท่อดำลงไปจ่อกับพื้นดิน ใช้เครื่องดูดขึ้นมาล้างด้านบน เหมือนเครื่องดูดน้ำ การดูดแร่ในสมัยนั้นใช้ท่อ ขนาดประมาณ ๖-๘ นิ้ว เพื่อเอามาขึ้นมาล้างบนแพ และในปี พ.ศ.๒๕๑๗ จึงเริ่มมีการทำสัมปทานแร่ในทะเลเกิดขึ้น เรียกว่าแปลง ๑๑๗ ซึ่งอยู่ในทะเลหน้าหมู่บ้านน้ำเค็ม คนอพยพมาจากทั่วประเทศมาอาศัยยึดพื้นที่ตั้งครอบครัวในบ้านน้ำเค็ม ทำให้มีแพดูแร่เพิ่มขึ้น มีทั้งแพดำลงไปงมแร่ แพดูด แพเหย็กแร่ เมื่อการดูดแร่มากขึ้น การก่อสร้างองค์การแร่ขึ้น ทำให้ระบบควบคุมของรัฐมีระบบมากขึ้น ทำให้คนต่างถิ่นอพยพมาอยู่ในหมู่บ้านมากขึ้นเรื่อยๆ พัฒนาการของการดูดแร่ก็ขยับเป็นแพเหล็กขนาดใหญ่ขึ้น ดูดได้มากขึ้น คนที่มาจากอยุธยา อีสาน มาเป็นเจ้าแกล่ ลูกจ้าง เยอะขึ้น และมีคนเอาชีวิตมาทิ้งลงในสระหรือหลุมแร่มากมาย ต่อมาปี พ.ศ.๒๕๒๑ พัฒนาการของการดูดแร่เปลี่ยนไปมาก และมีเอกชนกลุ่มทุนขนาดใหญ่ขึ้น โดยใช้แพเหล็กขนาดใหญ่ที่มีหัวดูดจ่อลงใต้ท้องทะเลและดันหัวดูด เพื่อดูดทุกอย่างขึ้นมา โดยไม่ต้องใช้คนดำน้ำลงไปอีก ซึ่งเขาเรียกว่าแพดัน ทำให้มีคนอพยพเข้ามาอยู่ในบ้านน้ำเค็มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนเป็นชุมชนขนาดใหญ่ เศรษฐกิจเฟื่องฟู มีโรงหนัง เป็นต้น กระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๒๘ การทำเหมืองแร่หยุดลงเพราะประกาศปิดแปลงสัมปทาน คนในชุมชนส่วนใหญ่เริ่มอพยพกลับถิ่นฐาน แต่มีกลุ่มคนส่วนหนึ่งซึ่งไม่มีที่ไปได้ตั้งรกรากในพื้นที่บ้านน้ำเค็มต่อโดยไม่มี หลักฐานแสดงสิทธิในที่ดิน

สำหรับการดำเนินการเรื่องสิทธิในที่อยู่อาศัยปรากฏว่า นโยบายรัฐบาลในทุกยุคทุกสมัย มุ่งเน้นเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ยังเอื้อให้กับเอกชนขนาดใหญ่เข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อแปรรูปเป็นสินค้า โดยไม่มีแผนระยะยาวเรื่องผลกระทบกับสุขภาพและสิ่งแวดล้อม เป็นเหตุให้ชาวชุมชนบ้านน้ำเค็ม ต้อง

พบเจอกับปัญหาความไม่มั่นคงในที่ดินที่อยู่อาศัย ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ปัญหาความขัดแย้ง และการที่รัฐไม่ได้ทำหน้าที่กำกับดูแลเอกชนให้ดำเนินการเป็นไปตามขั้นตอนสัมปทานเหมืองแร่ ไม่บังคับให้ปรับสภาพที่ดินให้เหมือนเดิม และไม่บังคับให้คืนที่ดินหมดสัมปทานกับรัฐ ทำให้ชาวบ้านชุมชนน้ำเค็มต้องลุกขึ้นมาสู้กับปัญหาที่ดินในชุมชนตัวเอง สามารถสรุปได้ ๓ รูปแบบดังนี้

(๑) ที่ดินที่ชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยหลังหมดสัมปทานแล้ว การที่บริษัทไม่ปรับสภาพพื้นที่คืนรัฐอาจเป็นเหตุแห่งการแสดงสิทธิว่าตัวเองเป็นผู้ทำประโยชน์ในที่ดิน ชาวบ้านก็จับจองที่ดินทั้งบริเวณริมชุมชนเหมืองและสร้างหลังบ้านลงในชุมชนเหมือง เมื่อการแย่งสิทธิกับบริษัทซึ่งไม่มีสิทธิมาอ้างสิทธิ จึงทำให้ชาวบ้านน้ำเค็มลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิและเรียกร้องสิทธิตนเองโดยรวมตัวกันชุมนุมเรียกร้องให้ได้มาซึ่งสิทธิปัจเจกบุคคล ผ่านกระบวนการต่อสู้ การสร้างความร่วมมือ และการรวบรวมมวลชนลุกขึ้นสู้เพราะกลัวว่าปัญหาการขับไล่จะมาถึงตัวเอง เมื่อการต่อสู้ได้สิทธิที่ดินมาแล้วหลายคนก็สูญเสียที่ดิน ขายที่ดินและที่ดินเปลี่ยนมือ

(๒) ที่ดินซึ่งหมดสัญญาสัมปทานต้องคืนรัฐแต่เอกชนกลับนำไปออกเอกสารสิทธิทับที่ชุมชน กรณีหาดแหลมป้อม ที่เอกชนเอาที่ดินหมดสัมปทานไปออกเอกสารสิทธิ โดยกระบวนการที่อาจไม่ชอบด้วยกฎหมายทับชุมชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่นั้น ปัญหานี้จะยากและซับซ้อนขึ้น ซึ่งต่อมาองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาเป็นที่ปรึกษาการต่อสู้ กระบวนการต่อสู้ต้องเริ่มจากตนเอง และชุมชนที่ต้องร่วมมือกันทำข้อมูลชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน เพื่อเจรจากับนโยบายรัฐบาล การร้องต่อมวชน การร้ององค์กรอิสระต่างๆ การชุมนุมสาธารณะ และการกดดันรัฐบาล เพื่อนำผลการเจรจากับรัฐบาล หรือผลการตรวจสอบ ไปยื่นประกอบในทางคดีกับศาล ซึ่งบริษัทเอกชนฟ้องขับไล่ มีคดีความอยู่ก่อนแล้ว โดยศาลใช้กระบวนการไกล่เกลี่ย เมื่อมีข้อสรุปจากกรรมการชุดต่างๆที่ดินออกโดยมิชอบ ยื่นสอดให้ศาล จึงทำให้สามารถยืนยันความมีอยู่ของชุมชนและได้สิทธิในที่ดินเป็นโฉนดรายบุคคล แต่ชุมชนก็ไม่สามารถรักษาที่ดินไว้ได้ ต้องสูญเสียอีกครั้งด้วยการขายที่ดิน

(๓) ที่ดินทับซ้อนกับป่าสงวน ป่าชายเลน การแก้ปัญหาซับซ้อนมากขึ้น ต้องมีแกนนำ มีข้อมูล มีผู้เดือดร้อน ชุมชนต้องมีกระบวนการเรียนรู้ปัญหา หาผู้เดือดร้อนเข้าร่วมให้ครบ พร้อมเรียนรู้เข้าใจกฎระเบียบกฎหมายที่เกี่ยวข้อง พร้อมช่องทางในการแก้ปัญหาอย่างจริงจัง โดยชุมชนต้องติดตาม เกาะติด จนกว่าจะแก้ปัญหาได้

การวิจัยครั้งนี้ จึงมีข้อเสนอแนะที่สำคัญ ๓ ประการคือ

(๑) การกำหนดนโยบายการพัฒนาใดขึ้นในพื้นที่ ต้องคำนึงถึงผลกระทบกับสุขภาพ สิ่งแวดล้อม และผลที่จะเกิดขึ้นหลังจากการพัฒนานั้นเช่นการสัมปทานเหมืองแร่ ต้องกำกับให้ผู้รับสัมปทานปฏิบัติตามกฎหมาย จากงานวิจัยชุมชนบ้านน้ำเค็มจะเห็นได้ชัดเจนว่า ก่อนการอนุญาตสัมปทานใดๆรัฐไม่เคยคำนึงถึงชุมชนเล็กที่บ้านน้ำเค็ม ขณะสัมปทานเหมืองแร่รัฐไม่เคยมีนโยบายในการดูแลชุมชนในเขตพื้นที่สัมปทาน และเมื่อหมดสัมปทานต้องมีมาตรการบังคับให้ผู้รับสัมปทานฟื้นคืนธรรมชาติและส่งมอบพื้นที่คืนให้รัฐ ส่วนพื้นที่ชุมชนที่เกิดขึ้นในพื้นที่สัมปทานรัฐต้องสร้างความมั่นคงให้ชุมชนในพื้นที่นั้น อย่างยั่งยืน

(๒) จากงานวิจัยชุมชนบ้านน้ำเค็ม ชี้ให้เห็นว่าการต่อสู้ของชุมชนให้ได้มาซึ่งสิทธิในที่ดินทั้ง ๓ รูปแบบต้องใช้ต้นทุนทุกอย่างของชุมชนเอง ทั้งองค์ความรู้ ทรัพยากร เงิน และคน ออกมาเคลื่อนไหวให้ได้มาซึ่งความเป็นธรรมในสิทธิที่อยู่ แต่ชุมชนก็ไม่สามารถรักษาสิทธินั้นไว้ได้ถึงลูกหลาน เพราะฉะนั้นสิทธิที่เหมาะสม ซึ่งรัฐควรจัดให้แต่ต้น คือ สิทธิร่วมของคนในชุมชน “สิทธิแปลงรวม” จะทำให้ลดความขัดแย้งและยั่งยืน

(๓) ปัจจุบันการแย่งชิงทรัพยากรเกิดขึ้นในทุกกลุ่ม ทั้งรัฐกับรัฐ รัฐกับเอกชน รัฐกับชุมชน และเอกชนกับเอกชน ซึ่งเป็นปัญหาความขัดแย้งมาถึงทุกวันนี้ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เพราะรัฐมองข้ามเรื่องความมั่นคงของชุมชนและทรัพยากร แต่กลับมองเรื่องเศรษฐกิจขนาดใหญ่เป็นหลัก ทำให้ผู้มีต้นทุนสูงกว่าเข้าถึงทรัพยากร

ได้มากกว่า และคนที่ต้นทุนต่ำกว่าสูญเสียทรัพยากรมากกว่า ดังงานวิจัยที่ชุมชนบ้านน้ำเค็ม และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน คนบางคนมีที่ดินถึง ๖ แสนไร่ แต่ คนอีก ๑.๕ ล้านครอบครัวไม่มีที่ดินทำกินเลย หรือเคยมีที่ดิน และสูญเสียที่ดิน ทั้งหมดจึงมีข้อเสนอแนะที่สำคัญคือรัฐต้องสร้างสิทธิให้คนและชุมชนมีความยั่งยืนในรูปแบบ “ สิทธิชุมชนแปลงรวม ” เพื่อให้เกิดความยั่งยืนสืบไป

๓) ชุมชนห้วยยาง จ.พังงา : ถอดบทเรียนการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยและที่ดินหลังสถานการณ์ภัยพิบัติสึนามิ

ชุมชนบ้านห้วยยาง เดิมอยู่ในเขตหมู่ ๓ ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นหมู่ ๙ ต.ท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมือง จ.พังงา มีประชากรอาศัยอยู่จำนวน ๖๘ หลังคาเรือน ๙๗ ครอบครัว เดิมเป็นพื้นที่สัมปทานเหมืองแร่ดีบุกมานานนับร้อยปี เอกชนขอประทานบัตรซ้ำหลายครั้ง ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็เป็นคนที่เข้ามาทำเหมืองแร่ หลังปี ๒๕๑๒ ประทานบัตรหมดอายุลง กิจการเหมืองแร่สิ้นสุด แต่เอกชนก็ยังมาอ้างสิทธิเป็นเจ้าของที่ดินและมีการเรียกเก็บค่าเช่าบ้าน ต่อมาเอกชนยังมีการนำที่ดินดังกล่าวไปออกโฉนดโดยใช้กลวิธีต่างๆ จนสามารถออกเอกสารสิทธิได้หลายแปลง มีเนื้อที่รวมประมาณ ๕๐๐ ไร่ มีการซื้อขายเปลี่ยนมือบางแปลง และฟ้องขับไล่ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนระหว่างปีพ.ศ. ๒๕๓๔ – ๒๕๓๘ ซึ่งในการพิจารณาคดีศาลตัดสินให้ชาวบ้านแพ้ บางรายก็ถูกยึดบ้านหรือให้คำรื้อถอนก่อนย้ายออกไปในราคาถูก อย่างไรก็ตามผู้ที่ไม่ย้ายก็ถูกบีบให้ทำสัญญาประนีประนอมยอมความและทำสัญญาเช่า กระทั่งหลังเหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิ สถานการณ์ปัญหาที่ดินปรากฏขึ้นเกิดขึ้นกับชุมชนหลายแห่ง และมีหน่วยงานต่างๆ ลงมาช่วยแก้ปัญหาและฟื้นฟูชุมชนที่ประสบภัย ชาวบ้านชุมชนห้วยยางจึงรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดินอีกครั้งหนึ่ง กระทั่งปัจจุบันการดำเนินการของชาวบ้านส่งผลให้รัฐมีมติให้เพิกถอนที่ดินโฉนดเลขที่ ๙๗๒ และ ๙๗๓ ที่เอกชนถือครองอยู่ เนื่องจากเอกสารดังกล่าวออกโดยมิชอบและปรากฏหลักฐานว่า ที่ดินก่อนให้สัมปทานเหมืองแร่เป็นที่ดินของรัฐตามกฎหมายหากยุติการทำเหมืองแร่ต้องคืนที่ดินให้กับรัฐ ซึ่งถือเป็นความสำเร็จของชุมชนในการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัย ชุมชนห้วยยางจึงให้ความสนใจในการศึกษาเพื่อสรุปบทเรียนและให้ได้มาซึ่งแนวทางการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยและที่ดินที่ผ่านมาว่ามีลักษณะอย่างไร ผลจากการใช้แนวทางดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรบ้าง และสร้างองค์ความรู้ใหม่ในการแก้ไขปัญหาอย่างไร

การศึกษาเพื่อสรุปบทเรียนของชุมชนปรากฏว่า แนวทางการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยและที่ดินของชุมชนที่ผ่านมาสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ช่วงดังนี้

ช่วงแรก(พ.ศ.๒๕๓๔ – ๒๕๓๘) : แนวทางการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยแบบพึ่งพาผู้นำและนักการเมือง

สถานการณ์ปัญหาเริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ มีประกาศของธนาคารเรื่องการยึดที่ดินบริเวณนี้เพื่อขายทอดตลาดมาติดหน้าบ้านผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านก็ตกใจไปหาผู้ใหญ่บ้าน แต่ก็ไม่มีเหตุการณ์ใด ๆ เกิดขึ้น ในขณะที่เอกชนที่อ้างสิทธิเหนือที่ดินก็ไม่มาเก็บค่าเช่าเป็นเวลา ๓ ปีเต็ม และไม่มายุ่งเกี่ยวกับชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านก็ไม่ได้สนใจเนื่องจากคิดว่าธนาคารขายทอดตลาดแล้วในช่วงนั้นก็ไม่มีอะไรเคลื่อนไหวอะไร ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๓๓ เอกชนที่อ้างสิทธิขึ้นค่าเช่าจาก ๑๐๐ บาทเป็น ๓๐๐ บาทบางรายก็ ๕๐๐ บาทตามความพอใจ ชาวบ้านจึงรวมตัวกันไปหาผู้ใหญ่บ้านประท้วงว่าเอกชนเก็บค่าเช่าแพงเกินไป แต่เอกชนก็ไม่ยอมลดอ้างว่าเป็นการเก็บค่าเช่าย้อนหลังที่ไม่ได้เก็บมา ๓ ปี ชาวบ้านจึงเริ่มเคลื่อนไหวด้วยการร้องเรียนนายจรินทร์ วัชชีรุ (สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะนั้น) ซึ่งนายจรินทร์ได้เข้ามาประชุมในหมู่บ้านรับปากว่าจะช่วยชาวบ้าน และบอกผู้ใหญ่บ้านว่าให้ช่วยกันเคลียร์เรื่องนี้อย่าให้ชาวบ้านเดือดร้อน ชาวบ้านดีใจจนเกิดสโลแกนรักจรินทร์ไม่สิ้นหวัง

ต่อมาผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุมชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนจากเอกชน และให้ชาวบ้านลงรายชื่อเพื่อคัดค้านการออกโฉนดของเอกชนโดยย้าว่าต้องให้เซ็นชื่อกันทุกคนใครไม่มาก็ไปหาถึงบ้าน แต่ชาวบ้านมารู้ภายหลังว่าโดนหลอกเพราะตอนแรกชาวบ้านเข้าใจว่าราชการจะเพิกถอนกรรมสิทธิ์ของเอกชนบริเวณที่ชาวบ้านอยู่อาศัยเพื่อนำมาจัดสรรให้ชาวบ้าน แต่กลับเป็นว่ารายชื่อที่ชาวบ้านเซ็นไปนั้น เป็นการเซ็นเพื่อคัดค้านการเพิกถอนสภาพที่ นส.บริเวณสนามกอล์ฟและให้ไปเพิกถอนบริเวณที่เป็นป่าช้า(ซึ่งชาวบ้านเคยคัดค้านมาตลอดเพราะบริเวณป่าช้าเป็นที่ฝังศพของพ่อแม่ของพวกเขา) และนำที่ดินบริเวณสนามกอล์ฟไปออกโฉนดเนื้อที่ ๗๐ ไร่ และได้นำไปขายให้สนามกอล์ฟในปีพ.ศ.๒๕๓๓-๒๕๓๔ ปรากฏการณ์ที่ตามมาคือผู้ใหญ่บ้านมีฐานะดีขึ้นเพราะมีรถเก๋งขับ แต่ในท้ายที่สุดผู้ใหญ่บ้านก็ถูกลอบยิงเสียชีวิตในปีนั้นนั่นเอง

ต่อมา ระหว่างปี พ.ศ.๒๕๓๔-๒๕๓๗ เอกชนเริ่มฟ้องชาวบ้านที่ละรายจนครบทั้งหมู่บ้านโดยจะเลือกคนที่ฐานะก่อนซื้อหาผิผิสัญญาเช่าไม่จ่ายเงินค่าเช่าในช่วง ๓ ปี และคิดดอกเบี้ยย้อนหลัง ซึ่งรวมแล้วเป็นเงินจำนวนมากชาวบ้านพากันไปหาทนายความมาสู้คดีคนแรกประสบอุบัติเหตุเสียชีวิต ส่วนทนายคนต่อมาว่าความให้ชาวบ้านโดยที่ชาวบ้านไม่เคยเห็นเอกสารแม้แต่ชิ้นเดียวชาวบ้านทุกคนไปศาลเพียงคนละครั้งไม่มีการสืบพยาน ศาลนัดให้ไปศาลทนายใช้โทรศัพท์มาบอกว่าเลื่อนนัด ชาวบ้านก็ไม่ไปศาล หลายครั้งที่มีการเลื่อนนัดโดยทนาย และครั้งสุดท้ายก็ถอนตัวกลางคันบอกให้ชาวบ้านไปหาทนายใหม่ ชาวบ้านก็หาทนายใหม่ที่อ้างตนว่าเป็นทนายของสภาทนายความแห่งประเทศไทยส่งมา ทนายความที่มนี้ยืนยันว่าชาวบ้านไม่มีทางชนะคดีและกล่อมให้ชาวบ้านยอมเซ็นสัญญาเช่ากับเอกชนและประนีประนอมยอมความ

ผลการต่อสู้ของชาวบ้านในระยะที่ ๑ ปรากฏว่า ศาลพิพากษาให้รื้อถอนทุกรายแพคดีกันทั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านที่พอมีเงินก็หาเงินมาใช้หนี้ทั้งหมด คนที่ไม่มีเงินก็ต้องยกบ้านให้เอกชน บางรายย้ายออกไปอยู่ที่อื่น บางรายไม่มีที่ไปต้องทำสัญญาเช่าบ้านตัวเองจากการแพคดีครั้งนั้นสามารถแบ่งได้เป็น ๔ กลุ่มคือ

- (๑) ขอซื้อที่ดินจากเอกชนโดยจ่ายเงินมัดจำล่วงหน้าไว้ ซึ่งผ่านมา ๑๐ กว่าปียังไม่ได้แบ่งโฉนดเนื่องจากในสัญญามัดจำระบุว่าต้องมีคนซื้อที่ดินผืนติดกันเกิน ๘ แปลงจึงจะแบ่งโฉนดให้
- (๒) เช่าบ้านตัวเองอยู่เพราะไม่มีเงินชำระหนี้และไม่มีที่ไปเนื่องจากเอกชนฟ้องศาลว่าชาวบ้านค้างชำระค่าเช่าบ้านเป็นเงินจำนวนมากเกินกว่าที่ชาวบ้านจะหาเงินมาชดใช้ให้ได้ บางรายก็ยังติดค้างเป็นหนี้สินอยู่เพราะราคาค่าบ้านที่ประเมินยังไม่เพียงพอกับค่าเช่าบ้านที่ค้างชำระ
- (๓) ชำระหนี้จนครบทำสัญญาเช่าที่ดินอีกครั้งโดยที่บ้านยังเป็นของตัวเอง
- (๔) ถูกรื้อถอนและย้ายออกไปอยู่ที่อื่น

ช่วงที่ ๒(พ.ศ.๒๕๔๗-ปัจจุบัน) : แนวทางการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยแบบพึ่งตนเอง ประสานเครือข่ายและให้ความสำคัญกับกระบวนการศาลยุติธรรม

หลังเหตุการณ์สึนามิ ชาวบ้านถูกฟ้องรอบ ๒ โดยเอกชนอ้างว่าชาวบ้านไม่จ่ายค่าเช่าและดำเนินการยึดบ้าน บางรายถูกตัดน้ำตัดไฟ และบางคนถูกแจ้งความจับข้อหาบุกรุก ด้วยสถานการณ์ปัญหาอันเนื่องมาจากภัยพิบัติทำให้มีหน่วยงานต่าง ๆ ลงพื้นที่เพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยจำนวนมาก และเมื่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (กสม.) ลงพื้นที่ ชาวบ้านจึงได้ร้องเรียนต่อ กสม.ด้วยว่าขอให้ตรวจสอบว่าเอกชนได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินมาโดยชอบหรือไม่ การต่อสู้เรื่องสิทธิในที่อยู่อาศัยจึงเกิดขึ้นอีกครั้ง

การดำเนินงานของชาวบ้านมีหลายรูปแบบได้แก่การแอบถ่ายเอกสารเกี่ยวกับที่ดินที่เอกชนถือครองโดยต้องไปถ่ายเอกสารจากสำนักงานที่ดินอีกอำเภอหนึ่งเพราะเกรงเอกชนเจ้าของสิทธิจะรู้ การหาช่องทางในการร้องเรียนต่อรัฐ การประสานกับทนายความและองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อขอความช่วยเหลือและแอบไปศึกษากระบวนการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่ประสบภัยสึนามิอื่น ๆ เช่นที่ชุมชนแหลมป้อม บ้านน้ำเค็ม เป็นต้น โดยแอบบอกไปตอนกลางคืนเพื่อไม่ให้เอกชนเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่เป็นคู่กรณีรู้

ในส่วนของการกระบวนการทางกฎหมาย ชาวบ้านเริ่มดำเนินการในปีพ.ศ.๒๕๔๘ โดยได้ยื่นเรื่องต่อ กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ให้ตรวจสอบการออกเอกสารสิทธิของเอกชนว่าออกสัมปทานบัตรเหมืองแร่ โดยมีขอบ ตัวแทนกรรมการสิทธิฯ ลงตรวจสอบพื้นที่ และมีรายงานออกมาว่าเป็นการออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบจริง และให้กรมที่ดินเพิกถอนเอกสารสิทธิภายใน ๙๐ วัน และสั่งให้ทางอำเภอท้ายเหมืองทำหนังสือรับรองสำหรับที่หลวง (นสล.) ๑,๕๐๐ ไร่ และให้องค์การบริหารส่วนตำบลท้ายเหมืองรับรองที่อยู่ชุมชนดั้งเดิมให้อยู่ในที่ดินนี้ด้วย โดยให้สิทธิกับชาวบ้าน, มีการก่อตั้งศูนย์กฎหมายอันดามัน โดยความร่วมมือ มูลนิธิฟื้นฟูอันดามัน มูลนิธิชุมชนไท และมีการประสานงานไปขอทุนจากความจาก ศูนย์นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำให้เกิดกระบวนการไกล่เกลี่ยของศาล ส่งผลให้มีการผ่อนผันการบังคับคดีเป็นเวลา ๔ ปีโดยชุมชนให้เหตุผลว่าขอไปหาที่อยู่ใหม่ และมีการยื่นหนังสือผ่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (นายเกษ ธิ์ฟ้า) ส่งผลให้ คณะกรรมการแก้ปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (กบร.ชาติ) โดยนายวิษณุ เครืองาม (รองนายกรัฐมนตรี) ได้แต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบการออกหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินในเขตที่ดินของรัฐ อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา โดยมี พล.อ.สุรินทร์ พิกุลทอง เป็นประธานฯ และได้ลงพื้นที่ตรวจสอบกระบวนการออกเอกสารสิทธิที่ดินในพื้นที่ชุมชนทับยาง

ในขณะที่กระบวนการทางกฎหมายดำเนินอยู่ ปีพ.ศ.๒๕๔๙ สำนักงานกรมบังคับคดีจังหวัดพังงายื่นหนังสือให้ชาวบ้านของชาวบ้าน ซึ่งแกนนำชาวบ้านได้ประสานเครือข่ายชาวบ้านจากพื้นที่ใกล้เคียงมาต่อสู้เพื่อปกป้องบ้าน โดยให้เด็กและผู้หญิงมาอยู่แถวหน้า, มีการขนเสื่อ หมอน ไปนอนกลางถนนกลางแดดร้อนๆ ,บางคนก็ไปปล่อยลมรถพ่วง ทารวจ และคนของนายทุน แกนนำชาวบ้านตม่น้ำปลาร้าละลายพริกสดไปที่คนของนายทุน มีการเอาน้ำมันเบนซินมาขู่ตำรวจและทหารว่าจะเผาบ้าน เป็นต้น ที่สุดตำรวจ ทหาร และคนของนายทุนที่จะมารื้อบ้านก็ยอมถอยไปในที่สุด นอกจากนี้ยังมีการกระทบกระทั่งระหว่างชาวบ้านกับนายทุนอย่างต่อเนื่อง ทั้งในช่วงที่พบกันในตลาด มีการทำสมุดบันทึกการจ่ายค่าเช่าที่ดินที่จ่ายให้เอกชนเพื่อใช้เป็นหลักฐานกรณีที่เอกชนอ้างว่าชาวบ้านยังไม่จ่าย ซึ่งการบังคับคดีของศาลจังหวัดและการต่อสู้ในลักษณะต่าง ๆ ของชาวบ้านดังกล่าวดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

สำหรับกระบวนการทางสังคม ที่ชาวบ้านช่วยกันดำเนินการได้แก่ การเชื่อมกับชุมชนอื่น ๆ ในอำเภอท้ายเหมืองจัดตั้งเครือข่ายปัญหาที่ดินจังหวัดพังงา, ตั้งคณะกรรมการเร่งรัดแก้ไขปัญหาที่ดินและที่อยู่อาศัย จังหวัดพังงา โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน, จัดตั้งกองทุนแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดิน ที่อยู่อาศัย และกลุ่มออมทรัพย์, จัดทำระเบียบข้อบังคับ กติกาชุมชนบ้านทับยาง เป็นต้น

ท้ายที่สุด คณะกรรมการแก้ปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (กบร. ชาติ) มีมติเห็นชอบตามการพิจารณาของคณะกรรมการฯ ชุด พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ให้เพิกถอนเอกสารสิทธิในที่ดินโฉนด ๙๗๒ , ๙๗๓ จำนวน ๑๗๐ ไร่ ระบุกรมที่ดินออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบ ให้อธิบดีกรมที่ดินทำการเพิกถอน ๖๐ วัน(นับจากวันที่ กบร.ชาติ มีมติเมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓) ต่อมา ๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๓ ตัวแทนชุมชนบ้านทับยาง ทำหนังสือถึง รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (นายสาทิตย์ วงศ์หนองเตย) ที่พิเศษ ๒/๒๕๕๓ เรื่อง ขอให้สำนักงานบังคับคดีจังหวัดพังงา ชะลอการบังคับคดีไว้ก่อน เนื่องจากคณะกรรมการแก้ปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (กบร. ชาติ) มีมติให้เพิกถอนที่ดินดังกล่าว อย่างไรก็ตามกรมที่ดินไม่สามารถดำเนินการเพื่อเพิกถอนเอกสารสิทธิฯ ได้ คณะรัฐมนตรีจึงมีมติให้ชาวบ้านยื่นเรื่องฟ้องศาลปกครอง ในที่ดิน ๑๗๐ ไร่กลับคืนมาเป็นที่ดินของรัฐ และเสนอให้เป็นพื้นที่โฉนดชุมชนในการใช้ประโยชน์ร่วมกันเนื้อหาของการฟ้อง คือ หน่วยงานของรัฐละเลยการปฏิบัติหน้าที่ ๑.นายกรัฐมนตรี ๒.รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ๓. อธิบดีกรมที่ดิน ๔. อธิบดีกรมอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ๕.ผู้ว่าราชการจังหวัดพังงา ๖.นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลท้ายเหมือง ๗. นายงิมต๋าม ลืมดูล ในปีพ.ศ.๒๕๕๔

สำหรับองค์ความรู้ที่ชาวบ้านได้รับจากการสรุปทเรียนและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นคือ ชาวบ้านตระหนักร่วมกันว่า การต่อสู้ด้วยวิธีพึ่งพาหนายในช่วงแรกไม่ประสบความสำเร็จ สาเหตุคือ ไม่สามารถเสนอประเด็นแก้ไขปัญหาแบบชัดเจนและเด็ดขาด เช่น การยื่นหนังสือให้กับทางอำเภอหรือจังหวัด และคำตอบที่ได้จากทางราชการมักจะไม่ประสบความสำเร็จ ไม่มีทางออกร่วมกัน ยิ่งอิงกับหน่วยงานรัฐมากเกินไปและไม่มีหน่วยงานอื่นเข้ามาหนุนเสริมจึงถูกเลือกปฏิบัติเสมอมา แม้กระทั่งการยื่นขอหนายเพื่อมาสู้คดีจากสภาหนายความก็ไม่ประสบความสำเร็จจึงส่งผลให้การต่อสู้ไม่เดินหน้า

หลังจากวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๔๗ ชุมชนห้วยยางถูกบังคับคดีรอบที่ ๒ จึงเกิดการต่อสู้อีกครั้งโดยแกนนำรุ่นสอง แต่ที่แตกต่างจากการต่อสู้ครั้งแรก คือ แกนนำรุ่นที่สองเป็นผู้หญิง สาเหตุก็เพราะลูกสาวของนายจิมต๋าม เข้ามาในบ้านของชาวบ้านคือ นางทัศนาวาเวศน์ และได้บังคับให้นายพรศักดิ์สามีของนางทัศนาวาเวศน์เข้าบ้านตัวเองแต่นางทัศนาวาเวศน์ไม่ยอม ลูกสาวของนายทุนไววายข่มขู่ใช้คำคำที่หยาบคายมากกว่า **“พวกมึงอยู่ที่ฟอกกวตดินทั้งนั้น”** จึงเป็นการบันดาลโทสะ นางทัศนาวาเวศน์เข้าใส่หน้าลูกสาวของนายจิมต๋าม ไล่ออกจากบ้าน ตะโกนบอกลูกสาวนายทุนว่า **“ไปบอกพ่อกับแม่ของมึง มึงฟังให้ดี กูจะขอต่อสู้เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่คนในชุมชนนี้ กูจะไม่ยอมพวกมึงอีก กูขอเอาชีวิตเป็นเดิมพันเพื่อเอาที่ดินของหลวงคืนมา”**

หลังจากเกิดเหตุการณ์นั้นก็ได้เริ่มต้นการต่อสู้อีกครั้งหนึ่ง ช่วงแรกๆยังสู้แบบกล้าๆกลัวๆ เพราะแกนนำเป็นผู้หญิงชาวบ้านธรรมดาคนหนึ่ง ฐานะก็ไม่ร่ำรวย ไม่มีหน่วยงานหรือเครือข่ายในการช่วยเหลือ แต่หลังจากนั้นได้มีคนร่วมต่อสู้เป็นผู้หญิงเหมือนกัน คือ นางสาวจันทรา เหล่าสกุลเพราะมีผลกระทบเหมือนกัน โดยนายทุนคนเดียวข่มขู่ได้เข้ามาปรึกษาหารือกันแบบลับๆ และในเวลาต่อมาได้มีชาวบ้านหลายครอบครัวที่หัวอกเดียวกันได้เข้ามาต่อสู้ร่วมกัน ร่วมตัวกันพูดคุยนางเวศน์ ซึ่งส่วนใหญ่ที่ร่วมเข้ามาจะเป็นผู้หญิง

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในของชุมชนห้วยยางคือ กระบวนการต่อสู้ของชาวชุมชนห้วยยางก่อให้เกิดผลกระทบทั้งระดับชุมชน ระดับภาค และระดับชาติ กล่าวคือ ในระดับชุมชนเกิดกองทุนออมทรัพย์เพื่อต่อสู้เพื่อปัญหาที่อยู่อาศัย , เกิดระบบการแบ่งงานกันรับผิดชอบในชุมชน และเกิดกฎกติกาเพื่อรองรับการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยแนวนโยบายโฉนดชุมชน ในระดับภาคเกิดภาคีเครือข่ายแก้ไขปัญหาดินระดับจังหวัดพังงา และพื้นที่อันดามัน และเกิดเครือข่ายแก้ไขปัญหาดินจังหวัดพังงา ๓ อำเภอ คือ อำเภอตะกั่วป่า อำเภอยะนิง และอำเภอท้ายเหมือง ส่วนการเปลี่ยนแปลงระดับชาติ คือ เกิดการเชื่อมเครือข่ายจากประเด็นปัญหาหลายปัญหามาเป็นเครือข่ายปฏิรูปชุมชน สังคมและการเมือง (คปสม.), ร่วมผลักดันคณะกรรมการระดับชาติ (กปร.ชาติ) ยกระดับจากเครือข่าย คปสม. เป็นเครือข่ายปฏิรูปสังคมที่เป็นธรรม (ขปส. หรือ P-move), ร่วมผลักดันมติ ครม.เพิกถอนเอกสารสิทธิที่ดิน ๑๗๐ ไร่คืนให้กับรัฐ, เข้าไปมีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการระดับชาติ อนุกรรมการกระทรวงมหาดไทยแก้ไขปัญหาดินสาธารณะที่ออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบ , เป็นคณะกรรมการอนุกรรมการกระทรวงยุติธรรม ร่วมแก้ไขปัญหากฎหมายกับกระทรวงยุติธรรมเสนอการแก้ไขปัญหาเชิงนโยบายแก่รัฐ, ได้รับการสนับสนุนให้เกิดงานวิจัยชุมชนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว) โดย การเห็นชอบจาก รศ.ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ สถาบันรพีพัฒน์ ตามลำดับ

๓.๓ ข้อเสนอแนะ

ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง ๗ แห่ง มีกระบวนการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกันไป ตามประวัติการตั้งถิ่นฐาน สถานการณ์ปัญหาที่อยู่อาศัย และเงื่อนไขเฉพาะภายในชุมชน เช่น การเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ อาชีพ การพัฒนาในชุมชน เป็นต้น ซึ่งผลการศึกษาทั้งหมดได้นำไปสู่การการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยอย่างยั่งยืนหลายประการ ดังนี้

๑) กรณีชุมชนที่ต่อสู้จนได้มาซึ่งโครงการบ้านมั่นคง แต่ยังคงอยู่ในที่ดินของรัฐ เช่น ชุมชนปางแดง ชุมชนหาดสวนสุข ชุมชนลับแล และชุมชนกึ่งแก้ว ซอย ๑ พบว่า ชาวบ้านมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งทางเศรษฐกิจ ด้านสังคม และสภาพแวดล้อมของตนเองมากขึ้น แต่ด้วยเงื่อนไขของการอยู่อาศัยในที่ดินของรัฐทำให้การแก้ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยขาดความยั่งยืน การศึกษาของชุมชนในกรณีต่าง ๆ ดังกล่าว จึงเสนอให้รัฐจัดทำเรื่อง “โฉนดชุมชน” โดยมองว่า โฉนด หมายถึง สิทธิการต่อสู้ เป็นสิทธิร่วมของชุมชน ชุมชนต้องมีความสมัครใจทำ โฉนดชุมชนจึงเป็นโฉนดแปลงรวมไม่สามารถซื้อขายได้ ถ้าคนในชุมชนทำผิด รัฐสามารถเอาพื้นที่คืนได้ ซึ่งการเคลื่อนไหวของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาร่วมกับชุมชนอื่น ๆ ในเครือข่าย ปรากฏว่า ได้มีการผลักดันให้ออกระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีและจัดให้มีโฉนดชุมชน ขึ้นกับสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี แต่ไม่สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาคืบไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแก้ไขปัญหาดินที่เป็นของรัฐ เช่น ที่ดิน ป่าไม้ อุทยาน เขตอนุรักษ์ ป่าสงวน หรือ ที่ดินสาธารณะ ราชพัสดุ เป็นต้น เนื่องจากระเบียบสำนักนายกฯ ว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชนไม่สามารถแก้ไขกับกฎหมายที่ใหญ่กว่าได้ จึงไม่มีอำนาจในการขอใช้ประโยชน์ที่ดินระหว่างรัฐต่อรัฐ เครือข่ายชุมชนที่ผลักดันเรื่องโฉนดชุมชนจึงมีข้อเสนอดังนี้

(๑.๑) ให้ออกกฎหมายรับรองสำนักงานจัดให้มีโฉนดชุมชนเป็นหน่วยงานของรัฐ ซึ่งจะสามารถขอใช้ที่ดินระหว่างรัฐต่อรัฐได้ แล้วนำมาจัดให้เป็นโฉนดชุมชน โดยมีคณะกรรมการประสานงานและจัดให้มีโฉนดชุมชน ซึ่งตัวแทนชาวบ้านร่วมเป็นคณะกรรมการด้วย

(๑.๒) ให้ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน เป็นพระราชบัญญัติว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน เพื่อนำมาสู่การแก้ไขปัญหาคืบและป้องกันมิให้เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานไม่ทำผิดต่อกฎหมายที่เกี่ยวข้องของหน่วยงาน

๒) บทเรียนของการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยและการทำงานวิจัยของชุมชนน้ำเค็มได้แสดงให้เห็นว่า ๒.๑) การกำหนดนโยบายการพัฒนาใดขึ้นในพื้นที่ ต้องคำนึงถึงผลกระทบกับสุขภาพ สิ่งแวดล้อม และผลที่จะเกิดขึ้นหลังจากการพัฒนานั้นเช่นการสัมปทานเหมืองแร่ ต้องกำกับให้ผู้รับสัมปทานปฏิบัติตามกฎหมาย จากงานวิจัยชุมชนบ้านน้ำเค็มจะเห็นได้ชัดเจนว่า ก่อนการอนุญาตสัมปทานใด ๆ รัฐไม่เคยคำนึงถึงชุมชนเล็กที่บ้านน้ำเค็ม ขณะสัมปทานเหมืองแร่รัฐไม่เคยมีนโยบายในการดูแลชุมชนในเขตพื้นที่สัมปทาน และเมื่อหมดสัมปทานต้องมีมาตรการบังคับให้ผู้รับสัมปทานฟื้นคืนธรรมชาติและส่งมอบพื้นที่คืนให้รัฐ ส่วนพื้นที่ชุมชนที่เกิดขึ้นในพื้นที่สัมปทานรัฐต้องสร้างความมั่นคงให้ชุมชนในพื้นที่นั้น อย่างยั่งยืน ๒.๒) การต่อสู้ของชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในที่ดินของชุมชนต้องใช้ต้นทุนทุกอย่างของชุมชนเอง ทั้งองค์ความรู้ ทรัพยากร เงิน และคน ออกมาเคลื่อนไหวให้ได้มาซึ่งความเป็นธรรมในสิทธิที่อยู่ แต่ชุมชนก็ไม่สามารถรักษาสีตนั้นไว้ได้ถึงลูกหลาน เพราะฉะนั้นสิทธิที่เหมาะสมซึ่งรัฐควรจัดให้แต่ต้นคือสิทธิร่วมของคนในชุมชน “สิทธิแปลงรวม” จะทำให้ลดความขัดแย้ง และยั่งยืน และ ๒.๓) ปัจจุบันการแย่งชิงทรัพยากรเกิดขึ้นในทุกกลุ่ม ทั้งรัฐกับรัฐ รัฐกับเอกชน รัฐกับชุมชน และเอกชนกับเอกชน ซึ่งเป็นปัญหาความขัดแย้งมาถึงทุกวันนี้ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เพราะรัฐมองข้ามเรื่องความมั่นคงของชุมชนและทรัพยากร แต่กลับมองเรื่องเศรษฐกิจขนาดใหญ่เป็นหลัก ทำให้ผู้มีต้นทุนสูงกว่าเข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่า และคนที่ต้นทุนต่ำกว่าสูญเสียทรัพยากรมากกว่า บางครอบครัวไม่มีที่ดินทำกินเลย หรือเคยมีที่ดิน และสูญเสียที่ดิน ทั้งหมดจึงมีข้อเสนอแนะที่สำคัญคือรัฐต้องสร้างสิทธิให้คนและชุมชนมีความยั่งยืนในรูปแบบ “สิทธิชุมชนแปลงรวม” เพื่อให้เกิดความยั่งยืนสืบไป

๓) รัฐควรให้ความสำคัญกับการตรวจสอบการคืนที่ดินที่เอกชนได้รับสัมปทานให้รัฐอย่างชัดเจน และเป็นระบบ ทั้งนี้เพราะจากการศึกษากรณีชุมชนน้ำเค็ม ชุมชนห้วยยาง และชุมชนกึ่งแก้ว ซอย ๑ ได้แสดง

ให้เห็นว่า เอกชนที่ได้รับสัมปทานการทำเหมืองแร่จากรัฐ เจตนาไม่คืนพื้นที่ที่ได้รับสัมปทาน มักอ้างสิทธิในการถือครอง และมักนำที่ดินในเขตสัมปทานไปออกเอกสารสิทธิเป็นของตนเอง

๔) การต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัย กรณีชุมชนบ้านน้ำเค็ม(ชุมชนแหลมป้อม) และชุมชนห้วยยาง ที่อยู่ในที่ดินของเอกชน ได้ให้บทเรียนแก่ชาวบ้านว่า สามารถใช้กระบวนการตรวจสอบที่ดินถึงการได้มาซึ่งเอกสารสิทธิ เป็นเรื่องที่สามารถกระทำได้โดยการยื่นเรื่องต่อศาล และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการรวบรวมเอกสารเพื่อต่อสู้ในชั้นศาล

๕) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการเรื่องที่ดิน/ที่อยู่อาศัย เป็นเรื่องที่มีความสำคัญทั้งในด้านการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ การบริหารจัดการที่ดิน/ที่อยู่อาศัยและการพัฒนา ตลอดจนตรวจสอบกรรมสิทธิ์ ซึ่งชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมดต่างเห็นร่วมกันและมีข้อเสนอว่า ชาวบ้านควรมีการเก็บข้อมูล/ข้อเท็จจริง เอกสารเกี่ยวกับเรื่องที่ดินให้ครบถ้วนทุกๆ ด้านและสมบูรณ์ที่สุดทั้งเรื่องเอกสาร หลักฐานประวัติศาสตร์ กฎหมาย เพราะการวิเคราะห์ข้อมูลและเข้าใจอย่างครบถ้วนจะทำให้รู้ที่มาของปัญหา รู้สาเหตุ เข้าใจความเป็นอยู่ความเป็นจริงทั้งในอดีตและปัจจุบัน เข้าใจข้อกฎหมาย และเห็นทางออกในอนาคต ปัญหาของชุมชนเป็นเรื่องของชุมชน ดังนั้นหากรอให้หน่วยงานมาแก้ไขให้อาจจะไม่มีทางเป็นไปได้ ชุมชนต้องลุกขึ้นมาศึกษาเรียนรู้และแก้ไขด้วยตนเองจึงจะคลี่คลายไปได้ นอกจากนี้ยังเสนอด้วยว่านโยบายของรัฐที่มีประโยชน์ต่อชุมชน ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ในการคลี่คลายปัญหาของชุมชนได้ โดยผ่านกระบวนการศึกษาข้อมูลและการมีส่วนร่วมของชุมชน และควรมีการติดตามทุกโครงการที่ได้นำเสนอไปยังหน่วยงานต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ส่วนกระบวนการแก้ไขปัญหานั้น ชุมชนต้องให้ความสำคัญกับการสะสมชัยชนะจากเล็ก ๆ สู่การยกระดับสู่ปัญหาที่ใหญ่ขึ้น ตัวอย่างเช่น การแก้ไขปัญหาของชุมชนเราไวย์ที่ระยะแรกคนในชุมชนต่างคนต่างอยู่ จนเมื่อเกิดปัญหาการขยายผิวจราจรถนนพิเศษหน้าชุมชนที่มีผลกระทบกับชุมชนจึงได้ลุกขึ้นมารวมตัวกันไปร้องเรียนกับหน่วยงานต่างๆ จนมีผลสำเร็จ หลังจากนั้นได้มีทีมหรือคณะทำงานที่เป็นจริงเป็นจังขึ้นมา ติดตามและยื่นเสนอปัญหากับหน่วยงานรวมถึงรัฐบาลที่ผ่านมามหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ มีมติ ครม. ๒ มิถุนายน ๒๕๕๓ ที่ถือว่าเป็นครั้งแรกที่กลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลมีความคืบหน้าในการแก้ปัญหาระดับนโยบาย ซึ่งต่อมาการ่วมกันจัดทำข้อมูลต่างๆ และการประสานกับหน่วยงานหลายภาคส่วน จนทำให้คณะกรรมการฯ ระดับชาติ มีมติเพิกถอนเอกสารสิทธิของเอกชนแม้จะเป็นบางส่วน และที่สำคัญ คือ การที่สามารถต่อสู้คดีด้วยข้อมูล/ข้อเท็จจริงจนผู้ที่ถูกคดีจาก ๑๐๑ ราย ลดเหลือ ๓๕ รายในปัจจุบัน

บทที่ ๔

บทเรียนที่ได้จากการทำวิจัย

การที่งานวิจัยชุดนี้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาชาวบ้านให้มีศักยภาพในการทำงานวิจัย เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาและ/หรือพัฒนาสิทธิในที่ดินและ/หรือที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ให้มีความมั่นคงและยั่งยืน ปรากฏว่ามีชาวบ้านเข้าร่วมโครงการรวม ๖๒ คน แบ่งเป็นชาวบ้านจากโครงการการมีส่วนร่วมของชาวปะหล่อง บ้านปางแดงในการหาทางออกจากการไร้ที่ดินทำกิน จำนวน ๖ คน, ชาวบ้านจากโครงการจัดการกระบวนการและสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มแรงงานอิฐ เพื่อการสร้างที่อยู่อาศัยและชุมชนใหม่ที่มั่นคง ชุมชนหาดสวนสุข จ.อุบลราชธานี จำนวน ๑๐ คน, ชาวบ้านจากโครงการศึกษาการเข้าถึงสิทธิในที่ดินต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและการสร้างความมั่นคง ชุมชนลับแล จ.อุบลราชธานี จำนวน ๑๒ คน, ชาวบ้านจากโครงการศึกษาปัญหาและรูปแบบการแก้ปัญหาที่ดินเพื่อความมั่นคงในการอยู่อาศัยของชุมชนบ้านน้ำเค็ม จ.พังงา จำนวน ๗ คน, ชาวบ้านจากโครงการถอดบทเรียนการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยและที่ดินหลังสถานการณ์ภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านทับยาง จ.พังงา จำนวน ๑๐ คน, ชาวเลจากโครงการสืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานและวิถีวัฒนธรรม เพื่อยืนยันสิทธิชุมชนดั้งเดิมและแก้ปัญหาการออกเอกสารสิทธิ์ทับที่ดินชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล จำชุมชนราไวย์ จ.ภูเก็ต จำนวน ๗ คน และชาวบ้านจากโครงการศึกษารูปแบบการจัดการที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมโดยชุมชนเป็นแกนหลัก ชุมชนกิ่งแก้ว ซอย ๑ จ.ภูเก็ต จำนวน ๑๐ คน

ในจำนวนดังกล่าว มีชาวบ้านที่มีศักยภาพและสามารถทำงานวิจัยได้จำนวน ๓๕ คน โดยทั้งหมดมีศักยภาพในการทำงานแตกต่างกันตามความถนัดและเงื่อนไขการดำรงชีวิตของแต่ละบุคคล รวมถึงการเขียนรายงานการวิจัย ที่มีนักวิจัยชาวบ้านน้อยรายที่สามารถเขียนและเรียบเรียงข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ ซึ่งโครงการวิจัยชุดนี้ได้ให้ความสำคัญและมีแนวทางการหนุนเสริมที่แตกต่างกันตามเงื่อนไขที่เสี่ยงในแต่ละพื้นที่ การนำเสนอถึงบทเรียนของชาวบ้านในการเรียนรู้เรื่องงานวิจัยท้องถิ่นในส่วนนี้ จึงแบ่งการนำเสนอเป็น ๒ ส่วนคือ เงื่อนไขเบื้องต้นของนักวิจัยชาวบ้านทั้ง ๗ โครงการ และบทเรียนที่ได้จากการทำวิจัยในครั้งนี้ตามลำดับ

๕.๑ ก่อนมาเป็นนักวิจัย

ด้วยเหตุที่ชุมชนที่เสนอโครงการวิจัยท้องถิ่นทั้ง ๗ แห่ง เป็นพื้นที่ที่ผ่านการแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยมาแล้ว ทำให้การคิดหรือกระตือรือร้นต่อปัญหาที่ดินและที่อยู่อาศัยเป็นเรื่องที่คนในชุมชนให้ความสนใจและพร้อมให้ความร่วมมือในโครงการวิจัย แต่ด้วยประสบการณ์ส่วนบุคคลที่แตกต่างกัน ทำให้แกนนำที่เข้าร่วมโครงการวิจัยในฐานะนักวิจัยชาวบ้านมี “ทุน” ในการทำวิจัยที่ต่างกันกล่าวคือ ประการแรกนักวิจัยชาวบ้าน ส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อยทำให้มีอุปสรรคทั้งในด้านการรวบรวมและเรียบเรียงข้อมูล ตัวอย่างเช่น ชาวปะหล่อง ชุมชนปางแดง จ.เชียงใหม่ และชาวเล ชุมชนราไวย์ นักวิจัยชาวบ้านเกือบทั้งหมดมีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้น้อยมากเพราะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งได้รับการศึกษาไม่มากนัก ทั้งหมดมีอาชีพรับจ้างในไร่นาสวน ซึ่งต้องออกไปทำมาหากินแต่เช้ามืดและกลับถึงบ้านค่ำ นอกจากนี้นักวิจัยชาวบ้านจากชุมชน

หาดสวนสุข จ.อุบลราชธานี ทั้งหมดมีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้น้อยเช่นกัน ประกอบอาชีพรับจ้าง บัณฑิต ซึ่งต้องใช้แรงงานมาก จึงต้องให้ความสำคัญกับการจัดสรรเวลาเพื่อลงมือทำงานวิจัยมากขึ้น ในขณะที่ โครงการวิจัยท้องถิ่นในชุมชนอื่น ๆ จะมีส่วนผสมของแกนนำที่มีการศึกษามาก/น้อยคละกันไป บางแห่งใช้การ ตั้งทีมหนุนเสริมนักวิจัยที่มีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้น้อย เช่น ที่ชุมชนลับแล มีการตั้งเยาวชนที่สามารถอ่านออกเขียนได้มาช่วยบันทึกข้อมูลให้กับนักวิจัย เป็นต้น

ประการที่สอง การมีประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่ดิน/ที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกัน ทำให้ การเคลื่อนงานวิจัยแตกต่างกัน กล่าวคือ งานวิจัยท้องถิ่นพื้นที่ อุบลราชธานี พังงา และภูเก็ต ซึ่งอยู่ในความ ดูแลของมูลนิธิชุมชนไทจำนวน ๖ โครงการ เป็นโครงการที่อยู่ในพื้นที่ที่ผ่านการแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่ดิน/ที่ อยู่อาศัยมากกว่า ๑๐ ปี ทำให้นักวิจัยชาวบ้านมีประสบการณ์ในการทำงานข้อมูลเพื่อใช้ในการทำงานพัฒนามา อย่างต่อเนื่อง เมื่อได้ทำโครงการวิจัย นักวิจัยชาวบ้านจึงมีฐานวิธีคิดในการขับเคลื่อนงาน โดยมีพี่เลี้ยงงานวิจัย ทำหน้าที่กระตุ้นและหนุนเสริมเป็นช่วง ๆ ในขณะที่โครงการวิจัยท้องถิ่น ชุมชนปางแดง จ.เชียงใหม่ ซึ่งอยู่ใน ความดูแลของศูนย์ชาติพันธุ์และการพัฒนา มีประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่ดิน/ที่อยู่อาศัยมา น้อย การขับเคลื่อนงานวิจัย จึงต้องอาศัยทีมพี่เลี้ยงทั้งในด้านการกำหนดทีมวิจัย การกระตุ้นให้ทีมวิจัยคิด และดำเนินงานของตนเองอย่างใกล้ชิด(มีรายละเอียดในส่วนต่อไป)

ประการที่สาม สืบเนื่องจากประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่ดิน/ที่อยู่อาศัย ทำให้ ชาวบ้านในพื้นที่งานของมูลนิธิชุมชนไท มีวิธีคิดในเรื่องกรรมสิทธิ์-การถือครองที่ดินในลักษณะกรรมสิทธิ์ร่วม อยู่แล้ว การขับเคลื่อนงานวิจัยทั้งหมดจึงมุ่งสู่เป้าหมายดังกล่าว ในขณะที่ชุมชนปางแดงยังขาดวิธีคิดในเรื่อง กรรมสิทธิ์ที่ดินที่ชัดเจน การทำงานวิจัยครั้งนี้จึงเป็นเสมือนการสร้างการเรียนรู้ระหว่างงานวิจัยไปพร้อม ๆ กันด้วย

๕.๒ บทเรียนที่ได้จากงานวิจัย : เสี่ยงสะท้อนจากชุมชน

ด้วยทุนในการทำงานของนักวิจัยชาวบ้านที่แตกต่างกัน ทำให้กระบวนการทำวิจัยในแต่ละแห่งสร้าง บทเรียนให้กับชาวบ้านในมิติที่แตกต่างกัน โดยนักวิจัยชาวบ้านและพี่เลี้ยงงานวิจัยของแต่ละแห่งได้สรุป บทเรียนและสะท้อนมุมมองของตนเองต่อการทำงานวิจัยไว้ดังนี้

นักวิจัยชาวบ้านที่ชุมชนปางแดง จ.เชียงใหม่

ที่ปางแดงชาวบ้านไม่เคยคิดว่าตนเองต้องมีบทบาทในการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาของตัวเองเลย ที่ ผ่านมาชาวบ้านนี้ต้องเผชิญปัญหาการถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทั้งในข้อหาบุกรุกป่า การไม่มีสัญชาติ ไทย ปัญหาการขาดที่อยู่อาศัยและที่ทำกินที่มั่นคง เป็นต้น มีนักวิชาการและสื่อเข้าไปช่วยเหลือทั้งในรูปของ การประกันตัว และการสัมภาษณ์เพื่อออกสื่อจนชาวบ้านได้รับการปล่อยตัว แต่ไม่นานชาวบ้านก็ถูกจับกุมอีก วนเวียนเรื่อยไปไม่สิ้นสุด

เมื่อลงมือทำโครงการวิจัย ชาวบ้านได้รวบรวมข้อมูลประวัติชุมชน และได้คิดทบทวนว่าปัญหาต่าง ๆ ที่ชาวบ้านเผชิญนั้น หน่วยงานอื่น ๆ ที่เข้ามาช่วยเหลือเป็นระยะ ๆ นั้น ที่สุดแล้วก็ไม่สามารถช่วยแก้ไขปัญหา

ให้กับชาวบ้านได้อย่างแท้จริง ที่สื่อนักวิจัยชาวบ้านและสมาชิกในชุมชนก็ตระหนักว่า การแก้ปัญหาชาวบ้านต้องลงมือทำด้วยตนเอง โดยตลอดระยะเวลาดำเนินโครงการวิจัยพบว่า ชาวบ้านมีความกระตือรือร้นอยากพูด อยากทำ มีการถกเถียงกันในเวทีอย่างมีชีวิตชีวา เห็นความหวังว่าน่าจะทำได้ร่วมกัน เกิดผู้นำใหม่ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เห็นบทบาทผู้หญิงในการทำงานมากขึ้นหลายตาขึ้น จากเดิมที่มีเฉพาะแกนนำที่สามารถพูดภาษาไทยได้คล่องกว่าคนอื่น ๆ ที่สำคัญคือ ทีมวิจัยมีความมั่นใจในการทำงานมากขึ้น ชาวบ้านมีความหวังและมีเป้าหมายในชีวิตมากขึ้นมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น กล้าคิด และกล้าแสดงความคิดเห็นมากขึ้น

นอกจากนี้ ในการลงมือทำวิจัยยังทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านได้บทเรียนการจัดการปัญหาในชุมชน และได้รับการยอมรับในเรื่องการมีอยู่/การดำรงอยู่ของชนเผ่ามากขึ้น

นักวิจัยชาวบ้านที่อุบลราชธานี

จังหวัดอุบลราชธานี มีโครงการวิจัยที่อยู่ในชุดโครงการ ๒ แห่งคือ ที่ชุมชนลับแล และชุมชนหาดสวนสุข ทั้งหมดเป็นชุมชนที่ผ่านการต่อสู้จนได้มาซึ่งสิทธิในที่อยู่อาศัยภายใต้โครงการบ้านมั่นคง และอยู่ระหว่างการเสนอโครงการโฉนดชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัยในรูปของการถือครองกรรมสิทธิ์ร่วม โจทย์วิจัยทั้ง ๒ แห่งจึงมุ่งไปสู่การค้นหาแนวทางการพัฒนาความมั่นคงในชีวิต และเงื่อนไขการเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนตามลำดับ ทั้งนี้เพื่อเอื้อต่อการพัฒนาชุมชนให้มีความมั่นคงในระยะต่อ ๆ ไป ซึ่งให้บทเรียนในการทำงานแก่ทีมวิจัยดังนี้

กรณีชุมชนลับแล : การทำวิจัยทำให้เกิดกลุ่ม มีการเอาข้อมูลมานั่งพูดคุยกัน มีการเช็คข้อมูลซึ่งกันและกัน จากเดิมชาวบ้านในชุมชนลับแลมีความขัดแย้งเป็น ๒ กลุ่มคือกลุ่มที่เอาโฉนดชุมชน กับกลุ่มที่ไม่เอาโฉนดชุมชน แต่การทำวิจัยทำให้ทุกกลุ่มมาคุยร่วมกันได้ เพราะมันเป็นเรื่องของข้อมูล เรื่องของประวัติศาสตร์ ชาวบ้านรู้สึกว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้น ข้อมูลที่ได้เป็นวิชาการมากขึ้น เทศบาลมาร่วมพูดคุยด้วยความเกรงใจมากขึ้นเพราะเป็นงานวิจัย เกิดกลุ่ม-ทีมทำงาน และมีการเช็คข้อมูลอย่างเป็นระบบมากขึ้น

กรณีของชุมชนหาดสวนสุข : ด้วยเป็นชุมชนขนาดเล็กไม่ใหญ่มากนัก และมีกลุ่มเป้าหมายเฉพาะที่แรงงานเตาอิฐ การทำวิจัยจึงส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวทั้งชุมชน โดยเฉพาะบทบาทของผู้หญิงที่เดิมขับเคลื่อนเรื่องงานบ้านมั่นคงจนส่งผลให้การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเตาอิฐกับแรงงานเตาอิฐเปลี่ยนแปลงมาสู่ความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันมากขึ้นแล้ว การทำวิจัยยังส่งผลให้กลุ่มผู้หญิงที่เป็นทีมวิจัยได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูลหลัก ๆ ของชุมชนอย่างเป็นระบบ ทีมวิจัยชาวบ้านมีความมั่นใจสามารถพูดและเรียบเรียงข้อมูลของตนเองได้ตอนนี้เผลอไม่ต้องฟังกรรมการเพราะไม่มีข้อมูล ขณะที่กรรมการมีข้อมูล มีเครือข่าย สามารถคุยแบบประติดประต่อแบบยาว ๆ ได้ และได้เรียนรู้จากการลงมือทำวิจัย เช่น การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การรวบรวมเรียบเรียง การไปหาเอกสารที่ไหน เป็นต้น

บทเรียนที่สำคัญของทีมวิจัยในอุบลคือ งานวิจัยทำให้ชาวบ้านกว่าร้อยละ ๖๐ กลับเข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัยของชุมชนมากขึ้น เพราะหลังจากที่ชาวบ้านได้โครงการบ้านมั่นคง หลายคนเริ่มให้ความสำคัญกับการทำมาหากินเพื่อสร้างความมั่นคงในชีวิตให้กับตนเองและครอบครัวมากขึ้น การทำวิจัยจึงเป็นเสมือน

เครื่องมือในการเชื่อมโยงสมาชิกในชุมชน ให้มาร่วมพูดคุย บอกเล่าเรื่องราวของตนเองในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชน เกิดความตื่นต้นกับข้อมูลที่ได้ เช่น การทำวิจัยแล้วเพิ่งรู้ว่าแฟนเขาเกิดที่ลับแลไม่ใช่ศรีสะเกษ หรือไปค้นแล้วพบว่าไฟไหม้อุบล ๓ ครั้งต้องใช้อิฐจากหาดสวนสุขเพื่อสร้างเมืองใหม่ มันทำให้ชาวบ้านตื่นรู้ข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดทำให้ชาวบ้านตื่นต้น และเห็นว่าใช้ประโยชน์ได้ เทศบาลและอบจ.ก็มีเชื่อถือในข้อมูลของชาวบ้านมากขึ้น

นอกจากนี้ ในช่วงท้ายของการทำวิจัย ชุมชนลับแลและชุมชนหาดสวนสุข รวมถึงชุมชนอื่น ๆ ในอุบลราชธานี ต้องเผชิญกับปัญหาแนวโน้มการถูกไล่รื้อจากนโยบายผังเมืองใหม่ ทำให้ทีมวิจัยและชาวบ้านจากชุมชนลับแลและชุมชนหาดสวนสุข เห็นความสำคัญและประโยชน์ของงานวิจัยมากขึ้นเพราะงานวิจัยทำให้ชาวบ้านมารวมกันและหารือกันว่าจะถูกรัฐไล่หรือรอบจะอย่างไร ถ้าไม่มีเครื่องมือตัวนี้อาจมีแค่ชาวบ้านมานั่งคุยกัน แต่เมื่อมีงานวิจัยย่อมาหมายความว่า สิ่งที่ชาวบ้านจะพูดต่อไปนี้ ก็จะพูดแบบมีข้อมูลอ้างอิงที่ชัดเจนและเป็นทางการดังนั้นในสถานการณ์แบบนี้งานวิจัยจึงเกิดประโยชน์จากกระบวนการทำงานของทั้ง ๓ ฝ่ายคือชุมชน รัฐ และนักพัฒนา นอกจากนี้ทีมวิจัยยังเป็นแกนหลักในการพูดคุยและเสนอข้อมูลจากงานวิจัยให้กับหน่วยงานของรัฐด้วย

การลงมือทำวิจัย จึงทำให้ชาวบ้านมีความมั่นใจมากขึ้นเพราะมีข้อมูลในมือ กล้าลุกขึ้นสู้แบบเผชิญหน้าและสามารถต่อรองได้ มีฐานข้อมูลที่เป็นวิชาการ ส่วนราชการเกรงใจและฟังชาวบ้านมากขึ้น ทีมวิจัยสามารถใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือในการรวมคนเพราะงานวิจัยเป็นพื้นที่เปิดให้คนมาร่วมให้ข้อมูล ทุกคนสามารถเล่าเรื่องราวของตนเองได้ เกิดฐานข้อมูลที่น่าเชื่อถือ เกิดกลุ่ม-ทีมทำงาน และมีการเช็คข้อมูลอย่างเป็นระบบมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันทีมวิจัยก็ยังคงสะท้อนด้วยว่า งานวิจัยเป็นเรื่องยากเพราะฐานความรู้น้อยทำให้ชาวบ้านรู้สึกหนักหนา มีวิธีการที่ง่ายกว่านี้ไหม หรือบางรายสะท้อนว่าไม่อยากทำอีกแล้วก็มี

นักวิจัยชาวบ้านที่ภูเก็ต

ในภูเก็ต มีชุมชนที่เข้าร่วมในชุดโครงการวิจัยรวม ๒ แห่งคือ ชุมชนกิงแก้ว ซอย ๑ และชุมชนราไวย์ ซึ่งมีวิถีชีวิต วิถีวัฒนธรรม สิทธิในที่ดิน และระดับของการพัฒนาที่แตกต่างกัน โดยในส่วนของชุมชนกิงแก้ว ซอย ๑ เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนกิงแก้ว ที่เข้าร่วมกับการต่อสู้เพื่อที่อยู่อาศัยจนได้รับอนุมัติโครงการบ้านมั่นคงและได้รับอนุมัติโฉนดชุมชน ทำให้โจทย์การวิจัยของชุมชนแห่งนี้เรื่องการค้นหาแนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยให้มีความมั่นคง ในขณะที่ชุมชนราไวย์ยังอยู่ระหว่างการพิสูจน์สิทธิในที่อยู่อาศัย งานวิจัยในพื้นที่แห่งนี้จึงเน้นเรื่องการค้นหามิติทางวัฒนธรรมเพื่อนำมาใช้ในการต่อรอง แต่ทั้ง ๒ แห่งก็มีประเด็นที่เป็นปัญหาที่ทีมวิจัยชาวบ้านต้องเผชิญร่วมกันคือ ผู้มีอำนาจในท้องถิ่นที่มีอิทธิพลต่อการทำงานและถือเป็นบทเรียนหนึ่งของทีมวิจัยดังนี้

กรณีชุมชนกิงแก้ว ซอย ๑ : การเป็นชุมชนเล็กในชุมชนใหญ่ ที่ได้รับงบประมาณโครงการบ้านมั่นคงกว่า ๒๐ ล้านบาท และถือเป็นพื้นที่นำร่องของโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองภูเก็ต ทำให้กิงแก้ว ซอย ๑ กลายเป็นพื้นที่ผลประโยชน์ของเหล่าแกนนำและนักการเมืองท้องถิ่น ทั้งในด้านเม็ดเงินและผลงานด้านการพัฒนา การเริ่มทำงานวิจัยจึงเกิดขึ้นท่ามกลางสภาพปัญหาการช่วงชิงการนำในพื้นที่ เกิดการ

ปรับเปลี่ยนในทีมวิจัยทั้งในด้านการเปลี่ยนตัวชาวบ้านที่มาทำงานวิจัยและเปลี่ยนบทบาทการทำงานชุมชนของนักวิจัยในทีม ส่งผลให้การเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่กระทำไดยาก และในหลายเรื่องก็ไม่สามารถนำมาเสนอในงานเพราะกระทบกับอำนาจและการนำของแกนนำในพื้นที่ การหาข้อมูลจึงทำผ่านเวทีประชุมกลุ่มเป็นหลัก

การสรุปบทเรียนการทำวิจัยร่วมกันทำให้ทีมวิจัยเห็นร่วมกันว่างานวิจัยเป็นงานที่ยาก แม้หลายคำถามจะเป็นเรื่องที่ถามมาแล้ว ข้อมูลอยู่ในสมองของนักวิจัยทุกคน แต่ในงานวิจัยจำเป็นต้องนำไปตรวจสอบ ต้องมีการเรียบเรียงให้เข้ารูปเข้ารอย ต้องทำให้ข้อมูลถูกต้อง น่าเชื่อถือ และต้องใช้เวลามาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ต้องประสานกับส่วนราชการนั้นเป็นเรื่องที่ยากมาก เช่น ข้อมูลเรื่องเหมืองแร่ ส่วนราชการไม่ให้ข้อมูล หรือการสอบถามข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนที่มีคนเฒ่าคนแก่เหลืออยู่ไม่มากนัก ทำให้ได้ข้อมูลไม่มาก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การทำงานวิจัยครั้งนี้ถือเป็นประสบการณ์ที่ดี เพราะงานวิจัยเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ สามารถนำไปต่อยอดงานพัฒนาชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการยืนยันเรื่องสิทธิของชุมชน นอกจากนี้ยังทำให้ทีมวิจัยรู้จักคนในชุมชนมากขึ้น

สำหรับอุปสรรคสำคัญในการทำวิจัยในครั้งนี้คือ ความยากและความซับซ้อนของงานวิจัย ส่งผลให้โครงการต้องใช้เวลาในการทำงานมากขึ้นเพราะต้องใช้เวลาในการเรียนรู้และทำความเข้าใจต่อประเด็นที่ศึกษา มีการปรับลดจำนวนทีมงานที่ไม่มีทักษะในการทำวิจัยออกไป บางประเด็นของโครงการเป็นเรื่องที่ไม่คุ้นเคย ทำให้ต้องใช้เวลาในการดำเนินการมากขึ้นกว่าที่คาดไว้ ทำให้แผนการดำเนินงานไม่เป็นไปตามตารางที่กำหนดไว้ นอกจากนี้ โครงการยังไม่สามารถถึงการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้เสียได้อย่างครบถ้วน-เต็มที่ และยังพบอุปสรรคในการทำงานด้วยว่า การใช้เวลาในการสื่อสารและชี้แจง ทำความเข้าใจกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการไม่เพียงพอ ไม่เหมาะสม ส่งผลกระทบต่อการเข้าร่วมและ/หรือให้ข้อมูลด้วย

กรณีชุมชนราไวย์ : การเป็นชาวเล ทำให้ชาวบ้านเป็นคนกลัวคน ชี้อกรใจ อ่อนน้อมถ่อมตน แต่ด้วยการตั้งถิ่นฐานบริเวณหาดราไวย์มายาวนาน ประกอบกับการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตที่ต้องผูกพันกับท้องทะเล ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถย้ายถิ่นฐานไปอยู่ในที่ที่รัฐจัดสรรให้ และต้องเผชิญกับปัญหาไล่รื้อเนื่องจากเอกชนมีเอกสารสิทธิในที่ดินที่ชาวบ้านอยู่อาศัย การต่อสู้เพื่อพิสูจน์สิทธิในการอยู่อาศัยจึงเกิดขึ้นแม้ก่อนทำวิจัยการพิสูจน์สิทธิของกรมสอบสวนคดีพิเศษ(DSI) จะได้ข้อสรุปในการพิสูจน์สิทธิว่ามีพื้นที่ที่ชาวบ้านอยู่อาศัยในบริเวณนี้จำนวน ๑๒ ไร่ แต่ชาวบ้านยืนยันว่าชาวบ้านมีพื้นที่การอยู่อาศัยมากกว่า ๑๙ ไร่ โดยส่วนที่ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดคือบริเวณที่ชาวบ้านใช้ทำนา โครงการวิจัยนี้จึงเริ่มต้นขึ้นด้วยการสืบค้นประวัติศาสตร์ชุมชน ไปเรียนรู้ ไปเก็บข้อมูล ไม่ใช่การปฏิบัติการวิจัยเฉย ๆ เป็นการเรียนรู้ท่ามกลางการต่อสู้ มีการทำผังเครือญาติ ซึ่งแม้จะมีการทำมาก่อนหน้านี้เล็กน้อย แต่เพราะมีความจำเป็นต้องสืบหาว่าใครเป็นญาติใครจึงมีการทำผังเครือญาติต่อและเสริมด้วยมิติเชิงมานุษยวิทยา

เมื่อโครงการวิจัยสิ้นสุดลง นักวิจัยชาวบ้านมีความสนใจ มีความเข้าใจ และมีความกระตือรือร้นมากขึ้นว่า การวิจัยเป็นเรื่องที่สำคัญที่จะทำต่อ เป็นการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้าน เป็นกระบวนการแก้ไขปัญหาชาวบ้านเห็นความสำคัญของข้อมูล การค้นคว้า การเก็บข้อมูล และการจัดระบบข้อมูล เกิดระบบฐานข้อมูลเพื่อรองรับสิทธิชุมชน และทำให้คนในภูมิก่อตัวยอมรับการมีอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์มากขึ้น

อุปสรรคสำคัญในการทำวิจัยคือ การข่มขู่ของนายทุนจากภายนอกที่เสียสิทธิในที่ดินบริเวณหาดราไวย์ ทำให้ชาวเลซึ่งเป็นคนกลุ่มคนอยู่แล้ว ไม่กล้าให้ข้อมูลกับทีมวิจัยแม้ว่าจะเป็นคนในชุมชนเดียวกัน การรวบรวมข้อมูลจึงต้องใช้เวลามากเพราะนักวิจัยต้องพิสูจน์ตัวเองว่าข้อมูลที่ได้จะไม่ส่งผลกระทบต่อใคร ๆ ต่อผู้ให้ข้อมูล นอกจากนี้ การเป็นชาวเลที่มีภาษาพูดเป็นของตนเอง การเก็บรวบรวมข้อมูลต้องอาศัยคนที่สามารถสื่อสารกันรู้เรื่อง ในขณะที่ทีมวิจัยส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อย สามารถอ่านออกเขียนได้ไม่มากนัก ทำให้การเก็บข้อมูลต้องอาศัยการจำของนักวิจัยชาวบ้านแล้วนำมาเล่าให้ทีมพี่เลี้ยงฟังเพื่อช่วยบันทึกและเรียบเรียง แม้ว่าจะมีชาวเลที่จบปริญญาตรีอยู่ในทีมวิจัย แต่ด้วยเรียนจบด้านคอมพิวเตอร์ ทำให้ความสามารถในการบันทึกและเรียบเรียงกระทำได้ยาก ทีมวิจัยจึงให้ทำหน้าที่เป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูลและทำผังเครือญาติเป็นการเฉพาะ

บทเรียนการทำงานของนักวิจัยชาวบ้านที่ภูเก็ตทั้ง ๒ แห่ง จึงอยู่ที่การขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการทำวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการให้ข้อมูลที่กว้างขวางและรอบด้าน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านถูกแทรกแซงจากกลุ่มอิทธิพลภายนอก การขาดการทำความเข้าใจในด้านวัตถุประสงค์และเป้าหมายการทำโครงการวิจัยร่วมกันอย่างมากพอ และ/หรือความหวาดระแวงกันเองของสมาชิกในชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูลจึงทำได้ยาก และข้อมูลบางส่วนก็ไม่สามารถนำเสนอได้เนื่องจากอาจส่งผลกระทบต่อชุมชน

นักวิจัยชาวบ้านที่พังงา

พื้นที่พังงา มีชุมชนที่เข้าร่วมในชุดโครงการวิจัย ๒ แห่งคือ ชุมชนบ้านน้ำเค็ม และชุมชนทับยาง นักวิจัยชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในวัยกลางคน คนหนุ่มสาว และเยาวชน จึงมีความกระตือรือร้นในการทำวิจัย โดยโจทย์วิจัยทั้ง ๒ แห่งเกี่ยวข้องกับการสืบค้นเรื่องการออกเอกสารสิทธิที่ดินโดยมิชอบของหน่วยงานรัฐ หลังการสัมปทานเหมืองแร่ และสรุปบทเรียนการต่อสู้เรื่องการคืนกรรมสิทธิ์ที่ดินให้กับหน่วยงานรัฐของชาวบ้าน ซึ่งต้องให้ความสำคัญกับการสืบค้นเอกสาร ข้อมูลกฎหมาย และการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง เมื่อสิ้นสุดโครงการนักวิจัยชาวบ้านได้สรุปบทเรียนการทำงานวิจัยร่วมกันดังนี้

กรณีชุมชนน้ำเค็ม : นักวิจัยชาวบ้าน พยายามค้นหาการถือครองที่ดินในพื้นที่น้ำเค็มว่าใครเป็นผู้ถือครองที่ดิน แต่ละรายมีพื้นที่การถือครองมากน้อยอย่างไร และการได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นอย่างไร นอกจากนี้ยังรวบรวมข้อมูลประวัติชุมชน การต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์และการต่อสู้สูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินอีกครั้งเมื่อป่าไม้ประกาศว่าพื้นที่ที่ชาวบ้านมีกรรมสิทธิ์อยู่ในที่ดินของป่าชายเลน โดยขั้นตอนการทำงานวิจัยทั้งหมดชาวบ้านจะช่วยกันสัมภาษณ์ และพิมพ์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ออกมาแบบดิบ ๆ แล้วให้หัวหน้าโครงการทำการรวบรวม จัดเกลาอีกครั้ง ซึ่งชาวบ้านสะท้อนว่า การทำวิจัยครั้งนี้ ทำให้ชาวบ้านได้ข้อสรุปในเรื่องการออกเอกสารสิทธิที่ซ้ำซ้อนของรัฐ เห็นถึงปัญหาความไม่ชัดเจนในการออกเอกสารสิทธิของรัฐให้กับชาวบ้านรายปัจเจก ได้เรียนรู้และตระหนักถึงความสำคัญของการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดินในรูปของโฉนดชุมชนมากขึ้นเพราะบทเรียนจากการได้สิทธิเชิงปัจเจกของชาวบ้านที่ผ่านมาขาดความมั่นคง รัฐจะทวงคืนหรือประกาศเขตอนุรักษ์ทับซ้อนที่ดินของชาวบ้านเมื่อไรก็ได้ และเห็นถึงศักยภาพของทีมวิจัยในการรวบรวมข้อมูล ตรวจสอบข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลมากขึ้น

กรณีชุมชนทับยาง : ชาวบ้านได้ศึกษาข้อมูลย้อนหลังนับจากหมดสัมปทานเหมืองแร่ และบทเรียนการต่อสู้ในเรื่องที่อยู่อาศัยของตนเอง ระยะแรกทีมีวิจัยชาวบ้านมีความรู้สึกวิตกกังวลว่าเป็นงานวิชาการ ชาวบ้านไม่คุ้นเคย รู้สึกว่ามึนยากมาก เป็นงานของนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิ ทีมีวิจัยชุมชนตั้งคำถามตัวเองว่า จะทำได้หรือ แต่เมื่องานวิจัยจบลง ทีมีวิจัยได้พบกับสิ่งใหม่ เกี่ยวกับกระบวนการต่อสู้ที่เราสามารถผลักดันร่วมกันจนประสบความสำเร็จ ก่อนที่จะตอบคำถามงานวิจัย สิ่งสำคัญทีมีวิจัยชุมชนได้รับความรู้ใหม่เรื่องงานวิจัยจากผู้ทรงคุณวุฒิ ได้ประสบการณ์ใหม่ในการแลกเปลี่ยนกันแบบงานวิจัยชุมชน ได้ทราบว่าการทำงานวิจัยมีประโยชน์อย่างไรต่อการต่อสู้ของชุมชนบ้านทับยาง การทำงานวิจัยช่วยพัฒนาศักยภาพของทีมีวิจัยชุมชนและชาวบ้าน ทำให้ทีมีวิจัยชุมชนมองการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบมากขึ้น ที่สำคัญคือการทบทวนกระบวนการสู้ ทำให้มีเยาวชนสนใจและเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานมากขึ้น

นอกจากนี้ ทีมีวิจัยชาวบ้านยังสะท้อนว่า การจัดเวทีวิจัยเพื่อรวบรวมข้อมูลทุกครั้ง มีชาวบ้านเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก และสังเกตเห็นว่าชาวบ้านมีความภูมิใจที่ได้บอกเล่าเรื่องราว และประสบการณ์การต่อสู้ส่วนหนึ่ง ชาวบ้านแสดงออกถึงความรู้สึกอบอุ่นใจ มีเพื่อนมาเห็นอกเห็นใจ มีคนมาช่วยรับฟังปัญหา และรู้สึกว่าการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของชาวบ้าน เป็นสิ่งที่ไม่สูญเปล่าและจะเป็นประโยชน์แก่คนอื่น ๆ งานวิจัยจึงนำมาซึ่ง ความรู้สึกที่ดี ความแนบแน่นสามัคคีของชาวบ้าน เพราะงานวิจัยทำให้ชาวบ้านได้ทบทวน ได้พูดคุยกันมากขึ้น ได้รับทราบข้อมูลการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา ได้รับทราบและแลกเปลี่ยนข้อมูลที่แต่ละคนพบเจอว่าเจอปัญหาอะไร กันบ้าง และงานวิจัย ยังได้ให้ความหวังกับชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยให้บรรลุผลสำเร็จต่อไปในอนาคต ซึ่งในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ไม่ได้เกิดการทบทวนสิ่งที่พวกเราเคยร่วมต่อสู้กันมา หรือ ไม่มีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนในประเด็นเหล่านี้

๕.๓ บทเรียนการทำวิจัยของชาวบ้าน : มุมมองของทีมีวิชาการ

การเริ่มงานจากการจัดอบรมการวิจัยเชิงคุณภาพให้กับชาวบ้าน เพื่อเสริมศักยภาพในการวิจัยให้กับชาวบ้าน การติดตามงานในพื้นที่ และการจัดเวทีรายงานงานวิจัยให้กับชาวบ้าน ตลอดจนการจัดเวทีเพื่อสรุป ข้อมูลและประเมินการทำวิจัยของนักวิจัยชาวบ้านร่วมกับทีมีพี่เลี้ยงของแต่ละพื้นที่ ทำให้ทีมีวิชาการเห็นพัฒนาการ และปัญหา/อุปสรรคที่เกิดขึ้นนักวิจัยชาวบ้านตลอดระยะเวลาการทำโครงการหลายประการ เริ่มจาก ความสามารถในการเก็บรวบรวมข้อมูลและการเข้าถึงข้อมูลพบว่า ชาวบ้านมีความสามารถในการรวบรวมและเข้าถึงข้อมูลได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นคนในชุมชน และมีการประชุมชาวบ้านเพื่อชี้แจงโครงการในพื้นที่ก่อนเริ่มดำเนินการ ทำให้ชาวบ้านมีความเข้าใจและพร้อมให้ข้อมูล หรือกรณีทีมีให้ข้อมูลที่ไปสัมภาษณ์ไม่ทราบหรือไม่มีข้อมูล ก็จะแนะนำผู้ให้ข้อมูลคนต่อไป หรือบางกรณีนักวิจัยชาวบ้านก็กลับไปปรึกษาในทีมีวิจัยเพื่อแก้ปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของชาวตาเลาอ่างที่ปางแดง และชาวเลที่ราไวย์ ต้องอาศัยความไว้วางใจระหว่างกันจึงจะให้ข้อมูลเชิงลึกและ/หรือสภาพปัญหาของชุมชน การทำวิจัยโดยให้ชาวบ้านเป็นนักวิจัยหลักจึงมีความสำคัญ

ประเด็นที่น่าสนใจในการพัฒนาความสามารถในการเก็บรวบรวมข้อมูลก็คือ การพัฒนาให้ชาวบ้านรู้จักการตั้งคำถาม เพราะในการลงสนามเพื่อเก็บข้อมูลจริง ชาวบ้านแทบทุกพื้นที่ต้องเผชิญปัญหาเรื่องการตั้งคำถาม แม้ว่าจะมีการคิด การวางแผน การเตรียมการ และการตั้งคำถามไว้ล่วงหน้าแล้ว แต่เมื่อเผชิญกับสถานการณ์จริงชาวบ้านก็ไม่สามารถทำได้ เน้นการถามตามประเด็นที่ตั้งไว้ ไม่สามารถแตกประเด็นคำถามเพื่อความลึกซึ้งของข้อมูลในขณะที่ทำการสัมภาษณ์ได้ เมื่อกลับมาทบทวนจึงพบประเด็นที่ขาดหายและต้อง

กลับไปสอบถามอีกครั้ง การเก็บรวบรวมข้อมูลจึงต้องกระทำหลายครั้ง/หลายรอบ แต่ชาวบ้านผู้ให้ข้อมูลก็ยินดีให้ข้อมูล ทำให้ข้อมูลที่ได้มีความชัดเจนมากขึ้น เกิดการเรียนรู้ในเรื่องการสืบค้นข้อมูลมากขึ้น เกิดคนรุ่นใหม่เข้ามาเรียนรู้กระบวนการสืบค้นข้อมูลมากขึ้น เช่น ที่ชุมชนทับยาง ชุมชนน้ำเค็ม ชุมชนราไวย์ เป็นต้น

ประการที่สอง นักวิจัยชาวบ้านสามารถวิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างเป็นระบบและเรียบเรียงได้โดยใช้เวทีประชุมที่มิววิจัยเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน แล้วช่วยกันเรียบเรียงแบบชาวบ้าน ก่อนส่งให้ทีมพี่เลี้ยงช่วยดู ซึ่งหากพี่เลี้ยงอ่านแล้วยังไม่ชัดเจน หรือยังไม่เป็นเหตุเป็นผล หรือยังไม่เป็นระบบ ก็จะส่งให้ทีมมิววิจัยแก้ไข ก่อนส่งให้ทีมมิววิจัยกลางพิจารณาและให้ความเห็นก่อนส่งกลับไปแก้ไขอีกครั้ง ซึ่งนักวิจัยชาวบ้านหลายแห่งต้องอดทนและใช้ความพยายามในขั้นตอนนี้มาก แต่ก็สามารถทำได้จนแล้วเสร็จ ซึ่งนักวิจัยจากทั้ง ๗ โครงการมีความสามารถในการวิเคราะห์ข้อมูลมากขึ้น แต่ในแง่ของการเขียนรายงานการวิจัยนั้น นักวิจัยชาวบ้านแต่ละพื้นที่มีความสามารถในการเขียนและ/หรือการนำเสนอแตกต่างกัน

ประการที่สาม การใช้เทคนิค Time Line ซึ่งทีมวิชาการได้อบรมและเสนอให้ใช้เพื่อการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของข้อมูล แต่ในทางปฏิบัตินักวิจัยชาวบ้านไม่สามารถไปใช้วิเคราะห์ได้ สามารถนำไปใช้ในวิเคราะห์และการเรียบข้อมูลในเชิงภาพรวมของชุมชน ภาพรวมของสถานการณ์ปัญหา หรือภาพรวมของการแก้ไขปัญหาของชุมชน เป็นต้น เท่านั้น

ประการที่สี่ การทำโครงการวิจัยครั้งนี้ ถือเป็นการต่อยอดงานพัฒนาและ/หรือการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งแม้ในช่วงเริ่มต้นของงานจะไม่มีปัญหาและ/หรือสถานการณ์ปัญหาเกิดขึ้น แต่ระหว่างงานวิจัยมีประเด็นปัญหาเรื่องการทับซ้อนกับการเสียสิทธิ ชาวบ้านจึงมีความกระตือรือร้นในการเก็บรวบรวมข้อมูลให้เพียงพอและสามารถนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาได้ทันที สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น จึงเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการค้นหาข้อมูลมากขึ้น เช่น ชุมชนราไวย์มีเอกชนจะเข้ามาใช้ที่ดิน หรือที่ชุมชนลัปลและชุมชนหาดสวนสุข ที่มีการประกาศผังเมืองรวมฉบับใหม่ซึ่งมีผลกระทบต่อชุมชน ชาวบ้านก็เข้าร่วมในการทำงานมากขึ้น เป็นต้น

ประการที่ห้า พื้นที่โครงการวิจัยทั้ง ๗ โครงการ มีพี่เลี้ยงการทำงานในพื้นที่มาอย่างยาวนาน ทำให้ชาวบ้านกล้ามีส่วนร่วมเป็นทีมวิจัยและร่วมให้ข้อมูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีสถานการณ์ปัญหาที่ดิน/ที่อยู่อาศัย ชาวบ้านก็พร้อมเปิดเผยข้อมูล ประกอบกับการมีทีมวิชาการที่คลุกคลีกับพื้นที่มานาน ทำให้การร่วมวิเคราะห์ข้อมูลมีความชัดเจนมากขึ้น สามารถพูดคุยแลกเปลี่ยนทีมมิววิจัยชาวบ้านอย่างเปิดเผยและตรงไปตรงมามากขึ้น

ประการที่หก นักวิจัยและชาวบ้านในพื้นที่โครงการ มีความตระหนักในความเป็นชุมชนร่วมกัน มีความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของการถือครองที่ดินในรูปของกรรมสิทธิ์ร่วมเช่น โฉนดชุมชนได้ชัดเจนมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากกรณีของชุมชนลัปลและชุมชนหาดสวนสุข จังหวัดอุบลราชธานี ที่ในช่วงท้ายของงานวิจัย จังหวัดมีการประกาศผังเมืองรวมฉบับใหม่ขึ้น ชาวบ้านทั้ง ๒ แห่งต่างมีข้อมูลที่ชัดเจนถึงการตั้งถิ่นฐานและคุณค่าของตนเองที่เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเมือง และตระหนักว่าการถือครองกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกไม่สามารถต่อรองกับรัฐได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเห็นบทเรียนจากบ้านน้ำเค็ม และบ้านทับยาง จังหวัดพังงาที่ชาวบ้านได้กรรมสิทธิ์ที่ดินแบบปัจเจก แต่รัฐกลับออกเอกสารสิทธิในลักษณะซ้ำซ้อนจนชาวบ้าน

ได้รับความเดือดร้อน หรือกรณีชาวเลที่ไร้ไร้ยี่ที่มีการออกเอกสารสิทธิทับที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของชุมชน เป็นต้น นักวิจัยและชาวบ้านที่ร่วมโครงการทั้งหมด เห็นข้อมูล และตระหนักถึงความเป็นชุมชนของตนเองมากขึ้น

ประเด็นสุดท้ายคือเรื่องของอุปสรรคในการทำงานพัฒนานักวิจัยชาวบ้านคือ การพบปะระหว่าง นักวิชาการและทีมวิจัยชาวบ้านมีน้อย เนื่องจากโครงการฯ ถูกปรับให้มีการพบปะกับชาวบ้านเพียง ๓ ครั้งคือ การอบรมงานวิจัยเชิงคุณภาพในช่วงเริ่มต้นโครงการ การติดตามภาคสนามเพียง ๑ ครั้ง และครั้งสุดท้ายคือการรายงานผลการศึกษา ทำให้การแนะนำและ/หรือการสร้างการเรียนรู้ด้านงานวิจัย ไม่สามารถทำได้อย่างเต็มที่ แม้ว่าในท้ายที่สุดนักวิจัยชาวบ้านจะสามารถทำงานจนสำเร็จ และมีความมั่นใจในศักยภาพ-ความถูกต้องเป็นธรรมในการเรียกร้องสิทธิของชุมชน ตลอดจนมีความหวังต่อความสำเร็จในการใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในที่อยู่อาศัยมากขึ้น

๕.๔ บทเรียนการเสริมสร้างการเรียนรู้งานวิจัยให้กับชาวบ้าน

การทำโครงการวิจัยในครั้งนี้ เป็นการสร้างการเรียนรู้เรื่องงานวิจัยให้กับชาวบ้านผ่านการลงมือทำวิจัยด้วยตัวของชาวบ้านเอง โดยมีลักษณะเป็นการทำงานร่วมกัน ๓ ฝ่ายคือ นักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน ในสถานการณ์ที่ชาวบ้านกำลังเผชิญปัญหาที่ดิน/ที่อยู่อาศัย ซึ่งมีบทเรียนสำคัญประการแรกคือ ทีมงานในชุดโครงการวิจัย มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันทั้งในส่วนของนักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน แม้ว่าทีมงานจะมาจาก ๒ องค์กรคือ มูลนิธิชุมชนไท และศูนย์ชาติพันธุ์และการพัฒนา แต่ด้วยวิถีคิด และมุมมองต่อกรณีปัญหาของชาวบ้านไม่แตกต่างกัน ทำให้งานวิจัยชุดนี้กลายเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้กระบวนการ ทำงานพัฒนาและการวิจัยในลักษณะที่เสริมหนุนกันไป ตัวอย่างเช่น ชุมชนราไวย์ เรียนรู้เรื่องการทำผังเครือญาติ และการค้นหาประเด็นเชิงวัฒนธรรมในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อใช้ในการพิสูจน์สิทธิจากมุมมองทางมานุษยวิทยา และความเป็นชาติพันธุ์จากนักวิชาการศูนย์ชาติพันธุ์ หรือการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้กรอบเรื่องกรรมสิทธิเชิงประเพณีของอาจารย์ชยันต์ วรธนะภูติ ในการแก้ปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของชาวบ้าน ซึ่งเป็นมุมมองใหม่สำหรับมูลนิธิชุมชนไท ในขณะที่ศูนย์ชาติพันธุ์ฯ ได้ปรับแนวทางการสนับสนุนชุมชนปางแดง โดยให้มีพี่เลี้ยงเกาะติดและทำงานในลักษณะที่เป็นการเกาะติดชุมชนมากขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนปางแดงเองก็ได้เรียนรู้ถึงหลักการของโฉนดชุมชน และวิธีการในการยื่นขอโฉนดชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงในที่อยู่อาศัยจากชาวบ้านในพื้นที่ของมูลนิธิชุมชนไทด้วย เป็นต้น

ประการที่สอง การกำหนดโจทย์ในโครงการวิจัยท้องถิ่น ตรงกับประเด็นปัญหาในพื้นที่ ทำให้ชาวบ้านเห็นประโยชน์ในการวิจัยและสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ได้จริง ตัวอย่างเช่น ชุมชนลับแลและชุมชนหาดสวนสุข ได้นำผลการวิจัยเสนอต่อ อบจ. และเทศบาล เพื่อคัดค้านผังเมืองรวมฉบับใหม่ที่จะส่งผลกระทบต่อการใช้ที่ดินชุมชน เป็นต้น

ประการที่สาม การเสริมกระบวนการเรียนรู้เรื่องงานวิจัย ให้มีความสำคัญกับการวิเคราะห์บริบททางสังคมทั้งในระดับชุมชน และในระดับประเทศ โดยนักวิชาการและทีมพี่เลี้ยง ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในฐานะที่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างซึ่งชาวบ้านต้องพร้อมเผชิญหน้าเพื่อแก้ไขปัญหา มีการต่อยอดร่วมกันถึงการทำงานวิจัยเพื่อให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักในความเป็นชุมชน โดยอาจารย์ชยันต์ ได้ขยายความว่า ชุมชนในที่นี้ มีความหมายในเชิงของทรัพยากร คือ กรณีมีข้อตกลงว่าด้วยสมบัติส่วนรวม มี

พื้นที่ดินที่เป็นของส่วนรวมไม่ใช่ของปัจเจก หรือว่ามีป่าที่เป็นของส่วนรวม มีการจัดการทรัพยากรในเรื่องของ ปลาและน้ำร่วมกัน และหากต้องการให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักรู้สำนึกความเป็นชุมชน จะต้องมีการละเอียด ที่เป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นประเด็นที่ทีมพี่เลี้ยงให้ความสำคัญและมีการวิเคราะห์ร่วมกันกับชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง เกิดรูปธรรมของกรรมสิทธิ์ร่วมคือ โฉนดชุมชน เป็นต้น

ประการที่สี่ บทบาทของพี่เลี้ยงในงานวิจัยมีความสำคัญเพราะเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนการ วิจัยและพัฒนานักวิจัยชาวบ้าน จึงต้องเป็นผู้ที่มีความเข้าใจและสามารถถอดความคิดของนักวิชาการสู่การ ปฏิบัติร่วมกับชาวบ้านได้ ในขณะเดียวกันก็ต้องมีความรู้และเท่าทันวิธีคิดและเงื่อนไขการดำเนินชีวิตของ นักวิจัยชาวบ้านทั้งนี้เพื่อจัดวางการพัฒนาทักษะการวิจัยให้กับชาวบ้านได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังต้อง เป็นผู้เข้าใจปัญหาและบริบททางสังคมอย่างชัดเจน ทั้งนี้เพื่อเสริมกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลของชาวบ้านได้ อย่างเป็นระบบ

บทที่ ๕

บทสรุป^๖

โครงการวิจัย เรื่อง การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่ดิน / ที่อยู่อาศัยของชุมชนอย่างยั่งยืน มีจุดมุ่งหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งด้านที่ดินไปสู่การจัดการที่ดินอย่างยั่งยืนและเหมาะสม ทั้งนี้เนื่องจากว่า ในช่วงเวลาเกือบสองทศวรรษที่ผ่านมา ปัญหาที่ดินกลายเป็นปัญหาวิกฤตปัญหาหนึ่งของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อที่ดินกลายเป็นทรัพย์สิน หรือ “ทุน” ทำให้มีความต้องการครอบครองเป็นเจ้าของที่ดินเพิ่มมากยิ่งขึ้น ที่ดินกลายเป็นที่ต้องการเพื่อขยายการลงทุน เพื่อให้เกิดมูลค่ามากขึ้น การพัฒนา การขยายตัวของเมืองและต้องการที่ดินเพื่อการพัฒนาอยู่อาศัย การขยายตัวของอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวและการพัฒนาโครงการขนาดใหญ่ ที่ไม่คำนึงถึงความยุติธรรมทางสังคมและสิทธิของประชาชน ล้วนนำมาสู่ความขัดแย้ง และการแย่งยึดที่ดินในรูปแบบต่างๆ ที่ดินจึงกลายเป็นปริณิชนของการต่อสู้ช่วงชิงระหว่างรัฐ หรือทุน กับชาวบ้านที่ต้องอาศัยที่ดินในการอยู่อาศัย การดำรงชีพ และแม้กระทั่งการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวบ้านแต่ละกลุ่ม ปรากฏการณ์ความขัดแย้งอันเนื่องจากการแย่งยึดที่ดินที่เกิดขึ้นนี้ ทำให้ชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาอาศัยที่ดินเหล่านี้ ต้องตกอยู่ในสถานะเสียเปรียบ ขาดความมั่นคงในการดำรงชีวิต บางกลุ่มไม่ได้รับความเป็นธรรมจากหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง หรือไม่สามารถยืนยันสิทธิในการถือครองที่ดิน เนื่องจากไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดินที่อยู่อาศัยมานานหลายชั่วคน หรือไม่รู้เท่าทันฝ่ายนายทุนที่อ้างสิทธิเหนือที่ดินโดยอ้างกรรมสิทธิ์ที่ดิน ในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อยที่ไม่มีสถานะบุคคล (สัญชาติไทย) กลุ่มคนเหล่านี้ ตกอยู่ในสภาวะเปราะบาง ไม่มีสิทธิในการเข้าถึงที่ดินทำกิน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต

โครงการวิจัยนี้ เป็นการดำเนินงานวิจัยร่วมกัน ๓ ฝ่าย คือ ๑) ชาวบ้านที่ประสบปัญหาความเดือดร้อนอันเนื่องมาจากปัญหาการถูกแย่งยึดที่ดิน หรือขาดที่ดินทำกิน ๒) องค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำงานใกล้ชิดกับชาวบ้าน ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง และผู้ให้คำแนะนำในการเก็บข้อมูล และ ๓) คณะที่ปรึกษา ซึ่งประกอบด้วยนักวิชาการอาวุโส ทำหน้าที่ในการให้คำปรึกษาและสังเคราะห์ข้อมูล การทำงานร่วมกันของ ๓ ฝ่ายนี้ เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ผ่านการพัฒนาแบบการทำงานวิจัยที่ชาวบ้านมีส่วนร่วม และอาศัยข้อมูลเชิงประสบการณ์ และหลักฐานเชิงประจักษ์ รวมทั้งการวิเคราะห์ทำความเข้าใจเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองของปัญหาการแย่งยึดที่ดินทำกินของชาวบ้านที่ไร้อำนาจและมีความเปราะบาง งานวิจัยนี้เป็นการเรียนรู้ปัญหาการแย่งยึดที่ดินรูปแบบต่างๆ รวมทั้งหวังผลให้กระบวนการวิจัยเป็นการพัฒนาศักยภาพและสร้างความเข้มแข็งให้กับชาวบ้าน ในส่วนของชาวบ้าน การวิจัยเป็นการกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อทำงานร่วมกัน ตรวจสอบทบทวนประวัติการครอบครองและใช้ที่ดิน พัฒนาระบบข้อมูล สร้างเครือข่ายภายในและภายนอกชุมชน ตลอดจนทำความเข้าใจกับข้อจำกัดต่างๆ โครงการวิจัยนี้ประกอบด้วยโครงการวิจัยที่ชุมชนกำลังเผชิญกับปัญหาสิทธิในที่ดินทำกิน สิทธิในที่อยู่อาศัย และการขาดสิทธิในที่ดินทำกินจำนวน ๗ แห่ง^๗ ในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ปรากฏผลดังนี้

^๖ จัดทำโดย ชัยนัต วรรณะภูติ และ มาลี สิทธิเกรียงไกร ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

^๗ ๑. โครงการวิจัยเรื่องการจัดกระบวนการและการสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มแรงงานอิฐ เพื่อการสร้างที่อยู่อาศัยและชุมชนใหม่ที่มั่นคง ชุมชนหาดแสนสุข ตำบลวารินชำราบ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

๒. โครงการวิจัยเรื่องการศึกษาการเข้าถึงสิทธิในที่ดินต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและการสร้างความมั่นคงของชุมชนแล ตำบลวารินชำราบ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

๕.๑ ลักษณะสำคัญของพื้นที่ศึกษา

โครงการวิจัยทั้ง ๗ โครงการ มีพื้นที่ศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี พังงา และภูเก็ต จังหวัดละ ๒ แห่ง และจังหวัดเชียงใหม่ ๑ แห่ง โดยพอจะจำแนกลักษณะพื้นที่ที่ศึกษากับปัญหาด้านที่ดิน ที่อยู่อาศัยได้ดังนี้

- ลักษณะชุมชนแออัดในเมือง ลักษณะนี้พบในงานวิจัยจังหวัดอุบลราชธานี ชุมชนแออัดที่มีลักษณะแตกต่างกันคือ ชุมชนลับแล เป็นชุมชนที่ประชากรเป็นกรรมการสร้างรางรถไฟจรดถึงอุบลราชธานี และเมื่อสร้างทางรถไฟเสร็จแล้ว คนเหล่านี้ได้ลงหลักปักฐานที่นี้อยู่เป็นเวลานานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ แสดงความเป็นเจ้าของที่ดิน ต่อมาการรถไฟได้แสดงสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดิน โดยให้เช่าที่ดิน ปัจจุบันนี้ชาวบ้านเป็นห่วงกังวลว่าจะขาดความมั่นคงเนื่องจากที่ดินมีราคาสูงขึ้น การรถไฟอาจจะไล่รื้อพวกตน จึงต้องการเรียกร้องโฉนดชุมชน เช่นเดียวกับชุมชนหาดสวนสุข ซอยกิ่งแก้ว ซึ่งเป็นคนงานโรงปั่นอิฐ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้มานานประมาณ ๓ ชั่วโมงคน ประมาณ ๑๖๐ ครอบครัว ต่อมาในช่วงปีพ.ศ. ๒๕๔๓ ชาวบ้านได้ขอแบ่งที่ดินจากเจ้าของโรงอิฐจำนวน ๕๕ ไร่ โดยจ่ายค่าหน้าดินให้แปลงละ(๓๐ ตารางวา) ๓๐,๐๐๐ บาท ชุมชนได้มีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ต่อมาทางองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานีได้แสดงความเป็นเจ้าของที่ดินบริเวณนี้รวม ๘๐๐ ไร่ นั่นคือ ทั้งคนงานและเจ้าของโรงอิฐต่างถูกอบจ.อ้างสิทธิความเป็นเจ้าของที่ดิน จึงได้ร่วมกันหาทางออกแก้ไขปัญหาเป็นโฉนดชุมชน กรณีชุมชนกิ่งแก้ว ซอย ๑ อ.เมือง จ.ภูเก็ต เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ใจกลางเมืองภูเก็ต ซึ่งที่ดินมีราคาสูงขึ้นเรื่อยๆ เดิมที่ดินนี้เป็นเขตเหมืองเก่า เมื่อหมดอายุสัมปทานแล้ว รัฐได้ประกาศให้พื้นที่นี้เป็นทปายาเลนเสื่อมโทรม ส่งผลให้ชาวบ้านกลายเป็นผู้บุกรุกป่า ปัจจุบันสภาพโดยรวมเป็นชุมชนที่อาศัยกันอย่างหนาแน่น มี ๓๖๕ หลังคาเรือน มีความแตกต่างในพื้นที่สูง หลากหลายอาชีพ มีการซื้อ ขายสิทธิการครอบครองที่ดินอย่างต่อเนื่อง และมีการสร้างบ้านให้เช่าโดยไม่สามารถควบคุมได้ ที่ผ่านมามีความพยายามจัดผังชุมชนเพื่อวางระเบียบ ป้องกันการบุกรุก และขยายการสร้างบ้าน ปรับภูมิทัศน์ ดำเนินการเรื่องไฟฟ้า ปลุกป่าชายเลนเพิ่มเติม ทางเทศบาลตำบลรัชฎาได้ประกาศรับรองความเป็นชุมชนนี้แล้ว ดังนั้น ชุมชนจึงเห็นว่าควรมีการค้นหารูปแบบการจัดการที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตประจำวัน

---

๓. โครงการวิจัย เรื่อง การศึกษาปัญหาและรูปแบบการแก้ปัญหาที่ดินเพื่อความมั่นคงในการอยู่อาศัยของชุมชนบ้านน้ำเค็ม อำเภอดงตาล จังหวัดพังงา

๔. โครงการวิจัย เรื่อง การถอดบทเรียนการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยและที่ดินหลังสถานการณ์ภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านทับยาง อำเภอยะหริ่ง จังหวัดพังงา

๕. โครงการวิจัย เรื่อง การศึกษารูปแบบการจัดการที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมโดยชุมชนเป็นแกนหลักของชุมชนกิ่งแก้ว ซอย ๑ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต

๖. โครงการวิจัย เรื่อง การสืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานและวิถีวัฒนธรรม เพื่อยืนยันสิทธิชุมชนดั้งเดิม และแก้ปัญหาคารออกเอกสารสิทธิ์ทับที่ดินชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล บ้านราไวย์ จังหวัดภูเก็ต

๗. โครงการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของชาวปะหล่อง บ้านปางแดง ตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ในการหาทางออกจากการไร้สิทธิที่ดินทำกิน

ชุมชนแออัดในเมือง	ชุมชนภายหลังสัมปทานเหมืองแร่	ชุมชนชาติพันธุ์
ชุมชนลับแล อ.เมือง จ.อุบลราชธานี -ปัญหาการแย่งยึดที่ดินโดยการรถไฟ	ชุมชนบ้านน้ำเค็ม อ.ตะกั่วป่า จังหวัดพังงา -ปัญหาความขัดแย้งเนื่องจากการอ้างสิทธิ์เหนือที่ดินโดยทุน	ชุมชนชาวเล บ้านราไวย์ จ.ภูเก็ต -ปัญหาความขัดแย้งเนื่องจากการออกเอกสารสิทธิ์ทับพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่พิธีกรรมของชาวบ้าน
ชุมชนหาดสวนสุข อ.เมือง จ.อุบลราชธานี -ปัญหาการแย่งยึดที่ดินเนื่องจากการอ้างสิทธิ์เหนือที่ทำกินโดยอบจ.	ชุมชนบ้านทับยาง อ.ท้ายเหมือง จ.พังงา -ปัญหาความขัดแย้งเนื่องจากการอ้างสิทธิ์เหนือที่ดินโดยทุน	ชุมชนดารารั้ง ปางแดงนอก อ.เชิงดาว จ.เชียงใหม่ -ปัญหาการไร้ที่ดินทำกินและปัญหาสถานะบุคคล
ชุมชนกึ่งแก้วซอย๑ อ.เมือง จ.ภูเก็ต -ปัญหาการขยายตัวของเมือง		

- ชุมชนภายหลังสัมปทานเหมืองแร่ ความรุ่งเรืองของธุรกิจเหมืองแร่ในช่วงปลายทศวรรษที่ ๒๕๑๐ ได้ทำให้มีผู้คนหลั่งไหลมาเป็นแรงงานในเหมืองแร่แถวจังหวัดภูเก็ต พังงา จำนวนมาก กรณีศึกษาในโครงการวิจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน บ้านน้ำเค็ม และ บ้านทับยาง ในอดีตทั้งสองพื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่ได้รับสัมปทานเหมืองแร่ เมื่อสัมปทานสิ้นสุดลง คนงานเหมืองส่วนหนึ่งได้ตั้งรกรากที่นี่ ต่อมาเมื่ออ้างสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดิน มีเอกสารสิทธิ์ ชับไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่หรือเรียกเก็บค่าเช่าที่ เป็นต้น กรณีบ้านน้ำเค็ม ชาวบ้านได้พิสูจน์ว่าอาศัยอยู่ที่นี่มานานจนได้เอกสารสิทธิ์ในส.๓ ก. แต่ภายหลังเกิดสึนามิในปี พ.ศ.๒๕๔๗ กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ได้แจ้งว่า ที่ดินของชาวบ้านเกือบ ๕๐๐ หลังคาเรือนที่มี นส.๓ ก. เป็นพื้นที่ป่าชายเลน ขณะที่พื้นที่ที่เป็นเอกชน นักธุรกิจรายใหญ่ นักการเมือง ซึ่งลักษณะที่ดินเป็นผืนเดียวกันคือ พื้นที่หมดสัมปทานเหมืองแร่เช่นเดียวกัน กลับไม่มีใครอ้างว่า เป็นพื้นที่ป่าชายเลน กรณีบ้านทับยาง หลังจากหมดสัมปทานเหมืองแร่แล้ว มีพ่อค้าในพื้นที่อ้างว่าตนเองเป็นเจ้าของที่ดินไปออกโฉนดได้ประมาณ ๕๐๐ ไร่ แล้วขับไล่ชาวบ้านออก ชาวบ้านบางรายถูกฟ้องและแพ้คดี ถูกยึดบ้าน ต้องรื้อถอนบ้าน ผู้ที่ไม่ย้ายออกก็ถูกนายทุนบีบให้ทำสัญญาประนีประนอมและเช่าที่ดิน กรณีปัญหาที่ดินลักษณะนี้จึงมีคำถามสำคัญว่า เมื่อหมดสัมปทานเหมืองแร่แล้ว ใครควรมีสิทธิในที่ดินนั้น เอกสารสิทธิ์ที่ออกให้โดยรัฐนั้นชอบธรรมหรือไม่
- ชุมชนชาติพันธุ์ มี ๒ โครงการคือ โครงการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของชาวดาราอาง (ปะหล่อง) และโครงการเรื่องการสืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานฯ ทั้งสองกรณีมีความคล้ายคลึงคือ เป็นชุมชนชาติพันธุ์กลุ่มน้อยที่สังคมไทยไม่ค่อยรู้จัก แต่สภาพปัญหาที่ดินมีความแตกต่างกันคือ ชุมชนดารารั้ง หรือปะหล่อง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เพิ่งอพยพมาอยู่ไทยประมาณ ๓๐ ปี ชาวดาราอางส่วนใหญ่ในหมู่บ้านนี้ไม่มีที่ดินทำกินของตนเอง แต่มีที่อยู่อาศัยซึ่งหามาได้จากเงินสมทบภายนอกชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านซื้อที่ดินประมาณ ๓๕ ไร่ ภายหลังจากที่ชาวดาราอางถูกจับกุมหลายครั้งในข้อหาบุกรุกป่าสงวน

สำหรับโจทย์วิจัยครั้งนี้คือ ชาวบ้านจะร่วมกันหาทางออกเพื่อการดำรงชีพอย่างไรในสถานะที่ไม่มีที่ดินทำกิน

กรณีชาวเล หาดราไวย์ คนกลุ่มนี้เป็นคนพื้นถิ่นของจังหวัดภูเก็ต หรืออาจกล่าวได้ว่าคนเหล่านี้อาศัยอยู่บริเวณท้องทะเลและหมู่เกาะอันดามันมาหลายชั่วคน ส่วนใหญ่ มีอาชีพประมงมาช้านาน ภายหลังเหตุการณ์สึนามิในปีพ.ศ.๒๕๔๗ นายทุนได้เข้ามาอ้างสิทธิ์ว่ามีโฉนด ต้องการขับไล่ชาวเลออกจากพื้นที่ อย่างไรก็ตาม กรณีชาวเลกลุ่มนี้ได้พยายามหาหลักฐานเพื่อยืนยันว่าตนเองอยู่มาก่อน โดยความร่วมมือของกรมสอบสวนคดีพิเศษ ที่ชุดพบโครงกระดูกฝังอยู่ใต้บ้านเรือน และใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์พิสูจน์ DNA การสืบค้นความสัมพันธ์ทางเครือญาติ การใช้ประวัติศาสตร์บอกเล่าในการอธิบายการใช้ที่ดินในการทำการเกษตร ตลอดจนการอ้างสิทธิ์ในการเก็บรักษาพื้นที่ “บาโลย” หรือพื้นที่พิธีกรรมสำหรับไหว้บรรพบุรุษ เป็นต้น เพื่อแสดงว่าตนเองอยู่ที่นี่มาก่อนกฎหมายที่ดินจะประกาศใช้

ลักษณะสำคัญของพื้นที่ทั้งสามคือ ชุมชนแออัด ชุมชนหลังสัมปทานเหมืองแร่ และชุมชนชาติพันธุ์ ปัญหาที่ดินที่อยู่อาศัยมีพื้นฐานจากการเข้ามาแย่งยึดที่ดินของชาวบ้านโดยรัฐและทุน ทุกกรณี ยกเว้นชาวดาราร่าง ชาวบ้านต่างยืนยันว่าตนเองอยู่ที่นี่มาก่อน แต่กระบวนการออกเอกสารสิทธิ์ เช่น โฉนด มาทับที่ดินที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ที่หลังอย่างไม่รู้ตัว ทำให้ชาวบ้านต้องกลายเป็นผู้บุกรุก ผู้เช่า และผู้เรียกร้องสิทธิ ส่วนกรณีของชาวดาราร่าง เป็นชุมชนที่เคยถูกจับเข้าขัง ด้วยข้อหาบุกรุกป่าสงวน เป็นชุมชนที่ไม่มีที่ดินทำกิน จึงต้องอาศัยเป็นแรงงานรับจ้างรายวัน แต่เนื่องจากไม่มีสถานะบุคคล จึงเป็นข้อจำกัดที่ไม่สามารถเดินทางออกนอกอำเภอได้ หรือตกเป็นเหยื่อถูกรีดไถ หากทำงานรับจ้างรายวันก็ต้องขึ้นกับนายหน้าหาแรงงาน ต้องใช้ยาเสพติดเพื่อให้มีแรงในการใช้แรงงานมากขึ้น

๕.๒ กระบวนการวิจัย

ประกอบด้วย นักวิจัยอาวุโส นักวิจัยท้องถิ่น และพี่เลี้ยง โดยต่างมีบทบาท ดังนี้

- นักวิจัยอาวุโส ทำหน้าที่สังเคราะห์ข้อมูล จัดการอบรมการวิจัย การประชุมหารือกับพี่เลี้ยงเพื่อประเมินสถานการณ์และพัฒนาการของนักวิจัยท้องถิ่น การติดตามในพื้นที่ ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดทำรายงานก้าวหน้าและรายงานฉบับสมบูรณ์
- พี่เลี้ยง ในแต่ละโครงการวิจัยจะมีพี่เลี้ยง ซึ่งเป็นนักพัฒนา หรือนักวิชาการที่มีความคุ้นเคย และมีประสบการณ์การทำงานกับนักวิจัยท้องถิ่นมาก่อน พี่เลี้ยงจะทำหน้าที่ตั้งคำถาม กระตุ้นให้นักวิจัยท้องถิ่นคิดและหาทางแก้ไขปัญหาย่อยอย่างเป็นระบบ การช่วยให้การดำเนินงานโครงการวิจัยมีลักษณะทำงานร่วมกันเป็นทีม และสามารถดำเนินโครงการได้ตามแผนงานที่ระบุไว้ พี่เลี้ยงยังร่วมกับนักวิจัยอาวุโสประเมินสถานการณ์และพัฒนาการของนักวิจัยท้องถิ่นด้วย
- นักวิจัยท้องถิ่น ทั้ง ๗ โครงการ นักวิจัยท้องถิ่นมีความแตกต่างกันทั้งระดับการศึกษา ประสบการณ์ แต่สิ่งที่มีเหมือนกันคือ การถูกแย่งยึดที่ดิน และปัญหาจากการไร้ที่ดิน ที่อยู่อาศัย

การปฏิบัติการ แบ่งการดำเนินการเป็น ๒ ส่วนคือ ส่วนที่หนึ่ง กรณีโครงการวิจัยทั้ง ๗ โครงการ ประกอบด้วยนักวิจัยท้องถิ่น คือชาวบ้านในชุมชนนั้น ๆ และพี่เลี้ยง ส่วนที่สอง คือ นักวิชาการอาวุโส กับพี่เลี้ยง แต่ละโครงการกระบวนการทำงานวิจัยนี้ เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการ พี่เลี้ยง และ

นักวิจัยท้องถิ่น ทั้งสามกลุ่มนี้จะต้องมีความเข้าใจในปัญหาการวิจัยที่ตรงกัน และมีความเข้าใจ “ลักษณะงานวิจัยท้องถิ่น” ว่าเป็นกระบวนการที่เสริมศักยภาพนักวิจัยท้องถิ่น และชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินโครงการวิจัยเอง พี่เลี้ยงเป็นเพียง “ผู้สังเกตการณ์” ที่ไม่เข้าไปแทรกแซงการทำงานของนักวิจัยท้องถิ่น แต่เป็นผู้ตั้งคำถามให้นักวิจัยท้องถิ่นได้ทบทวนตนเอง เกิดกระบวนการตรวจสอบ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม พบว่า นักวิจัยท้องถิ่นต่างเผชิญกับปัญหาด้านที่ดิน ที่อยู่อาศัยมาก่อนที่จะเข้าร่วมโครงการวิจัยนี้ นักวิจัยท้องถิ่นและชุมชนมีประสบการณ์การทำงานกับพี่เลี้ยง ที่เป็นนักพัฒนาสังคมมูลนิธิตามชนไหมาก่อนแล้ว โดยเฉพาะได้ผ่านกระบวนการจัดระบบชุมชน Community Organizing Method ที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนขั้นตอนต่างๆ พี่เลี้ยงจากมูลนิธิชุมชนเป็นนักพัฒนาที่มีประสบการณ์ ที่ทำงานร่วมกับชาวบ้านและนักวิจัยท้องถิ่นในการเจรจาต่อรองกับรัฐเกี่ยวกับโฉนดชุมชน และเชื่อมโยงนักวิจัยท้องถิ่นเข้าสู่งานร่วมกับเครือข่ายอื่น ๆ ที่มีปัญหาคลายคลึงกัน เช่น ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม อีกทั้งยกระดับปัญหาให้เข้าสู่คณะกรรมการระดับชาติ เช่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ คณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ รวมทั้งการร้องเรียนต่อศูนย์ดำรงธรรม นอกจากนั้น ทีมพี่เลี้ยงที่มาจากมูลนิธิชุมชนไท ยังมีการจัดองค์กร ๒ ระดับ คือ ระดับส่วนกลาง ที่ทำหน้าที่ในการประสานงาน ติดตามสนับสนุน และให้ข้อมูลเชิงนโยบาย รวมทั้งให้ข้อมูลแก่คณะกรรมการแก้ไขปัญหาดินทำกิน คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และองค์กรภาคประชาสังคมกลุ่มต่างๆ ส่วนระดับชุมชน จะมีพี่เลี้ยง ประจำแต่ละชุมชน ที่มีระบบการประสานงาน และการประสานข้อมูลอย่างเป็นระบบกรณีของพี่เลี้ยงของชุมชนบ้านน้ำเค็ม เป็นแกนนำชุมชน ที่ทำงานกับชุมชนในการแก้ปัญหาต่างๆ ตั้งแต่เหตุการณ์สันติ

ประสบการณ์ก่อนหน้าเข้าร่วมโครงการวิจัยและการจัดองค์กร จึงเป็นทุน ที่หนุนช่วยให้ชุมชนสามารถวิเคราะห์ปัญหา และจัดความสัมพันธ์ในชุมชนได้ชัดเจน ตลอดจนสามารถรวมตัวกันเป็นเครือข่ายแก้ปัญหาร่วมกับชุมชนอื่นที่เผชิญปัญหาของตน ทำให้ชุมชนเหล่านี้ มีความมั่นใจในระดับหนึ่ง มีความคุ้นเคยและไว้วางใจพี่เลี้ยง โครงการวิจัย จึงเป็นกระบวนการที่เข้าไปเสริมศักยภาพนักวิจัยท้องถิ่นให้เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในการต่อรอง การสร้างเครือข่าย ตลอดจนการกำหนดท่าทีการขอความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน นอกจากนี้ โครงการวิจัยยังเป็นโอกาสที่ทำให้ชุมชนรวมตัวกันศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบมากขึ้น เมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์การแย่งยึดที่ดิน ในบางพื้นที่ นักวิจัยท้องถิ่นใช้ประโยชน์จากโครงการวิจัยเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประวัติชุมชน วิถีชีวิต เช่นกรณีบ้านหาดแสนสุข ที่สำคัญคือโครงการวิจัยนี้ฝึกให้นักวิจัยท้องถิ่นต้องเขียนรายงาน ซึ่งแตกต่างจากโครงการพัฒนาก่อนหน้านี้ที่เน้นปฏิบัติการ การเขียนรายงาน ทำให้นักวิจัยท้องถิ่นต้องลำดับเรื่องราว จัดระบบข้อมูลและวิเคราะห์ร่วมด้วย

กรณีของชุมชนชาวตาราวาง นักวิจัยท้องถิ่นบางคนได้เคยถูกจับกุมกรณีบุกรุกป่าสงวน ในช่วงนักวิจัยท้องถิ่นบางคนมีประสบการณ์ในการเก็บข้อมูลกับศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์ฯ และองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อยืนยันว่า ชาวบ้านไม่ได้เป็นผู้กระทำผิดกฎหมายบุกรุก โคนถางป่าตามที่ถูกกล่าวหา ต่อมาศาลได้สั่งให้ไกล่เกลี่ยความระหว่างชาวบ้านกับกรมป่าไม้ โดยให้จัดหาที่อยู่ให้แก่ชาวบ้าน แต่การเก็บข้อมูลในช่วงจำกัดแค่เพียงการศึกษาประวัติการอพยพมาอยู่อาศัยในพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน หลังจากนั้น เป็นต้นมาไม่มีนักพัฒนาที่เข้าไปสร้างเสริมศักยภาพชาวบ้านอย่างเป็นระบบ

เมื่อมีโครงการวิจัยนี้ พี่เลี้ยงจากศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์ฯได้เริ่มกลับมาทำงานกับชุมชนอีกครั้งหนึ่ง แต่การผลักดันงานค่อนข้างจะช้า เนื่องจากชาวตาราวาง เกือบทั้งหมดไม่มีบัตรประชาชน เป็นแรงงานรับจ้างตามไร่และสวนบริเวณใกล้เคียง ต้องออกจากบ้านแต่เช้ามืด กว่าถึงบ้านก็ค่ำ ทำให้เหนื่อยล้าเกินกว่าจะรวมตัวกันได้ อย่างไรก็ตาม ในวันสี่ลชาวบ้านจะหยุดงานเพื่อไปวัด พี่เลี้ยงจึงต้องปรับเวลาให้เหมาะสมกับเงื่อนไขของ

นักวิจัยท้องถิ่นและชาวบ้าน กระบวนการวิจัยท้องถิ่นได้ทำให้ชาวบ้านและนักวิจัยท้องถิ่นได้ร่วมกันถกเถียง แลกเปลี่ยนเกี่ยวกับประวัติอพยพจากประเทศเมียนมาร์ การต่อสู้ดิ้นรนในชีวิตประจำวัน และศักดิ์ศรีความเป็น คนที่แม้ว่าจะถูกจับกุมหลายครั้งแต่ก็ไม่ได้ยอมจำนน กลับทำให้มีการหารือ ตระหนักถึงปัญหาร่วมกัน และ หาทางออกที่เหมาะสมกับเงื่อนไขตนเอง

กระบวนการวิจัยได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

- กระบวนการวิจัยที่ทำให้มีการรื้อฟื้นความทรงจำ ข้อมูลต่าง ๆ อย่างเป็นระบบได้ทำให้ชุมชน ได้หันมาตระหนักว่า การแย่งยึดที่ดินเป็นปัญหาร่วมของชุมชน ทำให้ทุกคนเป็นเจ้าของ ปัญหาได้หันมาร่วมกันหาทางแก้ไขปัญห และสามารถขยายการรับรู้เกี่ยวกับปัญหานี้ไปสู่ กลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะเยาวชน ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ของชุมชน ได้หันมาร่วมมือกันปกป้องสิทธิ และความชอบธรรมในกรรมสิทธิ์ที่ดินเพื่อการดำรงชีวิต
- ชุมชนปฏิบัติ “การปกป้องสิทธิ” กระบวนการวิจัยได้ทำให้เกิด “เครือข่าย” การเรียนรู้ และการแลกเปลี่ยนข้อมูล ประสบการณ์ ความทุกข์ร่วมกันระหว่างนักวิจัยท้องถิ่น และชาวบ้าน เนื่องจากทั้งหมดเผชิญกับการถูกแย่งยึดที่ดิน ที่อยู่อาศัยจากรัฐและทุน เช่นการเข้ามาแสดง สิทธิเป็นเจ้าของโดยนายทุน (กรณีไร่ไฉ่ กรณีทับยาง) และรัฐ (กรณีหาดสวนสุข กรณีลับแล กรณีบ้านน้ำเค็ม กรณีชุมชนกัวแก้ว ซอย๑) การต่อสู้ของชาวบ้านดังกล่าวนี้ ยังมีการค้นหา ข้อมูล การเจรจาต่อรองกับหน่วยงานรัฐระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และส่วนกลาง รวมถึง การแสวงหาเครือข่ายความช่วยเหลือจากนักพัฒนา นักวิชาการ หน่วยงานรัฐในระดับต่าง ๆ กระบวนการดังกล่าวทั้งหมดนี้ ทำให้ชาวบ้านและนักวิจัยท้องถิ่นสะสมข้อมูลและ ประสบการณ์ นำไปสู่การพัฒนาความคิด การวิเคราะห์ให้เป็นระบบมากขึ้น มีความมั่นใจใน ตัวเองมากขึ้น เช่น กรณีนักวิจัยท้องถิ่นบ้านทับยาง ซึ่งเดิมเป็นพยาบาล เมื่อตนเองได้รับความเดือดร้อนจากการเข้าแย่งยึดที่ดินของนายจิ้มต่าง ในช่วงแรกชาวบ้านทับยางเริ่มทยอย อพยพออกจากหมู่บ้าน แต่เธอและชาวบ้านอื่น ๆ ได้ร่วมกันค้นหาวិธีการต่าง ๆ เพื่อ ปกป้องสิทธิ หลังจากที่ได้เรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านที่อื่นที่เผชิญปัญหาคล้ายกัน ทำให้เห็นช่องทางในการร้องเรียนหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อให้ตรวจสอบการออกเอกสารสิทธิ โฉนดที่ดินของนายจิ้มต่างกับหน่วยงานต่าง ๆ เช่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ศูนย์ดำรงธรรม คณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ ซึ่งในแต่ละขั้นตอนนี้ ได้มี การหารือกับนักพัฒนา นักวิชาการ นอกจากนั้น ยังได้เรียนรู้ที่จะใช้เอกสารของหน่วย ราชการ เพื่อใช้เป็นหลักฐานในการต่อสู้คดี รวมทั้งถ่ายทอดประสบการณ์ของกลุ่มชาวบ้าน ที่ร่วมกันต่อสู้ให้กับคนรุ่นใหม่อีกด้วย
- พื้นที่การต่อรอง กระบวนการวิจัยในแต่ละชุมชน อาจจะมีแตกต่างของการเก็บ ข้อมูล แต่มีความคล้ายคลึงกันในการทำประเด็นปัญหาที่ดิน กลายเป็น “พื้นที่การ ต่อรอง” กระบวนการวิจัยทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกันถึงความหมาย และความสำคัญของ ที่ดินของชุมชนที่กำลังถูกแย่งยึดจากนายทุน หรือจากโครงการของรัฐ และการขยายตัว ของเมือง การรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติการใช้ที่ดิน การอพยพตั้งบ้านเรือน วิถีชีวิต ตลอดจนความหมายทางวัฒนธรรมของพื้นที่พิธีกรรม ทำให้ชุมชนมีพลังในการต่อรอง และ เกิดการตั้งคำถามของการออกโฉนดที่ดิน หรือความชอบธรรมของการอ้างสิทธิเหนือที่ดิน ของนายทุน หรือหน่วยงานของรัฐ ถึงแม้ว่า ชุมชนยังไม่สามารถจะผลักดันให้มีการเพิก ถอนโฉนดที่ดินในกรณีของชุมชนหาดไร่ไฉ่ตามความเห็นของคณะกรรมการชุดต่างๆ ที่เข้า

มาตรวจสอบ ไม่สามารถยับยั้งการใช้ความรุนแรงเข้ามาแย่งยึดที่ดิน ชุมชนก็ยังสามารถทำให้เกิดการต่อรองขึ้นได้ ในกรณีของชาวดาราร่าง ปัญหาการขาดที่ดินทำกิน กลายเป็นประเด็นของชุมชน ที่พวกเขาได้นำมาพูดคุย และหารือระหว่างสมาชิกของชุมชน

๕.๓ บทเรียนจากโครงการวิจัยฯและข้อท้าทาย

ในช่วงสองเดือนที่ผ่านมา มีข่าวปรากฏในสื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับข้อพิพาทเรื่องที่ดินระหว่างชาวเล หาดราไวย์ กับ นายทุน(บริษัทบารอน) โดยนายทุนอ้างสิทธิ์เหนือที่ดิน (โฉนด)พยายามเข้าไปปิดกั้นทางเข้าออกทะเล กับ พื้นที่ประกอบพิธีกรรม (บาราย) ทั้งที่ก่อนหน้านี้ เจ้าหน้าที่จากกรมสอบสวนคดีพิเศษได้เข้ามาพิสูจน์โครงกระดูกที่ฝังอยู่ในบริเวณที่อยู่อาศัยของชาวเลและพบว่ามียุทธศาสตร์เดียวกันกับชาวเลที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้ ในปัจจุบัน คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้ยืนยันว่า ชาวเลเป็นคนพื้นถิ่นและมีสิทธิตามประเพณีในการครอบครองที่ดิน รวมทั้งมีความเห็นให้เพิกถอนโฉนดที่ดินที่นายทุนใช้อ้างสิทธิ์ รวมทั้ง งานวิจัยท้องถิ่นได้อธิบายเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในการดำรงชีวิตและการทำมาหากิน รวมทั้งเข้าใจความหมายของที่ดินที่มีต่อวิถีชีวิตชาวเล แต่ทั้งหมดนี้ ยังไม่สามารถยับยั้งการอ้างสิทธิ์ของนายทุนได้

กรณีข้างต้น แสดงให้เห็นว่า แม้ว่ากระบวนการวิจัยท้องถิ่นได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนและนักวิจัยท้องถิ่นดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วก็ตาม ก็ยังไม่สามารถที่จะเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาการแย่งยึดที่ดินโดยกลุ่มทุนที่มีอำนาจและมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับโครงสร้างทางการเมืองท้องถิ่นและระบบราชการ ในกรณีนี้ การวิจัยท้องถิ่นได้ชี้ให้เห็นถึง การครอบครองที่ดินโดยอาศัยระบบกรรมสิทธิ์ตามประเพณี แต่หลักฐานดังกล่าวนี้ไม่เป็นที่ยอมรับตามระบบกฎหมายที่ดินของไทย ยิ่งกว่านั้นคือ ยังไม่สามารถจะโน้มน้าวข้าราชการ นักการเมืองท้องถิ่น และประชาชนทั่วไปให้เข้าใจถึง “ความเป็นอื่น” และ “ความเป็นคนชายขอบ” ของชาวเลที่สมควรจะได้รับการยอมรับในสิทธิ์และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนความเสมอภาค เช่นเดียวกับกรณีบ้านทับยาง ชุมชนกิ่งแก้ว ซอย ๑ บ้านลับแล บ้านหาดสวนสุข บ้านน้ำเค็ม

ส่วนกรณีชาวดาราร่าง ที่ไม่ได้เผชิญปัญหาการแย่งยึดที่ดิน แต่ก็ไม่สามารถ “ครอบครอง”ที่ดินได้เนื่องจากคนเหล่านี้ไม่ใช่คนพื้นถิ่นดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม ชาวดาราร่าง ได้พยายามดิ้นรนในสถานะไร้ที่ดินทำกินโดยการรับจ้างและพยายามรวบรวมเงินทุนภายในชุมชนเพื่อหวังว่าจะนำเงินนั้นมาเช่าที่ดินเพื่อปลูกข้าวสำหรับบริโภคในครัวเรือน แต่ปัญหาเชิงโครงสร้างที่ชาวดาราร่าง ประสบอยู่คือ การไม่มีสถานะพลเมืองไทยและการถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุน

ข้อท้าทายในการพัฒนาการวิจัยท้องถิ่น ประการแรกก็คือ การเชื่อมโยงการวิจัยท้องถิ่นกับการวิเคราะห์โครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง ที่ผ่านมา การวิจัยท้องถิ่นประสบความสำเร็จในการเสริมศักยภาพท้องถิ่น การสร้างสำนึกให้แก่ชุมชนท้องถิ่นจนนำไปสู่การแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่นได้ในบางกรณี แต่ในปัจจุบันนี้ ปัญหาด้านที่ดินและทรัพยากร ปัญหาการแย่งยึดที่ดินมีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ลำพังเพียงการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อาจจะไม่เพียงพอกับปัญหาที่มีความซับซ้อนที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองได้ รวมทั้งต้องอาศัยนักวิชาการด้านอื่น ๆ มาร่วมศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาให้รอบด้านมากยิ่งขึ้น ประการที่สอง มีความจำเป็นต้องพัฒนารูปแบบของการวิจัยท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญกับนักวิชาการ องค์กรพี่เลี้ยง และนักวิจัยท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็ง เท่าทันกับอิทธิพลของระบบเสรีนิยมใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เติบโตภายใต้โครงสร้างการเมืองและกระบวนการยุติธรรมของสังคมไทย ประการที่สาม การเชื่อมโยงผลการวิจัยท้องถิ่นกับสื่อต่าง ๆ เพื่อทำให้ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยนี้สามารถที่จะสื่อสารสู่สังคมวงกว้าง ประการสุดท้าย มีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาวิธีวิทยาการวิจัยท้องถิ่นให้มีระบบและสามารถที่จะเป็นเครื่องมือที่จะได้ข้อมูลในระดับท้องถิ่นอย่างละเอียดรอบด้านที่มีประสิทธิภาพและน่าเชื่อถือ

บรรณานุกรม

คณะกรรมการปฏิรูป (คปร.) แนวทางการปฏิรูปประเทศไทย กรุงเทพฯ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๕๔.

คำ นายนวล และคณะ.๒๕๕๘ โครงการ การมีส่วนร่วมของชาวปะหล่อง บ้านปางแดง ตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ในการหาทางออกจากการไร้สิทธิที่ดินทำกิน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น. กรุงเทพฯ.

พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ และคณะ.๒๕๕๘ โครงการศึกษาการเข้าถึงสิทธิในที่ดินต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและการสร้างความมั่นคงของชุมชนลับล ตำบลวารินชำราบ อำเภวารินชำราบจังหวัดอุบลราชธานี.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น. กรุงเทพฯ.

ไมตรี จงไกรจักร และคณะ.๒๕๕๘ โครงการศึกษาปัญหาและรูปแบบการแก้ปัญหาที่ดินเพื่อความมั่นคงในการอยู่อาศัยของชุมชนบ้านน้ำเค็มอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น.กรุงเทพฯ.

ทัศนาวา เวศน์ และคณะ.๒๕๕๘ โครงการถอดบทเรียนการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยและที่ดินหลังสถานการณ์ภัยพิบัติสึนามิของชุมชนบ้านทับยางตำบลท้ายเหมือง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น. กรุงเทพฯ.

สนชัย ฤทธิชัย และคณะ.๒๕๕๘ โครงการศึกษารูปแบบการจัดการที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมโดยชุมชนเป็นแกนหลักของชุมชนกิ่งแก้ว ซอย ๑อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น. กรุงเทพฯ.

สนิท แซ่ซั่ว และคณะ.๒๕๕๘ โครงการสืบค้นประวัติการตั้งถิ่นฐานและวิถีวัฒนธรรมเพื่อยืนยันสิทธิชุมชนดั้งเดิมและแก้ปัญหการออกเอกสารสิทธิ์ทับที่ดินชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล บ้านราไวย์ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น. กรุงเทพฯ.

สุอำพร อุดรา และคณะ.๒๕๕๘ โครงการ การจัดการกระบวนการและการสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มแรงงานรัฐ เพื่อการสร้างที่อยู่อาศัยและชุมชนใหม่ที่มั่นคงชุมชนหาดสวนสุข ตำบลวารินชำราบ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น. กรุงเทพฯ.

อคิน รพีพัฒน์ ดร.ม.ร.ว. และคณะ ความยุติธรรมตามตัวอักษร : ความเป็นธรรมตามความเป็นจริง. วารสารปาริชาติ มหาวิทยาลัยทักษิณ ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑ เมษายน-กันยายน ๒๕๕๖ น.๙-๒๘